

Filozofická Fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Český egyptologický ústav

Diplomová práce

Vlastimil Vrtal
Archeologie a architektura merojských sídlišť
Archaeology and Architecture of Meroitic Settlements

Vedoucí práce:
prof. PhDr. Ladislav Bareš, CSc.

Praha 2011

Poděkování

Rád bych poděkoval prof. PhDr. Ladislavu Barešovi, CSc. za konzultace a úsilí vynaložené při vedení této diplomové práce.

Dále bych chtěl poděkovat Filipu Coppensovi, Ph.D., Doc. PhDr. Květě Smolárikové, Ph.D a Univ. Prof. Michaelu Zachovi za odborné konzultace.

Velmi bych chtěl poděkovat Dr. Hassanu Husseinu Idrisovi Ahmedovi, generálnímu řediteli *National Corporation for Antiquities and Museums*, a PhDr. Pavlu Onderkovi za možnost účastnit se archeologických výzkumů na lokalitě Wad Ben Naga v Republice Súdán a za možnost představit část těchto výzkumů v rámci této diplomové práce. Za vedení při jejich provádění bych chtěl dále poděkovat Mgr. Miroslavu Vaškovým, Ph.D. a Mohamedu Saadovi a za úspěšnou spolupráci MUDr. Jiřímu Bučilovi.

Za možnost přístupu k pramenům a pomoc při jejich hledání bych dále chtěl poděkovat pracovníkům knihovny Českého egyptologického ústavu Filosofické fakulty Univerzity Karlovy a Hlavní univerzitní knihovny (*Hauptbibliothek*), Knihovny egyptologického ústavu (*Institutsbibliothek Ägyptologie*), Knihovny archeologie a numismatiky (*Fachbereichsbibliothek Archäologien und Numismatik*) a Knihovny ústavu afrických studií a orientalistiky (*Fachbereichsbibliothek Afrikawissenschaften und Orientalistik*) Vídeňské univerzity.

Díky patří v neposlední řadě také mé rodině a přátelům za podporu ve studiu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Abstrakt

Merojská sídliště dlouho zůstávala na okraji vědeckého zájmu, ačkoliv míra našeho poznání merojské společnosti, hospodářského zázemí království i každodenního života jeho obyvatel je stále velmi omezená. V posledních několika desetiletích proběhlo množství archeologických výzkumů v Republice Súdán, které přinesly nové informace o podobě, funkci a vývoji merojských sídel. Máme tak možnost studovat principy užívané při jejich plánování i v architektuře obytných domů. Je také zřejmé, že u architektury sídlišť lze pozorovat značné rozdíly mezi jednotlivými regiony království, které pramenily především z rozdílných způsobů využití krajiny a kontroly obyvatelstva, ale i jiných faktorů. Data získaná studiem sídlišť lze dále využít k odhadům velikosti populace či zhodnocení úrovně a podoby sociálního rozvrstvení merojské společnosti.

Abstract

Meroitic settlements had long remained on the periphery of scholarly interests, although there was still only a limited degree of our understanding of Meroitic society, economy and daily life. During past few decades, archaeological research carried out at many sites in the modern Republic of the Sudan brought to light new information on the form, function and dynamics of Meroitic urban centers. We have become better acquainted with principles involved in their planning and with architecture of civic buildings, and perhaps most importantly, with architecture of ordinary houses. There were obvious differences between settlements in different regions of the Meroitic kingdom, that seemingly stemmed from local ways of land exploitation and state control of local population. Yet these were only few of many influential factors. The data obtained by study of Meroitic settlements can be further used to estimate Meroitic population or evaluate the form and degree of social stratification.

Klíčová slova

merojská sídliště, archeologie sídlišť, plánování sídlišť, urbanismus, architektura merojských domů

Key words

Meroitic settlements, archaeology of settlements, urban planning, architecture of Meroitic house

Obsah

Seznam zkratek	5
1 Úvod.....	6
2 Charakter osídlení během napatské doby	12
3 Charakter osídlení během merojské doby.....	18
3.1 Výběr sledovaných kritérií.....	18
3.2 Lokality s pozůstatky merojských sídlišť	20
3.3 Hospodářský a politický význam merojských sídlišť	92
3.4 Vnitřní členění merojských sídlišť.....	99
3.5 Velikost populace	102
3.6 Sociální stratifikace obyvatelstva	105
4 Architektura merojských domů	109
4.1 Domy z lehkých organických materiálů	110
4.2 Zděné domy	113
4.2.1 Plán, využití místností a orientace	113
4.2.2 Postupy užití při výstavbě zděných domů.....	117
5 Závěr	122
Použitá literatura	125
Příloha č. 1: Databáze sledovaných domů	134
Příloha č. 2: Obrazová příloha	138
Příloha č. 3: Revizní výzkum objektů WBN 600	166

Seznam zkratek

CRIPPEL	<i>Cahiers de Recherches de l'Institut de Papyrologie et d'Égyptologie de Lille</i>
FHN	<i>Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eight Century BC and Fifth Century AD</i>
JARCE	<i>Journal of the American Research Centre in Egypt</i>
JEA	<i>Journal of Egyptian Archaeology</i>
LAAA	<i>Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology</i>

1 Úvod

„(...) Také se zmínili, že tráva je blíže Meroe zelenější a svěžejší a místy se vyskytují lesy, a dokonce spatřili několik nosorožců a slonů. Oznamovali, že město Meroe leží ve vzdálenosti 70 mil od prvního vstupu na „Ostrov Meroe“ a že poblíž je další ostrov, jménem Tadu, který tvoří přístav na pravém rameni řeky. Budov v městě, jak se zmínili, bylo pomálu a řekli také, že zde vládla žena, jejíž jméno bylo Kandaké, a to jméno se dědilo z královny na královnu po mnoho let. Uvedli také, že tam byl chrám Jupitera Hammona, jenž zde byl držen ve velké úctě, a nadto mnoho menších svatyní vystavěných k jeho počtě po celé zemi.(...)“

Plinius Starší¹

Povědomí moderní evropské společnosti o starověkém království na středním toku Nilu² dlouhou dobu spočívalo na základech děl antických autorů – především Hérodota, Strabóna, Diodora a Plinia Staršího³ – a některých raně křesťanských pojednáních.⁴ Diametrální odlišnosti v popisech jednotlivých autorů v mnohém naznačují, jak nepřekonatelně vzdálenou a neznámou zemí již tehdy antická *Æthiopia* byla. Popisy neskutečného bohatství merojských měst v Herodotem citovaných legendách či alexandrovských povídkách patří spíše do oblasti fantazie.

Naproti tomu jiná pojednání si udržela značnou faktickou výpovědní hodnotu, a tak byl již roku 1772 anglický cestovatel James Bruce (1730–1794) na svém pátrání po pramenech Nilu schopný identifikovat pozůstatky města, o němž se správně domníval, že se jedná o starověké Meroe.⁵ Podobně jako v případě Egypta, byl i počátek zájmu o památky starověké Núbie spojen s Napoleonovou expedicí do Egypta a následně vydanou *Description de l'Égypte*. V letech následujících na střední tok Nilu zavítalo množství cestovatelů, jejichž popisy jsou dodnes velmi ceněným materiálem.⁶

První systematická bádání přišla do Núbie roku 1843 s expedicí Carla Richarda Lepsia (1810–1884), která vytvořila podrobné plány starověkých lokalit a provedla také několik

¹ Plinius Starší: *Historia Naturalis* VI, 35.

² Napatské království s centrem v Napatě (8.–4. stol. př.n.l.) a Merojské království s centrem v Meroe (3. stol. př.n.l.–4. stol. n.l.) se vzájemně vyznačují určitou kontinuitou.

³ Více viz Eide, T. – Hägg, T. – Pierce, R. H. – Török, L.: *Fontes Historiae Nubiorum. Textual Sources for the History of the Middle Nile Region between the Eight Century BC and Fifth Century AD I–III*, Bergen: 1994–1998.

⁴ Např. *Skutky apoštolů*, výklady *Písne písni* apod. Viz Török, L.: *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan–Meroitic Civilization*, Leiden: 1997, s. 7.

⁵ Bruce, J.: *Travels to Discover the Source of the Nile* IV, Edinburgh: 1790. Arabské názvy lokalit jsou zde užívány v souladu s dosavadními přepisy jmen v odborné české literatuře, především na základě Verner, M. – Bareš, L. – Vachala, B.: *Ilustrovaná encyklopedie starověkého Egypta*, Praha: 1997. V ostatních případech je zde uvedena česká výslovnost názvů běžně užívaných v mezinárodní literatuře.

⁶ Za všechny zmiňme např. Johanna Ludwiga Burckhardta, L. M. A. Linanta de Bellefonds, Giovanni Battistu Belzonioho, George Alexandra Hoskinse, Giuseppe Ferliniho a především Fréderica Cailliauda.

dílčích odkrytí.⁷ Regulerního archeologického výzkumu se však núbijské památky dočkaly až na počátku dalšího století. V rámci projektu *Prvního archeologického průzkumu Núbie* byla mezi lety 1907–1910 Georgem A. Reisnerem (1867–1942) prozkoumána pohřebiště v el-Kurru, Núrí a Bedžrawíji a také lokalita Džebel Barkal.⁸ Ačkoliv byl na posledně jmenované lokalitě archeologicky zkoumán také areál paláce z napatského období, odrážejí Reisnerovy výkopy trend, který se v archeologii Núbie udržel po dlouhá desetiletí – totiž primární výzkum objektů s funerální, případně náboženskou funkcí.

Výjimky z tohoto stavu tvořily výzkumy Johna Garstanga (1876–1956) na sídlištní lokalitě *par excellence* v Meroe mezi lety 1909–1914⁹ a výzkumy Davida Randall-MacIvera (1873–1945) a Charlese L. Woolleyho (1880–1960) v Karanogu.¹⁰ Jakkoli významné tyto výzkumy byly, jejich přínos je mnohdy omezen zásadními nedostatky v kvalitě publikovaných výkopových zpráv. Do poloviny 20. století proběhly ještě dvě významné archeologické akce. Mezi lety 1929–1934 to byl *Druhý archeologický průzkum Núbie*, vedený Walterem B. Emerym (1902–1971) a Laurencem P. Kirwanem, v jehož rámci bylo prozkoumáno množství pohřebišť, ale také pozůstatky sídlišť ve Wadí el-Arab¹¹ a Kawa.¹² V roce 1911 pak John W. Crowfoot (1873–1959) provedl průkopnický průzkum oblastí Keráby a Butany,¹³ kde objevil velké množství dosud neznámých lokalit a značně posunul tehdejší představy o územním rozsahu merojské kultury.¹⁴

Zásadní potřeba diskuze o povaze napatsko-merojské sídelní architektury však vyvstala až s výsledky záchranného výzkumu památek Dolní Núbie organizovaného UNESCO v letech 1959–1969. Identifikováno bylo na 1000 archeologických lokalit, z většiny části pohřebišť. Na několika místech však byly více či méně důkladně prozkoumány také významné pozůstatky merojských obytných staveb. Mezi tato patřilo např. Mejnarti,

⁷ V Amonově chrámu (WBN 300) na lokalitě Wad Ben Naga byl například objeven podstavec posvátné bárky z vlády panovníka Natakamaniho a královny Amanitore (1–20 n.l.) s nápisy v hieroglyfickém i merojském písmu, které později významně posloužily Francisi L. Griffithovi k rozluštění merojského písma.

⁸ Mezi lety 1913–1916 provedl výzkumy také v Kermě, kde ve své podstatě objevil a identifikoval novou kulturu, kterou pojmenoval po názvu lokality.

⁹ Publikované v rámci *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 3–7 (1910–1916) a monografie Garstang, J.: *Meroë: City of the Ethiopians*, Oxford: 1911.

¹⁰ Woolley, C. L.: *Karanog: the town*, Philadelphia: 1911.

¹¹ Emery, W. B. – Kirwan, L. P.: *The Excavations and Survey between Wadi es-Sebua and Adindan 1929–1931*, Cairo: 1935.

¹² Macadam, M. F. L.: *The temples of Kawa III–IV*, London: 1955.

¹³ Oblasti mezi pravým břehem Nilu a řekou Atbarou, vyplňují tedy vnitrozemí „Ostrova Meroe“. Kerába je západnější z oblastí, geologicky se jedná o pískovcovou plošinu protkanou několika velkými, sezónně obdělávatelnými *wádími*. Východnější Butana je tvořena z jílovitých půd a během sezóny je vhodná pro pastevectví, nenachází se zde však zdroje k trvalé přítomnosti. Viz níže.

¹⁴ Crowfoot, J. W.: *The Island of Meroe*, London: 1911.

aš-Šaukán, Tíla, Faras nebo Arminna West. Bohužel u značné části těchto výzkumů byly průběžně vydávány předběžné zprávy, ale dosud chybí řádná publikace.¹⁵

O první komplexní uchopení tohoto materiálu se zasloužili především Bruce G. Trigger ve své studii *History and Settlement in Lower Nubia*¹⁶ a William Y. Adams v rámci *Nubia: Corridor to Africa*.¹⁷ Jakkoli v poslední době došlo k určitým revizím jejich závěrů, zůstávají tato pojednání základní literaturou k dějinám Dolní Núbie. Problém těchto studií spočíval především v absenci srovnatelného materiálu z jižnějších částí království. Došlo tak k výraznému přecenění významu Dolní Núbie po stránce kulturní, ekonomické ale i například co do velikosti její populace.

Od počátku 60. let postupně započaly výzkumy na mnoha dalších sídlištích. Fritz Hintze začal pracovat v Musawwarat es-Sufra (práce začaly roku 1960, předcházela jim archeologická prospekce Keráby a Butany roku 1958), Jean Vercoutter (1911–2000) a Thabit Hassan Thabit zkoumali Wad Ben Naga (1958–1960), Peter L. Shinnie a Rebecca J. Bradley navázali na Garstangovy výzkumy v Meroe (od roku 1965), Charles Bonnet a Salah el-Din začali pracovat v Kermě a Dokki-Gel (od roku 1973) a Sergio Donadoni v Džebel Barkalu (od roku 1972). V první polovině 80. let byla Khidirem Abdelkarimem Ahmedem důkladněji prozkoumána také celá oblast Butany a Keráby.¹⁸

Přes množství informací z nových, tentokrát i jižněji položených lokalit však vznikla jen velmi stručná pojednání týkající se merojského urbanismu a studium merojské sídlištní architektury tak nadále zůstávalo v podstatě zcela opomíjeným tématem a do značné míry kopírovalo tehdejší situaci v egyptologii, jak na ni upozornil Manfred Bietak v roce 1979.¹⁹ Mezi tyto krátké studie můžeme zařadit např. články *Urbanism in Ancient Sudan* Petera L. Shinnieho²⁰ nebo *Meroitic Settlement of the Butana (central Sudan)* Ahmeda M. Ali Hakema,²¹ publikované v rámci větších celků. Dokonce ani v sedmém svazku souborných publikací *Meroitica* (1984), který se z velké části věnoval merojské architektuře, nenajdeme významější pokus o shrnutí výsledků dosavadního výzkumu v této oblasti. Důležitou a dodnes

¹⁵ Např. detailní publikace k Mejnarti začaly být vydávány až od roku 2000. Adams, W. Y.: *Meinarti I, the Late Meroitic Ballaḥa and Transitional Remains*, London: 2000.

¹⁶ Trigger, B. G.: *History and Settlement in Lower Nubia*, New Haven: 1965.

¹⁷ Adams, W. Y.: *Nubia: Corridor to Africa*, London: 1977.

¹⁸ Ahmed, Khidir A.: *Meroitic settlement in the central Sudan: an analysis of sites in the Nile Valley and the western Butana*, *Cambridge Monographs in African Archaeology* 8, Oxford: 1984.

¹⁹ Bietak, M.: „Urban Archaeology and the ‚Town Problem‘ in Ancient Egypt“ in: Weeks, K. R., *Egyptology and the Social Sciences: five studies*, Cairo: 1979, s. 97–144.

²⁰ Shinnie, P. L.: „Urbanism in Ancient Sudan“ in: Ruffle, J. – Gaballah, G. A. – Kitchen, K. A.: *Glimpses of Ancient Egypt*, Warminster: 1979, s. 123–126.

²¹ Ali Hakem, Ahmed M.: „Meroitic Settlement of the Butana (central Sudan)“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimpleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 639–646.

poměrně ojedinělou studii vypracoval na základě nálezů v aš-Šaukán Jean Jacquet.²² Jednalo se o první detailní pojednání o stavebních technikách merojské obytné architektury, byť bylo omezené pouze na jedinou lokalitu.

V posledních dvaceti letech bylo zahájeno několik nových výzkumů, jejichž přinejmenším jeden z hlavních cílů spočíval v odkrývání pozůstatků civilní architektury. V roce 1993 navázal Derek Welsby na starší výzkumy na významné lokalitě Kawa, o dva roky později polsko-německý tým pod vedením Dietricha Wildunga započal výzkumy v Naga. Dosud největší odkryté merojské sídliště je od roku 2001 důkladně zkoumáno týmem Pawla Wolfa v Hamádábu. Do budoucna má v tomto ohledu velký potenciál lokalita Muwís (Michel Baud od roku 2007), kde byly identifikovány a částečně prozkoumány poměrně rozsáhlé *kómy* se zbytky městské aglomerace, velmi podobná je pak také situace na lokalitě Dangejl (Julie Anderson a Salah eldin M. Ahmed od roku 2005). Typově totožné jsou i lokality el-Hasa–Damboja (Jean Leclant a Vincent Rondot, rovněž od roku 2005), Wad Ben Naga (nové výzkumy pod vedením Pavla Onderky od roku 2009) či Aulíb (průzkum a výkopy Henryka Panera od roku 1997), kde se vzhledem k přítomnosti objektů náboženského a administrativního charakteru dají očekávat také dosud neidentifikované pozůstatky obytných objektů.

V současné době lze pozorovat také nastupující trend v archeologické prospekci periferních oblastí pod vlivem merojské kultury. Ty dosud unikaly větší pozornosti výzkumných týmů a na jejich případnou výpovědní hodnotu bylo upozorněno teprve nedávno. Jedná se především o oblast pouště Bajúda,²³ kudy prokazatelně probíhalo několik významných obchodních cest, ale i Kordofán, Dárfúr a Džazíru, kde doposud proběhlo jen několik málo průkopnických průzkumů.

Na základě výsledků těchto výzkumů došlo k alespoň částečnému vyvážení dat mezi severem a jihem, což umožnilo širší diskuzi²⁴ a první komplexní studie merojského urbanismu a obytné architektury. Došlo v první řadě k zásadním revizím materiálu z Dolní Núbie, a to nejprve Bruce Williamsem²⁵ a později také Davidem N. Edwardsem.²⁶ Vznikla

²² Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 121–131.

²³ Mallinson, M. D. S.: „Preliminary Report: SARS Survey from Omdurman to Gabolab 1997“ in: *Sudan & Nubia* 1, 1997, s. 25–27; Mallinson, M. D. S.: „The SARS Survey from Omdurman to Gabolab 1997. The Survey“ in: *Sudan & Nubia* 2, 1998, s. 42–45.

²⁴ Viz katalog k 8. konferenci merojských studií, pořádané roku 1996; Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement Archaeology“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 65–104.

²⁵ Williams, B.: „A Chronology of Meroitic Occupation below the Fourth Cataract“ in: *JARCE* 22, 1985, s. 149–195.

²⁶ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996.

také velmi důkladná studie věnující se oblastem Keráby a Butany, využívající nejen archeologické, ale i etnografické a přírodovědné poznatky.²⁷ Pozornost byla znovu obrácena i na vývoj a architekturu merojských domů, především na vzájemný vztah jeho jednotlivých funkčních celků,²⁸ či na paláce a jinou reprezentativní profánní architekturu.²⁹ Na tyto studie, zaměřené na dílčí aspekty merojské sídelní architektury, navázala pak komplexnější pojednání, např. podrobnější kapitoly na toto téma v obecných monografiích³⁰ nebo katalogích výstav,³¹ zaměřených na Merojské království.

Nedávné poznatky získané archeologickým průzkumem Hamádábu, ale i Muwísu a Dangejlu, významně mění předchozí představy o charakteru merojského osídlení na středním toku Nilu mezi 5. a 6. kataraktem. Zároveň ale dosud nedošlo k zasazení těchto dat do širšího rámce. Tato potřeba se týká především Hamádábu, kde bylo odkryto hned několik bloků obytných domů. Přestože byl výzkum sídliště poměrně dobře předběžně zpracován,³² schází srovnání místní architektury s architekturou jiných merojských lokalit.

Archeologie merojských sídlišť má do budoucna rozhodně velký potenciál. Stále existuje množství lokalit, na nichž byly v rámci různých průzkumných projektů identifikovány *kómy* s předpokládanými doklady staveb sídelního charakteru, térénní výzkum však často dosud neproběhl. Je zároveň velmi pravděpodobné, že velká část merojských, či obecně starověkých sídlištních lokalit je velmi obtížně povrchově detekovatelná z důvodu možného vyššího podílu staveb z netrvanlivých materiálů organického původu. Identifikace takových lokalit tak bude spíše probíhat skrze nálezy sekundárních dokladů osídlení, především keramiky či žernovů, ale i souvisejících pohřebišť, a následně bude doplněna pečlivým podpovrchovým výzkumem. Nelze vyloučit ani úspěšnost různých prediktivních archeologických metod.

Důraz na archeologii merojských sídlišť by měl být o to větší, že narozdíl od archeologie Egypta je núbiologie z větší části závislá na pramenech hmotných. Vzhledem k dosud velmi omezeným možnostem čtení merojských nápisů a praktické absenci významnějšího ikonografického materiálu jiné než monumentální povahy je ke správnému

²⁷ Bradley, R.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992.

²⁸ Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 105–157; Fitzenreiter, M.: „Der Hof als Raum – Aspekte der Profanarchitektur im Antiken Sudan“ in: *ARCUS* 3, 1996, s. 37–46.

²⁹ Hinkel, F. W. – Sievertsen, U.: *The Archaeological Map of Sudan IV. Die Royal City von Meroe und die repräsentative Profanarchitektur in Kush*, Berlin: 2002.

³⁰ Např. Welsby, D. A.: *The Kingdom of Kush: the Napatan and Meroitic Empires*, Princeton: 1998. 137–152; Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004.

³¹ Zde především Baud, M.: „Méroé, un monde urbain“ in: *Méroé: un empire sur le Nil*, Paris: 2010, s. 211–243.

³² Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 215–262.

pochopení vývoje a podoby sociálního a hospodářského zázemí Merojského království zapotřebí právě výzkumu objektů civilních.

Cílem této práce je především (1) zmapovat veškeré dosavadní archeologické výzkumy merojských sídlišť, se zvláštním zaměřením na architekturu domů, resp. obytných objektů, včetně výzkumů zcela nedávných a předběžných průzkumů. Na základě předloženého archeologického materiálu dojde nejprve k (2) určení charakteru osídlení v rámci celého království, dále k (3) ověření, zda lze nalézt společné znaky ve vnitřní struktuře těchto sídlišť, s ohledem na jejich funkci či rozdílné environmentální podmínky. Pozornost bude věnována také (4) architektuře merojského domu jako základní stavební jednotky každého osídlení a jejímu vývoji, a to především co do plánu, užívaných stavebních technik, jeho vztahu k okolí apod. Na reprezentativním vzorku v podobě souboru odkrytých domů bude ověřena existence sociální stratifikace v rámci merojské společnosti. V rámci Přílohy č. 3 bude představen výzkum dvou domů na lokalitě Wad Ben Naga (WBN 600), uskutečněný v rámci druhé archeologické expedice Národního muzea do Wad Ben Naga.

2 Charakter osídlení během napatské doby

Přesun centra Napatsko-merojského království z Napaty do Meroe představuje jeden z největších historických přelomů v dějinách Núbie. Tato událost bývá tradičně, především na základě zpráv antických autorů, datována do vlády krále Arkamanika (řeckého Ergamena, přibližně 295–275 př.n.l.). Zásadní přesun mocenské základny směrem na jih, do oblasti mezi 5. a 6. nilským kataraktem byl dlouhou dobu podpořen také archeologicky – především absencí zásadnějších dokladů napatské přítomnosti v této oblasti. Výzkumy posledních let však upozorňují na možnost značné míry kontinuity osídlení mezi oběma obdobími. Proto je důležité vnímat merojskou sídlištní architekturu i v kontextu předchozích období.

Situace v Núbii po konci Nové říše představuje jeden z největších otazníků nubiologie. Pro toto období chybí jakékoli doklady archeologické či historické povahy, a tedy i sídliště, byť tato situace může být do značné míry odrazem špatného datování některých pozdně ramessovských/raně napatských artefaktů.³³ Absence pozůstatků zděné architektury může dokládat nižší stupeň politické a hospodářské organizace, stěží však můžeme mluvit o celkovém vylidnění Núbie. Velmi příznačný je především fakt, že většina center 25. dynastie se nachází na místech předchozího osídlení z Nové říše a že jejich identifikace je založena povětšinou na monumentálních stavbách. Jeví se tedy jako pravděpodobné, že osídlení z této doby je pouze archeologicky stěží zachytitelné. Obecně se má za to, že během egyptské okupace Núbie v Nové říši proběhla jen velmi omezená egyptianizace středních a nižších vrstev obyvatelstva³⁴ a nedávné výzkumy ukazují, že stále přetrvávala tradice domácí architektury z lehkých organických materiálů, dobře známé z doby klasické Kermy³⁵ (pro více viz kapitolu 4.1). Právě takové stavby mohly definovat podobu sídlišť této doby.

S novou dynastií a počátkem Napatského království narůstá také počet zdrojů informací o existenci sídlišť. V samotném el-Kurru (asi 20 km jihozápadně od Džebel Barkalu), odkud tato nová politická elita pocházela, muselo existovat významné centrum (snad novoříšské *K3r3y?*), zbytky městského osídlení zde pravděpodobně objevil již George A. Reisner.³⁶ Je nepochybné, že širší okolí Džebel Barkalu bylo mocenským centrem Napatského království. Přímo na jeho úpatí postavil chrám z nepálených cihel už Alara (785–760 př.n.l.), jeho následovníci pak provedli přestavby staršího novoříšského chrámu a snad již

³³ Török, L.: *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Leiden: 1997, s. 110.

³⁴ Török, L.: „The Emergence of the Kingdom of Kush and Her Myth of the State in the First Millennium BC“ in: *Actes Lille 1*, 1995, s. 206.

³⁵ Spencer, N.: „Cemeteries and a late Ramesside suburb at Amara West“ in: *Sudan & Nubia 13*, 2009, s. 47–61; Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2005–2006, 2006–2007“ in: *Genava 55*, 2007, s. 187–200.

³⁶ Nepublikováno. Viz Kendall, T.: „The origin of the Napatan state: El Kurru and the evidence for the royal ancestors“ in: Wenig, St. (ed.): *Studien zum Antiken Sudan. Meroitica 15*, Wiesbaden: 1999, s. 3–117.

Kašta (760–747 př.n.l.) v jeho blízkosti postavil palác B 1200. Ten byl pravděpodobně dále rozšířen nebo rekonstruován v 6. stol. př.n.l. Anlamanim (623–593 př.n.l.) a Aspelto (593–568 př.n.l.), jejichž jména se našla na některých architektonických prvcích. Přestože funkce paláce byla především ceremoniální,³⁷ byla zde identifikována i obytná a hospodářská část³⁸ a palác tak na sebe mohl vázat významější populaci v okolí. Další palác, nacházející se poněkud jižněji, vznikl v pozdně napatské/raně merojské době (B 100). Může se jednat o „Palác o šedesáti (loktech, místnostech?)“ vybudovaný Harsiotefem (404–369 př.n.l.) na přelomu 4. a 3. stol. př.n.l.³⁹ Severovýchodně od hlavního Amonova chrámu byl nedávno pomocí magnetometrie potvrzen výskyt dříve pozorovaných pozůstatků velkých pravidelných budov (B 1700–B 2300) administrativní či obytné, spíše než kultovní funkce. Jejich bližší určení je do zahájení výkopů nemožné, orientace i obdélníkový půdorys však napovídají, že by mohly pocházet už z napatské doby.

Poměrně velké město se v napatské době muselo nacházet také na druhém břehu řeky naproti Džebel Barkalu, v Sanamu. Zde byl ve 20. letech minulého století odkryt Francisem L. Griffithem (1862–1934) Amonův chrám a komplex rozsáhlých administrativních budov, zřejmě skladiště (tzv. „Pokladnice“) a část paláce.⁴⁰ Existenci dalších center v okolí dokládají chrámy v Sonjat-Abkuru,⁴¹ Hudžeju⁴² a Usli⁴³ a dále pohřebiště v Núri,⁴⁴ Argi,⁴⁵ Hillat el-Arab a el-Terejfu,⁴⁶ které v minulosti patrně souvisely s významnějším osídlením.

Dále po proudu řeky se centrum rozsáhlejšího osídlení předpokládá v úrodné oblasti Letti, jediný doklad však poskytuje blok z chrámu, datovaný do 25. dynastie, nalezený v Kadakolu.⁴⁷ Druhou nejvýznamější hospodářskou základnu Napatského království v Núbii musela představovat oblast na jih od 3. kataraktu, kde se nacházela významná centra v Kawa,

³⁷ Především s ohledem na polohu kolmo k ose hlavního kultovního centra v zemi, chrámu (B 500), kde probíhala jedna z fází korunovace každého panovníka (ke sledu korunovačních ritů viz např. nápis Irike-Amannoteho z Kawa, *FHN* II, No. 71 a stélu Harsiotefa, *FHN* II, No. 78).

³⁸ Kendall, T.: „The Napatan Palace at Gebel Barkal: A First Look at B 1200“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 302–313.

³⁹ Harsiotefova stéla, *FHN* II, No. 78.

⁴⁰ Griffith, F. L.: „Oxford Excavations in Nubia VIII–XVII. Napata, Sanam Temple, Treasury and Town“ in: *LAAA* 9, 1922, s. 67–124.

⁴¹ Żurawski, B.: „Pliny’s „Tergedum“ discovered“ in: *Sudan & Nubia* 2, 1998, s. 74–81.

⁴² Żurawski, B.: „Survey and excavations between Old Dongola and ez-Zuma“ in: *Sudan & Nubia* 6, 2002, s. 73–85.

⁴³ Bárta, M. – Bareš, L. – Brůna, V. – Hegrlík, L. – Kosinová, A. – Melzer, J. – Suková L.: *Preliminary report on the excavation at Usli, North Sudan*,

<http://sudan.geolab.cz/2009/files/Preliminary%20report%20on%20the%20excavation%20at%20Usli.pdf>

(naposledy navštíveno 27.3.2011). Na místě byla také zaměřena místa koncentrovaného výskytu nepálených cihel a pískovcových bloků v kombinaci s merojskou a postmerojskou keramikou, naznačující možné zachování pozdějších staveb.

⁴⁴ Dunham, D.: *The Royal Cemeteries of Kush II, Nuri*, Boston: 1955.

⁴⁵ Arkell, A. J.: „Varia Sudanica“ in: *JEA* 36, s. 24–40.

⁴⁶ Welsby, D. A.: *Survey above the Fourth Nile Cataract*, London: 2003.

⁴⁷ *FHN* I No. 54, 55. Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004, s. 124.

Tabo a Kermě. V Kawa byly odkryty rozsáhlé pozůstatky města (cca 40 ha), jehož centrum tvořil chrám Amen-Rea vztyčený Taharkou (690–664 př.n.l.) na místě cihlového chrámu Alary a poblíž staršího chrámu z Nové říše. Ten byl obklopen několika administrativními budovami a ohradní zdí.⁴⁸ V délce asi 1 km na jih se nachází pozůstatky obytných, hospodářských i kultovních staveb, většina je bohužel přes probíhající výzkum⁴⁹ prozatím jen obecně datovaná do napatsko-merojské doby a charakter města v napatské době je tak obtížné extrahovat. Patrně se však osídlení soustředilo do dlouhého pásu při břehu Nilu, jeho osu navíc mohla tvořit severojižně orientovaná hlavní ulice. Nálezy z Kawa v současnosti představují asi nejobsáhlejší soubor domů z napatské doby (viz Přílohu č. 2, obr. 2, 3). Severněji, na ostrově Argo, leželo Tabo, kde na starší osídlení z Nové říše navazovalo napatské město. Podobně jako v Kawa, i zde nechal Taharka vztyčit chrám, na jih od něj, směrem k novoříšským budovám na jižním konci *kómu*, se pak nachází dosud nezkoumané pozůstatky obytných budov.⁵⁰ Podobná je i situace v Kermě. Na tamní lokalitě Dokki-Gel, v místě administrativního centra z Nové říše, vznikl v době 25. dynastie chrám a komplex dílen, určených převážně k přípravě obětí.⁵¹ Jak v Kawa, tak v Kermě je však velmi obtížné od sebe oddělit napatské a merojské stavby⁵² (vyjma kultovních), ačkoliv se zdá, že mohly být spíše staršího data.

V Dolní Núbii jsou doklady napatské přítomnosti ještě více omezeny a z větší části se skládají pouze z pohřebišť, díky nimž máme alespoň základní představu o rozmístění populace v údolí. Pohřební výbava datovatelná do této doby byla nalezena v hrobkách v Mirgisse, Farasu, Buhénu, Kustulu, Semně, Sedeinze, Sesibi, Amaře, Abri a na ostrově Šai.⁵³ Z Buhénu⁵⁴ a Kasr Ibrímu⁵⁵ je doložena stavební aktivita krále Taharky.

Zdá se, že sídliště v Dolní Núbii měla stejně jako v pozdějších obdobích (viz kapitulu 3.3) především usnadňovat pohyb a transport zboží mezi Egyptem a Napatským královstvím a sloužila převážně jako obchodní stanice, případně strategická strážní místa. Zánik napatského osídlení v této oblasti je poměrně náhlý a obtížně vysvětlitelný, pravděpodobně se

⁴⁸ Macadam, M. F. L.: *The temples of Kawa*, London: 1955.

⁴⁹ Welsby, D. A.: „The Northern Dongola Reach Survey. Excavations at Kawa, 2007–8“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 34–39; Welsby, D.: *Kushite buildings at Kawa*, <http://www.britishmuseum.org/pdf/1d%20Kushite%20buildings.pdf> (naposledy navštíveno 12.3.2011).

⁵⁰ Jacquet-Gordon, H.: „Excavations at Tabo, Northern province, Sudan“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 258.

⁵¹ Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2003–2004, 2004–2005“ in: *Genava* 53, 2005, s. 226–238.

⁵² Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 333.

⁵³ Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004, s. 128.

⁵⁴ Emery, W. B. – Smith, H. S. – Millard, A.: *The Fortress of Buhen: the archaeological report*. London: 1979.

⁵⁵ Horton, M.: „Africa in Egypt: new evidence from Qasr Ibrim“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 264–277.

však vztahuje k vojenské výpravě Psammetika II. z roku 592 př.n.l. Obecně se předpokládá, že tato výprava dosáhla až Napaty a Sanamu, v místních palácích byly totiž odkryty stopy destrukce silným žářem⁵⁶ a poslední jména na obou místech nalezená patří panovníkům Anlamanimu a Aspeltovi z raného 6. stol. př.n.l.⁵⁷ Proti takovému výkladu se však postavil Lászlo Török, který nepředpokládá zásah výrazněji na jih od 3. kataraktu.⁵⁸ Tato vojenská akce mohla citelně zasáhnout hospodářské zázemí Napatského království a případně posílit roli jižnějších částí země, s výjimkou Dolní Núbie však téměř nikde nenacházíme doklady zásadního přerušení v osídlení (výjimku zde tvoří Sanam, kde by se zřejmě podařilo pozdější aktivitu zachytit, naproti tomu z dalších lokalit mezi Dongolou a Karímou existuje dosud jen velmi málo informací na vytvoření smysluplných závěrů o charakteru osídlení v pozdně napatské/raně merojské době).⁵⁹ Osídlení Dolní Núbie bylo v následujících obdobích obnoveno, především za účelem zajištění plynulé podpory protiperských povstání v Egyptě.

Dlouhou dobu se předpokládalo, že oblast na jih od 5. kataraktu nebyla integrální součástí Napatského království, na základě většinou poměrně nedávných nálezů však bylo nutné tento předpoklad revidovat.

Nejstarší doklady osídlení ze samotného Meroe pochází ze sondy TT5, kde byly zachyceny pozůstatky chatrčí se vzorky, jež poskytly radiokarbonová data z 18.–15. stol. př.n.l. Výpovědní hodnota těchto dat však bývá zpochybňována.⁶⁰ Některá další velmi raná data pochází ze sond (*Line 50, Line 79/80*) vytyčených Peterem L. Shinniem. Podařilo se mu v nich identifikovat na 15 stratigrafických vrstev osídlení, z nichž jedna vydala data z počátku 6. stol. př.n.l. a nejnižší dokonce až z 11. a 10. stol. př.n.l.,⁶¹ je tedy patrné, že zdejší osídlení se vyznačuje značnou kontinuitou. Již z vrstvy ze 6. stol. př.n.l. pochází z Meroe stopy po zpracování železa. Velmi raná data pak pochází také z pohřebiště Bedžrawíja West a spadají až do poloviny 8. stol. př.n.l. Při výzkumu objektu M 750S byly nedávno odkryty pozůstatky stavby z 25. dynastie, snad Amonova chrámu, také v samotném městě.⁶² Přinejmenším jeden

⁵⁶ Podobné doklady z této doby pochází také z jiných míst, např. Kermy (viz Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2005–2006, 2006–2007“ in: *Genava* 55, 2007, s. 187–200).

⁵⁷ Kendall, T.: „The Napatan Palace at Gebel Barkal: A First Look at B 1200“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 302–313; *Scavi dell'Università di Cassino nel sito di Sanam Abu Dom (Sudan)*, Archaeogate, <http://www.archaeogate.org/egittologia/article/160/1/scavi-delluniversita-di-cassino-nel-sito-di-sanam-abu-d.html> (publikováno 24. 9. 2004).

⁵⁸ Török, L.: *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Leiden: 1997, s. 371–373.

⁵⁹ Užití členění: raně merojská doba pro 3.–2. stol. př.n.l., klasická merojská doba pro 1. stol. př.n.l.–1. stol. n.l., pozdně merojská doba pro 2.–4. stol. n.l.

⁶⁰ Grzymiski, K.: „Meroe, the Capital of Kush: Old Problems and New Discoveries“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2005, s. 57.

⁶¹ Shinnie, P. L. – Bradley, R. J.: *The Capital of Kush. Meroitica* 4, Berlin: 1980, s. 16.

⁶² Grzymiski, K.: „Excavations in Palace M 750S at Meroe“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 47–51.

další chrám, M 250, patrně stál v Meroe už za vlády Aspely na počátku 6. stol. př.n.l.⁶³ V areálu „Královského města“ byly pod pozdějšími paláci M 294 a M 295 odkryty základy starších staveb z kamene, které vydaly jména Aspely, Amtalky a Malonakena (6. stol. př.n.l.), Atlanersy a Senkamaniskena (7. stol. př.n.l.) a dokonce fragmenty fajánse se jménem Amenardis (8. stol. př.n.l.).⁶⁴

Pozůstatky sídliště z napatské a raně merojské doby byly objeveny také nedaleko Meroe v Hamádábu, severně od pozdějšího města z 1. stol. n.l. zkoumaného v současnosti Pawlem Wolfem. Místu bylo přiděleno předběžné označení KRW2. Rozsáhlé zbytky zdi z nepálených cihel v kombinaci s topeništi poukazují na sídelní charakter této lokality.⁶⁵

Doklady z raně napatské doby byly odkryty také při důkladném výzkumu základů pozdějšího merojského chrámu Amona v severněji položeném Dangejlu. Více než metr silné zdi z nepálených cihel poukazují na stavbu kultovního charakteru,⁶⁶ k níž se vázaly zde nalezené sochy Taharky, Senkamaniskena a Aspely.⁶⁷ Jedná se o dosud nejjižnější nález monumentální královské skulptury z napatské doby.

Snad až do 6. stol. př.n.l. lze datovat nejstarší fáze náboženského centra v Musawwarat es-Sufra.⁶⁸ Bližší určení charakteru stavby v tomto období je však prakticky nemožné vzhledem k sérii pozdějších stavebních fází.

Ačkoliv množství dokladů o kontrole území na jih od 5. kataraktu v raně napatské době je omezené, svědčí o poměrně rozsáhlé a sofistikované kontrole přinejmenších klíčových center tohoto regionu. Dangejl se nachází na jižním okraji nesplavného 5. kataraktu a jeho strategická poloha je zřejmá. Význam Meroe mohl spočívat především v lokální hospodářské činnosti, zpracování železa mělo v pozdějších obdobích podle některých teorií až zásadní podíl na příjmech merojských panovníků a není důvod pochybovat o tom, že tomu tak mohlo být i v napatské době. Jeho poloha na konci obchodní cesty přes poušť Bajúda na jedné straně a při ústí Wádí Howád na straně druhé předurčovala toto místo jako přirozené centrum pro celou oblast. Sídliště KRW2 u Hamádábu či napatské pohřebiště

⁶³ V pozůstatcích starší stavební fáze stavby byla objevena stéla tohoto panovníka. Garstang, J.: *Meroë: the City of Ethiopians*, Oxford: 1911, s. 26.

⁶⁴ Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 19. Další blok se jménem Amtalky byl nalezen sekundárně užitý v obvodové zdi města.

⁶⁵ Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab – Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 252.

⁶⁶ Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „Ethnoarchaeology and post-holes: building a Bisharian house“ in: *Sudan and Nubia* 14, 2010, s. 96–97.

⁶⁷ Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „What are these doing above the Fifth Cataract?! Napatan royal statues at Dangeil.“ in: *Sudan & Nubia* 13, 2009, s. 78–86.

⁶⁸ Hintze, F.: „Musawwarat es Sufra. Vorbericht über die Ausgrabungen des Instituts für Ägyptologie der Humboldt–Universität zu Berlin, 1968 (siebente Kampagne)“ in: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität* 20, Berlin: 1971, s. 227–245.

v Kadadě⁶⁹ napovídají, že širší okolí Meroe mohlo již v této době disponovat značnou populací.

Otázkou zůstává, zda mohli být již napatští panovníci schopni účinně kontrolovat populaci v Kerábě a Butaně, další výzkum v Musawwarat es-Sufra, jediné lokalitě z této oblasti s prokazatelnou historií sahající do napatské doby, se jeví do budoucna jako zásadní. O tom, že núbijská kultura byla schopna úspěšně expandovat však není pochyb, předměty napatské produkce byly nalezeny v Chartúmu, Defáje a Umm Dóm při soutoku Modrého a Bílého Nilu a ještě jižněji v Džazíře, v al-Kawa, Kostí⁷⁰ a Džebel Moja,⁷¹ jakkoli se mohlo jednat pouze o objekty obchodní výměny.

Podobu sídlišť napatské doby je těžké definovat. Zdá se, že centrem města mohl být už tradičně chrám, příliš často se však jedná o jedinou dochovanou stavbu. V Džebel Barkalu je zajímavým urbanistickým prvkem pozice paláce B 1200 vůči chrámu B 800, resp. B 500, která kopíruje vzory z Nové říše, zakládající se snad původně na vztahu paláce a chrámu v Karnaku,⁷² a je tedy možné, že se v tomto místě nacházel i starší palác z období egyptské nadvlády.⁷³ Další administrativní budovy z této doby, z Meroe a snad Dokki-Gel, už jsou na místní chrámy vázány volněji a jejich funkce tak mohla být více hospodářská a administrativní, než ceremoniální.⁷⁴

Orientace budov se, jak je patrné, odvíjela převážně ze směru toku Nilu v místě, tento pak tvořil osu „sever–jih“, aniž by bylo přihlíženo na její vztah vůči reálnému severu na obloze. O uspořádání rezidenčních částí sídlišť je obtížné stanovit uspokojivé závěry, na základě pozice dochovaných budov v Džebel Barkalu, Sanamu či Kawa se však jeví jako převládající ortogonální uspořádání s poměrně pravidelnou sítí ulic.

⁶⁹ Geus, F.: *Rapport Annuel d'Activité 1980–1982*, Lille: 1983.

⁷⁰ Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004, s. 127.

⁷¹ Brass, M.: „Towards an archaeology of social organisation at Jebel Moya, 5th–1st millenium BC“ in: *Sudan & Nubia* 13, 2009, s. 120–125. Zde se mohlo jednat o pozdější dovoz a sekundární užití.

⁷² O'Connor, D.: „City and Palace in New Kingdom Egypt“ in: *CRIPPEL* 11, 1989, s. 73–87; Kendall, T.: „The Napatan Palace at Gebel Barkal: A First Look at B 1200“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 302. Tato situace platí např. také pro Meroe (M 750, M 250).

⁷³ Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004, s. 124.

⁷⁴ Ceremoniální funkce paláce souvisela především s rituály korunovace, která se odehrávala postupně v několika městech. V nápisech Anlamaniho a Irike-Amannoteho jsou uvedena Napata, Kawa a Pnubs (Kerma?), Harsiotef a Nastasen uvádí navíc ještě Tare/Tele. Viz Török, L.: *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Leiden: 1997, s. 220–222.

3 Charakter osídlení během merojské doby

3.1 Výběr sledovaných kritérií

Současný stav výzkumu merojských sídlišť bohužel neposkytuje příliš vyvážený soubor dat. Povaha dostupných informací z jednotlivých lokalit s pozůstatky osídlení se liší nejen pokročilostí a typem výzkumu, tj. pouhý průzkum (*survey*)⁷⁵ oproti plošnému archeologickému výzkumu (*excavations*), ale i dalšími faktory, především úrovní vypublikování. Tento stav byl především v minulosti dán mimo jiné i tím, že někteří badatelé při svých výzkumech chápali profánní architekturu jako podružnou a nebyla jí věnována taková pozornost jako architektuře monumentální. V mnoha případech však detailní publikace výzkumu chybí zcela. Tato situace se pak odráží v časté neschopnosti získat stejná specifická data u všech sledovaných lokalit, resp. objektů.

Aby mohlo dojít k objektivní analýze některých charakteristik merojských sídlišť, je přesto nutno taková specifická data zvolit. Kritéria jejich výběru se pak odvíjí od cílů práce (viz kapitolu 1) a jejich dostupnosti v odborné literatuře.⁷⁶ Vzhledem k vlivu geografických a hospodářských činitelů na podobu merojských sídlišť je zde sledována jejich poloha dle příslušnosti k regionu, lokality jsou řazeny od severu k jihu. Poměrně problematická je u mnoha lokalit bližší datace, jako důležité se jeví především správné oddělení pozdně merojských a post-merojských lokalit, jež je v mnoha případech jen velmi obtížné (např. domy ve Wádí el-Arab⁷⁷ aj.). Sledován je dále celkový charakter jednotlivých sídlišť, především jejich vnitřní uspořádání (je-li patrné), orientace jednotlivých budov, rozloha pozůstatků osídlení, která částečně indikuje míru urbanizace merojské společnosti, a dále přítomnost objektů jiné než profánní architektury, pokud vypovídají o charakteru sídliště, např. chrámů, hospodářského zázemí (dílén, skladů) aj. Architektura jednotlivých domů bude vyhodnocena s ohledem na velikost domu, jeho plán a rozložení a počet místností, případnou přítomnost schodiště, indikujícího existenci střešní terasy či poschodí, a dále na základě některých konstrukčních detailů, především materiálu zdí, zastřešení a podlah, tloušťky zdí tam, kde byla zaznamenána, a přítomnosti a složení omítky. Zmíněny budou také nálezy, které poukazují na vybavení domu (níky, lavice), hospodářské využití místností (pece, topeniště, zásobnice, síla aj.) či jejich dekoraci, svědčící o společenském postavení majitele.

⁷⁵ Tak jak je definováno v Zákoně o ochraně starožitností Republiky Súdán z roku 1999 (*Ordinance for the Protection of Antiquities of 1999*).

⁷⁶ Vzhledem k téměř kompletní absenci informací není např. možno sledovat některé konstrukční prvky (složení spojovacího materiálu, charakter základové vrstvy apod.).

⁷⁷ Emery, W. B. – Kirwan, L. P.: *The Excavations and Survey between Wadi es-Sebuia and Adindan*, Cairo: 1935. Srovnej Williams, B.: „A Chronology of Meroitic Occupation below the Fourth Cataract“ in: *JARCE* 22, 1985, s. 186.

Vliv okolního prostředí bude zachycen prostřednictvím orientace domu a jeho hlavního vchodu. Přehled takto získaných informací je ve formě tabulky přiložen v rámci Přílohy č. 1.

V následující kapitole jsou uvedeny výhradně lokality, na kterých byly prostřednictvím výzkumu či pouze předběžného průzkumu identifikovány přímé pozůstatky budov obytné funkce. Záměrně jsou opomenuta centra osídlení, která se v místě předpokládají na základě sekundárních projevů osídlení, tj. především pohřebišť, chrámů nebo nálezů antropogenního materiálu (keramiky, žernovů apod.).

Jako budovy s obytnou funkcí jsou chápány všechny stavby, jejichž alespoň část sloužila nebo pravděpodobně sloužila jako samostatná obytná jednotka. To se týká především paláců a větších budov, u nichž se předpokládá administrativní či hospodářská (výrobní, přechovávací) funkce, zároveň však jejich poschodí, byť často nezachovalá, sloužila patrně k obývání vysoce postaveným úředníkům, resp. panovníkovi, a můžeme je tak chápat jako doklad existence nejvyšších společenských vrstev. Začlenění těchto činností do areálu domu zároveň odráží společenské postavení obyvatele. V případě zcela kompletních přízemních prostor vícepatrových domů se na základě konstrukčních možností předpokládá obdobné umístění zdí i ve vyšších poschodích (viz kapitolu 4.2.2).

3.2 Lokality s pozůstatky merojských sídlišť

3.2.1

Lokalita: **Karanog**

Poloha: Dolní Núbie⁷⁸

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Karanog ležel na severním okraji asi 14 km dlouhého, širšího pásu nilského údolí, na jihu ohraničeného Aníbou a Kasr Ibrímem. Pozůstatky sídliště se rozkládaly na cca 7 ha, v merojské době však bylo pravděpodobně menší,⁷⁹ byť jeho část také mohla být zničena fluktuací řeky. K výzkumu byl v roce 1911 vybrán vzorek pouze 10 staveb, zbytek lokality zůstal bohužel nadále neprozkoumán. Osídlení bylo uspořádáno do dvou hlavních linií: jedna se nacházela při řece a druhá na vrcholu skalní terasy (viz Přílohu č. 2, obr. 5). Reprezentativní budovy se zdají být soustředěny do severní části sídliště. Pozoruhodná je především ohradní zeď reprezentativního Domu 1, v jejíž západní zdi se pravděpodobně nacházela brána. Z ní mohla vycházet cesta, která by tvořila osu celé níže položené části města. Nebyl zde identifikován žádný předkřesťanský kultovní objekt. Stavby jsou orientovány podle toku Nilu, jedinou výjimku tvoří pozdější křesťanský kostel. Asi 5 km na jih leží pohřebiště se shodnou datací jako sídliště.

Obytné budovy:

Dům 1 (P1: 1; obr. 6).⁸⁰ Dům se nachází na severním okraji lokality, je obklopen ohradní cihlovou zdí (50 x 40 m), brána v ní se snad nacházela na hlavní ose města. Dům se dochoval pouze do výšky kamenných základů a prvních řad cihel. Celkem sestával z 12 místností: uprostřed se nacházel centrální, nezastřešený dvůr, z něhož pravděpodobně ústily vchody do jej obklopujících místností (typ B4a).⁸¹ U východní zdi jsou patrné zbytky schodiště, konstruovaného pomocí valené klenby. Další schodiště, zřejmě do druhého patra s obytnými místnostmi, se nacházelo za vstupním vestibulem. Stopy po pálení v nejsevernější místnosti mohou vypovídat o jejím hospodářském charakteru. V místnosti 2 byly nalezeny zbytky kamenného okenního překladu. Stopy mohly být tvořeny výhradně valenou klenbou. Z charakteru zdíva lze dům datovat do pozdně merojské doby.

⁷⁸ Lokality s pozůstatky merojských sídlišť jsou vyznačeny v Příloze 2, obr. 1.

⁷⁹ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation*. Cambridge Monographs in African Archaeology 38. Oxford: 1996, s. 63.

⁸⁰ Viz Příloha č. 1, dům č. 1, dále P1: 1; Příloha č. 2, obr. 6, dále obr. 6.

⁸¹ Pro typologii domů viz Přílohu č. 2, obr. 75 a kapitulu 4.2.1.

Dům 2 (P1: 2; obr. 7). Dům se nacházel na nejvyšším místě sídliště, na skalní terase. Tomuto dominantnímu postavení odpovídá také jeho složitá vnitřní struktura s 27 místnostmi. Jeho půdorys byl čtvercový, o straně asi 26 m. Z plánu se zdá, že prošel minimálně dvěma stavebními fázemi, z nichž první tvořila pozdější jihozápadní část, opět čtvercového půdorysu (typ B5). V jejím středu byl otevřený dvůr se schodištěm do patra, případně k obsluze skladů na západ od něj. Dvoru předcházela vestibul, hlavní vchod lemovaly dvě malé místnosti (pro stráž?). V severní části domu se nacházela skladiště a schodiště do patra. Přízemí celkově budí dojem, že se zde odvíjely převážně hospodářské činnosti. Místnosti v jihovýchodní části domu mohly původně taktéž tvořit samostatnou jednotku (typ A2b). Charakter zdiva odpovídá pozdně merojské době. Stěny domu byly opatřeny hliněnou omítkou.

Dům 3 (P1: 3; obr. 8). Dům stál rovněž na skalní terase. Jeho půdorys je pravidelný, čtvercový, dům je ovšem menší, tvoří ho pouze pět místností (typ B3). Cihlový výběžek na východní straně může být pozůstatkem vnějšího schodiště. Dům byl původně omítnut hliněnou omítkou obílenou vápnem. Ve vestibulu se nacházel malý obdélný zásobník.

Dům 4a (P1: 4; obr. 10). Dům náleží do skupiny objektů odkrytých v centrální části Karanogu. Do pozdně merojské doby lze datovat pozůstatky ležící 1,1 m pod pozdějším Domem 4. Základní jednotkou domu byly tři místnosti v jeho severní části (typ A2b). Stěny zadních místností byly členěny níkami, snad určenými pro lampy. Nacházela se zde také cihlová *mastaba*, překrytá kamennými deskami. Na východ od vestibulu procházel úzký přístupový koridor lemovaný dvojicemi místností. V jedné z nich bylo nalezeno topeniště. Již v této době se snad na jih od vestibulu nacházelo schodiště.

Dům 5a (P1: 5; obr. 9). Dům se nacházel v centrální části města. Kvalita stavby je malá, vnitřní členění poměrně nepravidelné. Zdi neposkytovaly dostatečnou podporu pro existenci poschodí, což potvrzuje také absence schodiště. Stěny nebyly omítnuty. Část domu byla tvořena nezastřešenými prostory, s výjimkou 2 skladů opatřených valenou klenbou byly ostatní místnosti původně zastřešené stropem z trámů a hliněného výmazu. V jedné z menších místností byla v podlaze zapuštěna velká zásobnice.

Dům 6a (P1: 6; obr. 10). Poměrně malý dům s kvalitní technikou stavby. Sestával ze 4 místností a schodiště (typ A3). Ve zdech vestibulu se nacházely níky, zároveň zde bylo nalezeno větší množství zásobnic. Na rozdíl od ostatních staveb na lokalitě byly zdi postaveny výhradně z vazáků, následně byly omítnuty hliněnou omítkou s vápenným nátěrem.

Na východ od Domu 6 byly odkryty základy dalších staveb z pozdně merojské doby, jedna z nich (na plánu označena písmeny **A B C**; P1: 7; obr. 10) odpovídá půdorysnému typu A2a. Dále na jih se nacházely pozůstatky dalšího domu (Domu D), jenž nebyl zcela odkryt, jednalo

se však o kvalitně postavený dům s hliněnou omítkou s vápenným nátěrem, valenou klenbou a kamennými zárubněmi.

Dům 7 (P1: 8; obr. 11). Dům se nacházel v jižní, převážně raně křesťanské části města, přesto byl Charlesem L. Woolleyem datován do pozdně merojské doby. Skládal se ze čtyř místností a schodiště (typ B3). Stěny, omítnuté hliněnou omítkou, byly schopné nést další poschodí. Ve vestibulu bylo objeveno topeniště a *mastaba*.

„Hrad“ (KAR 1000) (P1: 9; obr. 12, 13). Dům se nacházel na skalní terase nad městem, poblíž Domu 1. Jeho pravidelný čtvercový plán vykazuje také podobnou složitost (22 místností, typ B5) i rozměry. Na rozdíl od ostatních staveb z merojské doby byl částečně zachován až do úrovně třetího podlaží. Stropy tvořila valená klenba, na kterou byla pomocí tří menších oblouků ustavena rovná podlaha. Pravá klenba byla užita výjimečně, především z důvodu konstrukční náročnosti. Zdi horních místností plně kopírují plán přízemí, což je dáno nosností těchto stropů. Okna v přízemí byla úzká a překlenutá dvěma proti sobě loženými cihlami, zatímco okna ve vyšších podlažích byla širší a opatřena pravou klenbou z cihel. Ta roznášela váhu zdi také nad dveřmi. Nejstarší fáze budovy byla postavena ze zdi z dobře kladených cihel s kvalitní vazbou, postavených na základech z kamenných bloků. Budova byla omítnuta hliněnou omítkou s vápenným nátěrem. V místnostech 10 a 12 byly nalezeny zbytky nástěnné dekorace malbou, převážně figurální. Střed budovy tvořil otevřený dvůr, v jehož stěnách se nacházely otvory určené k nesení dřevěné konstrukce, snad balkonu. Otevřený dvůr byl obklopen dvěma řadami bočních místností, včetně dvou schodišť do horních pater. Z nálezů i stop po pálení se zdá, že přízemí sloužilo převážně hospodářským účelům, obytné místnosti se snad nacházely v poschodích.

Bibliografie:

Woolley, C. L.: *Karanog: the town*, Philadelphia: 1911.

Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 130–132.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 62–63.

3.2.2

Lokalita: **Kasr Ibrím**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pevnost a s ní související objekty se nacházely na skalnaté terase nad údolím Nilu naproti širokého úrodného pásu údolí mezi Aníbou a Karanogem. Nejstarší archeologické doklady spadají ještě před napatskou dobu, osídlení zde pokračovalo téměř bez přerušení až do novověku. Do pozdně merojské doby zde vyrostlo až pět chrámů, částečně umístěných na podíích, a mohutné hradby. Lokalita měla především pevnostní, resp. náboženskou funkci a nedá se předpokládat, že by zde v kterékoli době existovala významnější populace. Ta mohla být spíše soustředěna na druhém břehu, v okolí Aníby.

Obytné budovy:

V samotné pevnosti nebyly odkryty žádné pozůstatky obytných budov z této doby. Několik domů bylo odkryto poblíž její východní brány, jejich datace je však nejistá. Ačkoliv zde byla nalezena raně merojská a importovaná římská keramika, užitá stavební technika (kamenné zdivo s šípovým vzorem) odkazuje spíše na pozdější období (Skupina X).⁸² Při průzkumu skalní plošiny na východ od pevnosti byly identifikovány početné pozůstatky jednoduchých kamenných obydlí převážně nepravidelného tvaru. Vzhledem k jejich velikosti, charakteru, nepravidelnosti v rozptýlení i vzdálenosti od Nilu se dá předpokládat, že nemohla sloužit k delšímu obývání. Na základě nálezové situace byly stavby datovány do raně merojské doby. Obydlí i související pohřebiště vykazují značné množství odlišností v materiální kultuře ve srovnání s ostatními lokalitami Dolní Núbie. Nálezy egyptské keramiky by mohly naznačovat, že toto osídlení souvisí s náboženskou funkcí Kasr Ibrímu jako poutního místa⁸³ a sloužilo ke krátkodobému ubytování jiné než místní populace. Na místě se také nacházela přinejmenším jedna mohutnější budova pravidelného čtvercového půdorysu (Objekt 9020).

Bibliografie:

Horton, M.: „Africa in Egypt: new evidence from Qasr Ibrim“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 264–277.

Rose, P.: *Qasr Ibrim: The Hinterland Survey*, London: 1996.

⁸² Srovnej Hewes, G. W.: „Gezira Dabarosa: Report of the University of Colorado Nubian Expedition, 1962–63 Season“ in: *Kush* 12, 1964, s. 182.

⁸³ V místních chrámech byly nalezeny merojské *proskynémy*, ale i deposita římských mincí z 1.–5. stol. n.l. Viz Rose, P.: *The Meroitic Temple Complex at Qasr Ibrim*, London: 2007.

3.2.3

Lokalita: **Toška West**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pozůstatky jednoduchého merojského domu na skále nad pohřebišťem A. Podrobná výkopová zpráva dosud nebyla publikována.

Bibliografie:

Simpson, W. K.: „The Pennsylvania–Yale Expedition to Egypt. Preliminary Report for 1963: Toshka and Arminna (Nubia)“ in: *JARCE* 3, 1964, s. 15–23.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 96.

3.2.4

Lokalita: **Arminna West**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Výzkumy na lokalitě se soustředily pouze do několika oddělených oblastí, což neumožňuje blíže definovat podobu ani rozsah sídliště v merojské době. Největší koncentrace domů, datovatelných do pozdně merojské doby byla odkryta na východ od centra osídlení v křesťanské době. Orientace těchto domů se s pozdějšími stavbami v podstatě shoduje a kopíruje řečiště Nilu. Datace nejstarších objektů na lokalitě je nejistá z důvodu promíšení materiálu, přelom pozdně merojské doby a Skupiny X je však nejvíce pravděpodobný.

Obytné budovy:

Dům B (P1: 10; obr. 14). Dům obdélného půdorysu se čtyřmi místnostmi (typ B2) mohl být na základě nalezeného materiálu datován do pozdně merojské doby. V plánu lze odlišit více stavebních fází, ty však následovaly krátce po sobě. V první fázi byla postavena obytná místnost a před ní představený otevřený dvůr (typ B1), následně byla po straně přistavěna druhá místnost a malý dvůr (typ B2). Hlavní vstup do původního dvora byl zvýrazněn vystupující zdí. Zdi domu byly poměrně silné: skládaly se z jednoho vazáku a jednoho běhounu (střední zeď dokonce ze dvou vazáků), existence patra je tak pravděpodobná, což potvrzují také zbytky schodiště v otevřeném dvoře. V těsné blízkosti domu byla nalezena pec. Stěny původní obytné místnosti byly členěny dvěma níkami, jedna níka se nacházela také v pozdější obytné místnosti. Ta byla prokazatelně zastropena valenou klenbou. Menší z dvorů v zadní části domu obsahoval topeniště a byl zřejmě nezastřešen.

Dům C (P1: 11; obr. 14). Dům čtvercového půdorysu o dvou místnostech (typ A1), přiléhající ze západu k Domu B. Ve východnější místnosti byly nalezeny cihly pocházející z valené klenby, západnější mohla být nezastřešená či jen částečně zastřešená. Tloušťka zdí východní místnosti (vazák a běhoun) umožňovala existenci podlaží, pozůstatky schodiště se snad nacházejí na jižní straně domu. Ve východní místnosti bylo v podlaze zabudované topeniště, u jižní zdi se nacházela konstrukce z cihel. Do výbavy domu zřejmě patřily i nalezené importované terakotové lampy. Pod domem byly odkryty stopy staršího obydlí.

Dům E (P1: 12; obr. 14). Dům postavený z masivních zdí sestával pouze ze dvou místností: vestibulu nebo otevřeného dvora a hlavní obytné místnosti (typ A1). Přes značnou tloušťku zdí (dva vazáky) nebylo identifikováno schodiště vedoucí na střechnu. Z výbavy domu se

zachovaly pouze zásobníky na obilí a několik malých pecí v bezprostředním okolí. Dům E překrýval několik silných zdí staršího osídlení.

Bibliografie:

Trigger, B. G. – Milet, N. B.: *The Late Egyptian Settlement at Arminna West*, New Haven: 1967.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology 38*. Oxford: 1996, s. 63.

3.2.5

Lokalita: aš-Šaukán

Poloha: Dolní Núbie

Datace: klasická až pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště se nacházelo asi 2 km severně od Abú Simbelu, na levém břehu Nilu. Odkryto zde bylo kolem 30 obytných objektů, obklopených nepravidelnými dvory a jinými hospodářskými objekty, převážně zvířecími chlévy, a nejméně jedna pravidelná budova odlišné funkce, snad komunální sýpka či sklad. Výzkum byl publikován pouze v rámci velmi obecných průběžných zpráv a jedné tématické studie, není tedy bohužel možné samostatné studium jednotlivých domů. Vzhledem k dobrému stavu dochování zde však bylo možno dobře popsat užitě stavební techniky (viz Přílohu č. 2, obr. 16–20), sídliště bylo navíc odkryto v celém svém rozsahu (cca 1,5 ha). Identifikováno bylo několik vývojových fází a i z velikosti nedalekého pohřebiště je zřejmé, že všechny domy neexistovaly paralelně v jednom období. Jejich rozložení na lokalitě působí poměrně nahodilým dojmem, což poukazuje na absenci centrálního plánování (viz Přílohu č. 2, obr. 15), a spíše připomíná např. předměstí el-Amarny s osídlením rozrůstajícím se v několika fázích kolem původního domu první generace. Svou orientací téměř všechny domy reflektují Nil, který zde teče prakticky ve směru západ–východ. Datace sídliště se opírá o nálezy v domech i přidruženém pohřebišti, kde nejstarší hroby mohou spadat až do 1. stol. n.l., a pohybuje se v rozmezí 1.–3. stol. n.l.

Obytné budovy:

Domy byly stavěny z nepálených cihel, v některých případech na základech z pískovcových bloků. Převládaly zdi, které byly poměrně silné a nesly zastřešení v podobě valené klenby, místnosti s tenšími zdmi pak mohly být nezastřešené nebo opatřené plochou střešou z trámů. Podlaha byla většinou z udusané hlíny, výjimku tvořila „sýpka“, kde byla dlážděná pískovcovými deskami. Mimořádnou pozornost zasluhují dveře, dochované v aš-Šaukánu i v celé své výšce. Jejich zárubně byly dřevěné nebo pískovcové, nad překladem byl tlak rozložen konstrukcí cihlové klenby. Podobně byla konstruována také vysoko umístěná malá okna. Vnitřní zdi domů jsou stejně jako na některých jiných merojských lokalitách z Dolní Núbie členěny množstvím ník. Stěny byly opatřeny hliněnou omítkou a nabíleny vápnem. V množství domů byly nalezeny stopy malované ornamentální výzdoby, převážně v červené barvě, která imitovala dřevěné trámy, níky a zárubně. V několika domech byly nalezeny pískovcem obkládané schody, vedoucí na terasu nebo, v případě dostatečně silných zdí, do

patra. Nižší schodiště přistavovaná ke vstupním dveřím svědčí o problémech obyvatel s vátným pískem pohřbívajícím domy. Obytný charakter domů je jasně doložen nálezy zásobníků na obilí a především topenišť a pecí na chléb ve dvorech a rozích některých místností. Nálezy člunků a závaží jsou dokladem tkaní. Koprolity v okolí domů poukazují na chov koz.

Velkou část domů spojuje téměř identický půdorys, nejčastěji užívané typy jsou A2b, A1 a B1. Tato skutečnost sama o sobě může znamenat jen kopírování jednoho vzoru, poměrně kvalitní provedení staveb však může být dokladem asistence profesionálních architektů. Pečlivé rozplánování staveb je zde unikátně doloženo nálezem 6 ostrak s náčrtu domů. Největší stavbou, která se dá považovat za samostatný dům, je Dům č. 14 (P1: 14), nacházející se na západním okraji sídliště. Žádná ze staveb však svou velikostí výrazně nepřevyšuje ostatní způsobem, jaký známe z ostatních lokalit Dolní Núbie.

„**Komunální sýpka**“. Ačkoliv tato budova svým půdorysem zcela odpovídá většině obytných domů na lokalitě (typ A2b), její obytná funkce je zpochybněna absencí dveří do dvou zadních místností (při zachování zdí do výše více než 1,5 m). V zadních místnostech byly při zdi dělicí je od vestibulu nalezeny pouze zbytky cihlového objektu, snad schodiště či podstavce pro žebřík. Budova se od ostatních liší také absencí ník, které jsou tak jasně spojeny s obytnou funkcí domu. Jean Jacquet stavbu z důvodu větší vzdálenosti sídliště od řeky považoval za komunální sýpku. Vzhledem k její architektuře se však nabízí také možnost, že by mohla být co do funkce blíže např. skladům v Mejnarti.

Bibliografie:

Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 121–131.

Klasens, A.: „De nederlandse Opgravingen in Nubië“ in: *Phoenix* 9, 2, 1963, s. 57–66.

Klasens, A.: „De nederlandse Opgravingen in Nubië“ in: *Phoenix* 10, 2, 1964, s. 147–156.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 63–64.

3.2.6

Lokalita: **Džebel Adda**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Pevnost či opevněné sídliště nacházející se na skalním výběžku na pravém břehu Nilu. Nejstarší fáze fortifikace byla při výzkumu na základě nálezů údajně merojské keramiky datována do 2.–3. stol. n.l. Identifikovány byly celkem dvě vrstvy osídlení spadající do tohoto období. Centrum sídliště tvořil pozdně merojský, severojižně orientovaný chrám, postavený na kamenném podiu, tedy architektonickém prvku dobře známém také z Kasr Ibrímu. V pevnosti byly nalezeny pozůstatky masivní budovy, opatřené modře malovanou omítkou s dekorací zobrazující dobytek, která byla považována za rezidenci. Millet uvádí také přítomnost domů, ohrad pro zvířata a zásobních jam, charakter těchto objektů je však neupřesněn. Druhá fáze osídlení pevnosti je přerušena požárem, osídlení v místě však pokračovalo po celou křesťanskou dobu.

Bibliografie:

Millet, N. B.: „Gebel Adda Preliminary Report, 1965–66“ in: *JARCE VI*, 1967, s. 53–63.

3.2.7

Lokalita: **Ballána**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: raná až klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Velmi fragmentální zbytky sídliště, jehož původní charakter není možno definovat.

Obytné budovy:

Pouze u jednoho objektu (P1: 36; obr. 21) je možno určit přibližný původní plán. Jednalo se o jednoduchý obdélný dům sestávající z jedné až dvou místností a patrně otevřeného vestibulu či dvora, v němž byla umístěna pec.

Bibliografie:

Williams, B.: *Meroitic remains from Qustul cemetery Q, Ballana cemetery B, and a Ballana settlement Pt. I*, Chicago: 1991.

3.2.8

Lokalita: **Faras**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Faras se nacházel v jedné z nejurodnějších oblastí Dolní Núbie, původně snad na rozsáhlém ostrově na Nilu. Pozůstatky tohoto sídliště se v moderní době nacházely převážně na západním břehu Nilu, několik objektů z merojské doby (převážně hospodářské funkce) však bylo identifikováno také na břehu východním. Sídliště bohužel nebylo zdaleka prozkoumáno v uspokojivém rozsahu. Jeho jádro se pravděpodobně nacházelo pod centrálním *kómem* a snad bylo již v merojské době ohraničeno rozsáhlou ohradní zdí (3,6 ha). Tato část merojského sídliště zůstala zcela neprozkoumána, popsání architektonické prvky na povrchu poukazují na existenci alespoň jedné sakrální stavby a několika pravidelných větších budov. Několik merojských objektů bylo nalezeno severně a západně od tohoto centra. Co do charakteru bylo sídliště spíše rozptýlené (viz Přílohu č. 2, obr. 24).

Obytné budovy:

Západní palác (P1: 37; obr. 22). V severozápadní části sídliště, na úpatí skalní terasy, se nacházela rozlehlá budova přibližně čtvercového půdorysu, o straně asi 37 m. Tvořena byla centrálním domem, členěným osmi místnostmi (typ B4a) a pravděpodobně vícepodlažním (se schodištěm v jižní části), který byl obklopen ze všech stran pilířovým dvorem a komplexem 39 místností obdélného tvaru, s největší pravděpodobností skladů. Dům byl postaven z hrubých nepálených cihel. Francis Ll. Griffith zde našel 36 merojských ostrak, z nichž většina byla popsána číslicemi. Budova byla datována do raně merojské doby.

Dům I (P1: 38; obr. 23). Menší dům nacházející se na západ od sídliště, v místě bylo identifikováno celkem pět budov, pouze dvě byly prozkoumány. Dům byl postaven z nepálených cihel na kamenných základech. Byl tvořen pouze dvěma místnostmi (typ A1).

Dům II (P1: 39; obr. 23). O něco větší dům na východ od Domu I se stejnou dispozicí místností (typ A1). Použitým materiálem byly v tomto případě pouze nepálené cihly. V severní místnosti byly odkryty pohřby. Nalezeno zde bylo také keramické potrubí. Na sever od obou domů byl prozkoumán systém několika vzájemně propojených bazénků.

Bibliografie:

Godlewski, W.: „Faras à l' époque méroïtique“ in: *Études et travaux* 6, 1972.

Grzymski, K.: „The function of the Western palace at Faras in the Meroitic Period, Remarks on Second Cataract island villages“ in: *Meroitica* 6, s. 171–174.

Verwers, G. J.: „The Survey from Faras to Gezira Dabarosa“ in: *Kush* 10, 1962, s. 19–33.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 65–66.

Griffith, F. Ll.: „Oxford excavations in Nubia“ in: *LAAA* 11–13, 1924–1926.

3.2.9

Lokalita: **Argin West**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Velmi zničené pozůstatky sídliště na ploše cca 2,5 ha. Výzkum nebyl proveden a charakter sídliště tak není možno definovat.

Bibliografie:

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology 38.* Oxford: 1996, s. 65–66.

3.2.10

Lokalita: Džazíra Dabarosa

Poloha: Dolní Núbie

Datace: raná až klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Menší sídliště na západním břehu Nilu. Absence vícero konstrukčních fází i datace keramiky svědčí pro krátkou dobu osídlení (maximálně 100 let), nebylo však identifikováno příslušející pohřebiště, které by tento předpoklad mohlo potvrdit.

Obytné budovy:

Všechny objekty na lokalitě jsou navzájem spojeny masivní zdí v délce 29 m, k níž jsou přistavěny jednotlivé místnosti – minimálně 6 domů s kamennou konstrukcí a několik dalších z nepálených cihel (viz Přílohu č. 2, obr. 25). Jednotlivé obytné jednotky sestávaly zřejmě pouze z jedné až dvou místností. Odkryty byly pece, zásobníky i množství předmětů z vybavení domácností, což svědčí o obytné funkci budov. Stropy byly ploché, převážně z organického materiálu, dveře směřovaly výhradně směrem k řece, stěny byly omítnuty hliněnou omítkou.

Bibliografie:

Hewes, G. W.: „Gezira Dabarosa: Report of the University of Colorado Nubian Expedition, 1962–63 Season“ in: *Kush* 12, 1964, s. 174–188.

Verwers, G. J.: „The Survey from Faras to Gezira Dabarosa“ in: *Kush* 10, 1962, s. 30–50.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 65–66.

3.2.11

Lokalita: **Mejnarti**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Původně relativně větší sídliště, jehož pozůstatky se rozkládaly na ploše asi 1,6 ha. Zásadní byla jeho strategická poloha na ostrově na severním okraji 2. kataraktu. Osídlení zde existovalo kontinuálně od pozdně merojské doby po konec středověku (celkem 18 hlavních archeologických vrstev). Centrum sídliště se nacházelo na nejvyšším místě ostrova a zabíraly jej veřejné stavby: chrám, či spíše administrativní budova,⁸⁴ a komplex 8 symetricky rozložených skladů s valenou klenbou. Na obě budovy byly užity kvalitní stavební materiály a jejich stěny byly opatřeny vápenným nátěrem. Na jih od těchto budov se nacházely tři spojené kamenné bazénky. Obytné budovy, které se bezesporu nacházely níže, byly s jedinou výjimkou již ve starověku zničeny povodněmi.

Obytné budovy:

Budova XLVII (P1: 46; obr. 26). Jediná budova, již se dá přisoudit obytná funkce se nacházela na jih od skladů. Patrně jsou dvě konstrukční fáze: během starší fáze byl dům tvořen masivními zdmi, jejichž část byla snad zničena při povodni a nahrazena mladšími zdmi horší kvality. V pozdější fázi sestával dům z 5 nebo 6 místností (typ B3). Identifikována byla ohniště na vaření a pece.

Bibliografie:

Adams, W. Y.: „Sudan Antiquities Service Excavations at Meinarti, 1963–1964“ in: *Kush* 13, 1965, s. 148–176.

Adams, W. Y.: „The Late Meroitic Occupation at Meinarti“ in: Welsby, D.A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 111–125.

⁸⁴ Pro diskuzi o funkci budovy viz Adams, W. Y.: „The Late Meroitic Occupation at Meinarti“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 115.

3.2.12

Lokalita: **Abú Sír**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pravděpodobně pouze dočasné sídliště v oblasti 2. kataraktu, vysoko na skalním výběžku.

Obytné budovy:

Na místě byly odkryty pozůstatky kamenných kruhových chatrčí. Přítomnost merojské keramiky však může naznačovat pouze znovuosídlení starších egyptských pozorovatelů podobného typu, které byly odkryty nedaleko.

Bibliografie:

Adams, W. Y. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey of the West Bank of the Nile: Third Season, 1969–1962“ in: *Kush* 11, 1963, s. 28.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 99.

3.2.13

Lokalita: **Gaminarti**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: klasická až pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Komplex několika domů tvořících jeden celek na ostrově Gaminarti uprostřed 2. kataraktu. Identifikováno zde bylo vícero stavebních fází, přerušených destrukcí povodní. Doba faktického osídlení tak mohla být o mnoho kratší než napovídá časový rozsah nalezeného archeologického materiálu.

Obytné budovy:

Dva domy, popsané ve výkopové zprávě, pravděpodobně spíše představují komplex jednoho velkého domu (typ B5, P1: 47; obr. 27a) a čtyř nebo více menších identických domů tvořených dvěma místnostmi (typ B1, P1: 48–51; obr. 27). Domy byly postaveny z nepálených cihel, zdi byly tvořeny výhradně z vazáků (tloušťka 35 cm) a byly omítnuté. V menší místnosti byly ve většině případů nalezeny ohniště a pece, pravděpodobně se tedy jednalo o otevřený dvůr sloužící k základním činnostem spojeným s hospodářským chodem domu.

Bibliografie:

Adams, W. Y. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey of the West Bank of the Nile: Third Season, 1969–1962“ in: *Kush* 11, 1963, s. 24–26.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 68.

3.2.14

Lokalita: **Kasanarti**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště se nacházelo na skalnatém ostrově na 2. kataraktu. Nejstarší fáze osídlení spadá do pozdně merojské doby, jeho pozůstatky však byly devastovány povodněmi a pozdější stavební aktivitou. Podle předběžných výkopových zpráv se jednalo o velmi nepravidelné domy s kamennými základy a nedochovanými zdmi pravděpodobně z nepálených cihel. V podlahách bylo odkryto množství topenišť a pecí.

Bibliografie:

Adams, W. Y.: „Sudan Antiquities Service Excavations in Nubia: Fourth Season, 1962–1963“ in: *Kush* 12, 1964, s. 220.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 68.

3.2.15

Lokalita: **Gemaj**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Značně destruované pozůstatky obdélné kamenné chatrče o ploše cca 4 m², jež byla datována do merojské doby. Výkopová zpráva nebyla publikována.

Bibliografie:

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 68.

3.2.16

Lokalita: **Mejli**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Osídlení malého ostrova na 2. kataraktu, tvořené v pozdně merojské době pouze dvěma malými domy o dvou místnostech (typ A1; P1: 52, 53; obr. 28). Bližší popis architektonických vlastností domů nebyl publikován.

Bibliografie:

Adams, W. Y. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey of the West Bank of the Nile: Third Season, 1969–1962“ in: *Kush* 11, 1963, s. 28.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 68.

3.2.17

Lokalita: **Muršid West**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Dva domy nacházející se na západním břehu Nilu, existence většího sídliště je nepravděpodobná vzhledem k okolnímu terénu. Malé přínaležející pohřebiště se nacházelo dále na západ.

Obytné budovy:

Dům I (P1: 54). Dům z nepálených cihel tvořený jednou velkou obdélnou místností.

Dům II (P1: 55; obr. 29). Malý dům z nepálených cihel tvořený dvěma místnostmi, z nichž větší byla zastřešena valenou klenbou a byla na úrovni podlahy bez přístupu, jednalo se snad o sklad. V jedné z místností byl nalezen žernov.

Bibliografie:

Mills, A. J. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey from Gemai to Dal. Preliminary Report on the Season 1964–65“ in: *Kush* 14, 1966, s. 12.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 68.

3.2.18

Lokalita: **Saras West**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště z merojské doby se nacházelo ve skalnaté oblasti na západním břehu Nilu. Ohrazeno bylo přibližně obdélnou kamennou zdí o rozměrech 570 x 100 m. Na třech místech se nacházely brány. V rámci vymezeného prostoru probíhala ještě menší polokruhová ohradní zeď. Identifikována zde byla pouze jedna menší budova, význam těchto zdí je tak nepříliš jasný.

Obytné budovy:

Ve středu prostoru vymezeného ohradními zdmi byla odkryta budova z nepálených cihel, sestávající ze tří menších místností. V nich byla nalezena topeniště zabudovaná do podlahy a keramika z 1. stol. př.n.l., tento materiál svědčí o obytné funkci budovy.

Bibliografie:

Mills, A. J. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey from Gemai to Dal. Preliminary Report on the Season 1964–65“ in: *Kush* 14, 1966, s. 12.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 68.

3.2.19

Lokalita: Tíla

Poloha: Dolní Núbie

Datace: klasická až pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště na skalnatém ostrově mezi 2. kataraktem a peřejemi v Atiri s více než 10 domy datovanými do merojské doby (viz Přílohu č. 2, obr. 30). Výše položená část sídliště byla obehnána ohradní zdí (cca 200 x 60 m), domy zde byly orientovány podle světových stran. Menší domy blíže řece byly orientovány podle řeky, případně průběhu nedochované části ohradní zdi. Při výzkumu domů byly identifikovány nejméně dvě stavební fáze, doba osídlení tak mohla být relativně delší. Domy i přes dochování zdí pouze do výše základů či o málo výše vykazují určitou míru standardizace plánu a stavebních technik. Nalezeny byly drobné užitkové importy z Egypta a množství dokladů produkce tkanin místním obyvatelstvem. Související pohřebiště byla umístěna přímo na ostrově a dále na východním břehu.

Obytné budovy:

Dům I (P1: 56, 57; obr. 31). Rozlehlý dům označený jako House I se pravděpodobně ve skutečnosti skládal ze dvou samostatných obytných jednotek: původního domu se čtvercovým půdorysem (P1: 56) a místnostmi kolem centrálního dvora (místnost 8, typ B5), který byl ve druhé fázi rozšířen na severu o zvířecí chlévy a na jihu o druhou samostatnou obytnou jednotku (P1: 57), snad pro rodinu druhé generace. Místnosti 2, 3 a 4 u prvního a 21 u druhého sloužily jako kuchyně, část místnosti 13 prvního domu byla zabrána pravděpodobně schodištěm. Podlaha byla z udusané hlíny, umístění dveří nešlo pro špatný stav dochování určit. V domě byly nalezeny různé užitkové předměty, včetně tkalcovských závaží a drobných importů.

Dům IIA (P1: 58; obr. 33). Dům tvořený třemi místnostmi za sebou, v pozdější fázi rozšířený o téměř identickou část na jihu. Pod zadní místností se nacházel sklep s valenou klenbou. Podobného typu mohl být i pouze částečně odkrytý Dům 88 a Dům IID.

Dům IIB (P1: 59; obr. 33). Dům čtvercového půdorysu s otevřeným dvorem (místnost 80, typ B4a). Místnosti 35 a 55w obsahovaly pozůstatky vybavení pro přípravu pokrmů. Další ohniště se nacházela před domem.

Dům IIC (P1: 60; obr. 33). Špatně zachovaný dům s podobným plánem jako Dům IIA. Místnost 27 mohla být schodištěm na střechu či do poschodí.

Dům III (P1: 61; obr. 33). Špatně dochovaný rozlehlý dům postavený na kamenných základech. Pod jednou z místností byly nalezeny zásobníky s valenou klenbou.

Dům III (P1: 64; obr. 32). Rozlehlý dům přibližně čtvercového půdorysu s centrálním otevřeným dvorem (místnost 5, typ B5), postavený z nepálených cihel a kamenů. Místnost 7 byla rozdělena na několik zásobníků, v nichž byly nalezeny zbytky zrní.

Dům IV (P1: 65; obr. 34). Dům původně přibližně čtvercového půdorysu s centrálním dvorem, který byl ve druhé fázi rozšířen o další místnosti, sklady a pravděpodobně samostatnou obytnou jednotku tak, že celý komplex zahrnoval nejméně 25 místností (B4b). Ohniště pro přípravu pokrmů byla objevena ve velkém množství před vchodem do obou domů.

Dům V (P1: 66; obr. 35). Špatně dochovaný obdélný dům s centrálním otevřeným dvorem obklopeným 4 místnostmi (typ B4b) a přistavěnou hospodářskou částí s ohništi na jihovýchodě.

Dům VI (P1: 67, 68; obr. 36). V první fázi se jednalo o obdélný dům s 5 místnostmi a vestibulem, z nichž jedna mohla být nezastřešená (P1: 67, typ B4b). Ve druhé fázi byl k tomuto domu z jihu přistaven další, téměř identický dům (P1: 68) s centrálním dvorem (místnost 9) a schodištěm na střechu či do poschodí (8). Dále na jih pak přibyl komplex místností užívaných k hospodářským účelům, především vaření a skladování.

Dům VII. Velmi poničený dům přibližně čtvercového půdorysu o straně 16 m, postavený na kamenných základech. Plán nebylo možno sestavit, pravděpodobně však sestával z cca 6 pokojů, z nichž několik sloužilo k přípravě pokrmů.

Domy VIII–XI. Velmi poničené pozůstatky domů, jejichž plán nebylo možno definovat. U Domu XI byly použity kamenné základy.

Bibliografie:

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 106–114.

3.2.20

Lokalita: **Amara East**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště na východním břehu Nilu, ohrazené zdí o rozměrech 120 x 110 m, v jejímž centru se nacházel chrám datovaný do 1. stol. př.n.l. až 1. stol. n.l.

Obytné budovy:

Dům N. Z domu se zachovaly pouze zbytky nosné zdi (tloušťka 60 cm) z nepálených cihel a dvou menších, kolmo umístěných zdí (tloušťka 30 cm) ze stejného materiálu. Tyto původně vytvářely malou místnost o rozměrech 160 x 140 cm.

Dům S. Dům se nacházel na nejvyšším místě areálu ohrazeného zdí. Bližší popis v publikaci schází.

Bibliografie:

Vila, A.: *La prospection archéologique de la vallée du Nil, au sud de la Cataracte de Dal 8*, Paris: 1977, s. 28–49.

3.2.21

Lokalita: Šai

Poloha: Dolní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Merojská přítomnost na ostrově Šai, ležícím na jižním okraji Dalského kataraktu, je dobře zastoupena archeologickým materiálem i přítomností pohřebišť, doposud se však nepodařilo identifikovat významnější pozůstatky sídelních budov, resp. nebyly publikovány. S největší pravděpodobností se však sídliště rozkládalo v oblasti pozdější osmanské pevnosti.

Obytné budovy:

Jeanem Vercoutterem byly částečně prouzkoumány pozůstatky jedné budovy z nepálených cihel, která snad původně čtvercovým půdorysem a pravidelným rozmístěním místností odpovídala typu větších merojských domů v Dolní Núbii (viz Přílohu č. 2, obr. 37). Místnosti se patrně rozkládaly okolo velké centrální haly (přítomnost patky sloupu svědčí o zastřešení), úzká místnost na východ od ní mohla sloužit jako schodiště do poschodí. Z nálezů keramických zásobnic zapuštěných do země v místnosti v severozápadním rohu domu je patrné, že tato sloužila jako skladiště či kuchyně.

Bibliografie:

Vercoutter, J.: „Excavations at Sai 1955–7. A preliminary report“ in: *Kush* 6, 1958, s. 144–159.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 106–114.

Geus, F.: „Saï 1996–1997“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 8, 1998, s. 85–107.

3.2.22

Lokalita: **Kedurma**

Poloha: Dolní Núbie

Datace: klasická až pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita na východním břehu Nilu na severním konci 3. kataraktu. Výzkumy se zde prozatím omezily na základní archeologický průzkum. Do dnešních dnů se zachovala nepoškozena pouze menší část lokality o rozloze asi 3 ha. Její severní části vévodí velká pravidelná budova (Budova A), na jihu se nachází poměrně velký, dosud nezkoumaný *kóm* (viz Přílohu č. 2, obr. 38). Budovy, u nichž bylo možno zaznamenat plán, s jedinou výjimkou respektují orientaci ke světovým stranám. V nejnižnější části lokality byly identifikovány velké kruhové pece (s průměrem 2 m), které pravděpodobně představují pozůstatky hospodářského centra sídliště. V minulosti byly v dnes zničené části lokality pozorovány také zbytky cihlového chrámu.⁸⁵

Obytné budovy:

Budova A (P1: 69; obr. 39). Původně pravidelná čtvercová budova o straně 18 m, později s přístavbou na severní straně. Zdi z nepálených cihel měly tloušťku vazáku a běhounu a byly dostatečně masivní, aby mohly nést druhé poschodí, což dokládá také přítomnost schodiště. Vzhledem k dobrému dochování bylo možno na zdech identifikovat také zbytky konstrukce zastřešení v podobě valené klenby. Budova byla v přízemí rozdělena do 19 místností, ve středu se pravděpodobně nacházel otevřený dvůr (typ B5).

Z pozůstatků bylo při průzkumu možno v blízkosti Budovy A určit ještě nejméně pět dalších samostatných budov, jejichž funkce byla pravděpodobně čistě obytná, a to **Budovu B**, **Budovu C** a další tři neoznačené budovy (P1: 70–74; obr. 39). U těchto domů je možno sledovat drobnou odchylku v orientaci mezi dvěma skupinami budov, jejichž odlišnou dataci potvrzují také rozdíly v technice stavby, lokalita tak byla obývána spíše delší dobu. Dvě budovy mají čtvercový půdorys. Zdi měly šířku jednoho vazáku. Původní plán všech budov nebylo možno plně definovat.

Bibliografie:

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and*

⁸⁵ Průzkum A. M. Blackmana při příležitosti jeho výzkumů v nedalekém Sesibi. Blackman, A. M.: „Preliminary Report on the Excavations at Sesibi, Northern Province, Anglo–Egyptian Sudan, 1936–37“ in: *JEA* 23, 1937, s. 145–151.

political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology 38. Oxford: 1996, s. 115–116.

Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement and Cemetery at Kedurma in the Third Cataract Region“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 7, 1995, s. 37–47.

Edwards, D. N. – Salih, Ali O. M.: *The Mahas Survey 1991, Interim Report & Site Inventory*, <https://lra.le.ac.uk/bitstream/2381/518/1/Mahas1991-1.pdf> (naposledy navštíveno 12.06.2011).

3.2.23

Lokalita: **Kerma–Dokki-Gel**

Poloha: Horní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Na osídlení z napatské doby v okolí Taharkova chrámu v Dokki-Gel navazuje kontinuálně merojské osídlení, v některých místech je přerušeno požárem (např. kruhový chrám). Na místě nadále intenzivně fungoval komplex chrámových pekáren, vznikly zde také dvě hluboké studny. Obytné budovy z této doby v Dokki-Gel při současném stavu výzkumu reprezentuje pouze merojský palác.

Obytné budovy:

Merojský palác (P1: 75; obr. 40). Palác přibližně čtvercového půdorysu o straně cca 40 m se dochoval jen částečně. Orientován byl pravděpodobně východozápadně, s hlavním vchodem na západní straně, zásadní je však především jeho poloha kolmo k chrámu. Ve středu paláce se nacházela centrální nezastřešená čtvercová hala o rozměrech 8 x 8 m, ve které byly nalezeny zbytky pecí, znotěrek a zapuštěných keramických zásobnic. Zbylé místnosti dochované části paláce sloužily jako sklady (nálezy amfor), schodiště a reprezentativní místnosti či vestibuly (typ B5). Obytná část se pravděpodobně nalézala v patře. Přízemní místnosti byly zastřešeny valenou klenbou.

Bibliografie:

Bonnet, Ch. – Ahmed, Salah eldin M.: „Excavations at Dokki Gel (Kerma)“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 251–253.

Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2003–2004, 2004–2005“ in: *Genava* 53, 2005, s. 226–238.

Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2005–2006, 2006–2007“ in: *Genava* 55, 2007, s. 187–200.

Ahmed, Salah eldin M.: „Excavations at the Site of Doukki Gel (Kerma)“ in: *Neueste Feldforschungen im Sudan und in Eritrea. Meroitica* 21, Wiesbaden: 2004, s. 205–216.

3.2.24

Lokalita: **Tabo**

Poloha: Horní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště na ostrově Argo v oblasti Dongolské sníženiny. Osídlení zde navazuje na starší napatské. Z merojské doby je doloženo několik sakrálních staveb a jedna stavba obdélného půdorysu, stojící na pódiu, snad palác (viz Přílohu č. 2, obr. 41). Výsledky předběžného archeologického výzkumu této stavby doposud nebyly publikovány. Zároveň zde vznikl komplex chrámových pekáren a pravděpodobně i ohradní zeď chrámu.

Bibliografie:

Maystre, Ch.: „Excavations at Tabo, Argo Island, 1965–1968“ in: *Kush* 15, 1973, s. 193–199

Jacquet-Gordon, H.: „Excavations at Tabo, Northern province, Sudan“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 257–261.

Bonnet, Ch.: „Palais et temples dans la topographie urbaine. Les exemples du Basin du Kerma“ in: *Revue d’Egyptologie* 45, 1994, s. 41–48.

Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 130.

3.2.25

Lokalita: **Kawa**

Poloha: Horní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště na jižním okraji úrodné oblasti Dongolské sníženiny. Osídlení zde navazuje na předchozí období, jeho pozůstatky se nachází na ploše cca 40 ha. Velikost sídliště v merojské době nelze definovat. Jako merojské byly datovány stavby v okolí Taharkova chrámu, v částech označených jako Oblast I, II a III. Převážná část domů, odkrytých při nedávných výzkumech bývá i přes častou absenci diagnostického materiálu datována spíše do napatské doby. Toto datování zde bude respektováno. Osídlení se soustředilo do úzkého pásu při břehu Nilu v délce asi 1 km. Na řeku je navázána také orientace jednotlivých budov. Dá se předpokládat, že sídlištěm procházela v severojižním směru hlavní cesta, tvořící jeho osu. Na několika místech byly nalezeny v řadách ohrazené jámy se zavlažovacím mechanismem, určené pro stromy. V jižní části lokality byly odkryty velké pece, které mohly být užívány na výrobu vápenné omítky. Okolní archeologický materiál může naznačovat umístění rozsáhlejšího hospodářského centra v rámci sídliště.

Obytné budovy:

Východní palác. Pravidelná budova z nepálených cihel, přiléhající z východu k ohradní zdi Taharkova chrámu. Její obytná funkce je nejistá, mohlo se jednat spíše o sakrální stavbu.

Dům jedna, Oblast I (P1: 76; obr. 42). Velká obdélná budova v severovýchodním rohu areálu Taharkova chrámu. Některé konstrukční fáze lze pravděpodobně datovat do rané merojské doby. Centrální část budovy sestávala ze 7 místností, obklopených dvorem, na jihu se nacházelo pravděpodobně hospodářské zázemí se sýpkami a kuchyněmi. Odkryty byly pozůstatky schodiště do poschodí. Půdorys budovy je značně odlišný od většiny merojských domů a mohlo se jednat spíše o budovu s administrativní funkcí.

Dům dva, Oblast I (P1: 77; obr. 42). Špatně zachovaný dům přiléhající k Domu 1 sestával ze 4 místností, z nichž jedna pravděpodobně sloužila jako otevřený dvůr a jedna (na jižní straně) jako vestibul (typ B2).

Blok tři, Oblast II (P1: 79; obr. 44). Budova obytné funkce z nepálených cihel, nacházející se mezi boční zdi Taharkova chrámu a řadou jam na stromy. Západně ležely další objekty, z toho jeden sloužil jako vinný lis. Ze šesti místností uspořádaných do obdélného plánu

sloužila nejméně jedna centrální místnost jako otevřený dvůr (typ B4a), nalezena zde byla zásobnice na obilí a další hospodářské vybavení. Na severní straně se pravděpodobně nacházelo schodiště.

Dům jedna, Oblast III (P1: 80; obr. 43). Budova z nepálených cihel se nacházela v bezprostřední blízkosti tzv. Západního kiosku. Skládala se ze tří místností, z nichž jedna mohla být nezastřešena (typ A2a).

Dům dva, Oblast III (P1: 81; obr. 43). Dům z nepálených cihel netradičního půdorysu, obytná funkce je nejistá. Skládal se z dvojice místností, úzkého koridoru sloužícího jako vestibul a malé vedlejší místnosti.

Dům tři, Oblast III (P1: 82; obr. 43). Dům z nepálených cihel s masivními zdmi a poměrně netradičním plánem. Skládal se ze dvou místností s průchodem do dlouhého úzkého koridoru, sloužícího jako vestibul.

Dům čtyři, Oblast III (P1: 83; obr. 43). Jednoduchý dům z nepálených cihel, skládající se ze dvou místností (typ A1), z nichž jedna byla patrně nezastřešená (byla zde odkryta jáma na strom).

Bibliografie:

Macadam, M. F. L.: *The temples of Kawa*, London: 1955.

Welsby, D. A.: *Kushite buildings at Kawa*, <http://www.britishmuseum.org/pdf/1d%20-Kushite%20buildings.pdf> (naposled navštíveno 14.6.2011)

Welsby, D. A.: „The Northern Dongola Reach Survey. Excavations at Kawa, 2007–8“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 34–39.

Welsby, D. A.: „Houses and Pyramids at Kawa, excavations 2008–9“ in: *Sudan & Nubia* 13, 2009, s. 72–77.

3.2.26

Lokalita: **Džebel Barkal**

Poloha: Horní Núbie

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Během merojské doby zůstal Džebel Barkal nadále výsostným náboženským centrem království, sídelní architektura této doby je zde však zastoupena pouze paláci B 100, B 1500 a jednou neoznačenou budovou palácového typu. Otazná zůstává datace velkých pravidelných budov na severovýchod od chrámu B 500 (B 1700–B 2200), které byly v roce 2006 a 2007 zkoumány pomocí magnetometrie (viz Přílohu č. 2, obr. 45). Do započatí archeologického výzkumu však není nadále možné sestavit ani jejich přibližný vnitřní plán. Je však nápadné, že sdílejí stejnou orientaci jako palác B 100 a chrám B 500. Vlastní osídlení se zřejmě soustředilo do míst na jih od paláce B 1500, kde byly v zemědělsky kultivované zóně identifikovány pozůstatky chrámů B 1300 a B 1400.

Obytné budovy:

Palác B 100 (P1: 84). Palác B 100 byl datován do raně merojské doby. Jeho orientace vůči chrámu B 500 kopíruje orientaci staršího napatského paláce B 1200 vůči chrámu B 800, resp. B 500. Palác byl postaven z nepálených cihel na ploše 39 x 36,3 m. Vstupy ze všech stran paláce ústily do centrální sloupové haly, jako hlavní pravděpodobně sloužil vchod východní. Zbylé místnosti na úrovni přízemí sloužily jako sklady, vestibuly či schodiště. Obytná část se pravděpodobně nacházela v poschodí.

Palác B 1500 (P1: 85; obr. 64). Palác se na základě nálezů nápisů se jmény Natakamaniho a Amanitore tradičně datuje do 1. stol. n.l. Jedná se o největší dochovaný merojský palác, jeho půdorys tvoří čtverec o straně 63 m (asi 120 eg. loktů). Budova nesdílí orientaci s žádnou jinou známou stavbou z lokality. Jako stavebního materiálu bylo užito nepálených cihel na výplně a pálených cihel na vnější plášť zdi. Z nálezů se dá soudit, že stěny paláce hojně zdobily fajánsové apliky a obkladové dlaždice. Na některé architektonické prvky byl užit kámen. Samotná budova stála na podiu. Ve středu paláce se nacházel otevřený sloupový dvůr, přístupný hlavním vchodem a dvěma sloupovými vestibuly z jihu. Další vstupy se nacházely na ostatních stranách paláce a byly přístupné rampou. Zbylé místnosti v přízemí sloužily jako sklady, což dokládají nálezy pečeti, a schodiště, případně *kasematy*. Obytné místnosti se patrně nacházely ve druhém podlaží.

Další stavba palácového typu byla objevena mezi chrámy B 1300 a B 1400 (P1: 86). Budova z nepálených cihel stála na podiu a měla pravidelný obdélný půdorys o rozměrech 26,4 x 20 m. Vevnitř byla budova rozčleněna do tří místností. Sloupový peristyl nahrává dataci budovy do merojské doby.

Bibliografie:

Kendall, T.: „The Napatan Palace at Gebel Barkal: A First Look at B 1200“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 302–313.

Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica 17.1*, Wiesbaden: 1999, s. 105–157.

Dunham, D.: *The Barkal Temples*, Boston: 1970.

Bosticco, S.: „Les recentes fouilles du complexe 1500 au Gebel Barkal“ in: *Meroitica 10*, Berlin: 1989, s. 777–782.

3.2.27

Lokalita: **Umm Murí**

Poloha: Horní Núbie

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Menší sídliště na ostrově v oblasti 4. nilského kataraktu. Jeho původní charakter nelze blíže definovat.

Obytné budovy:

Do merojské doby spadají pravděpodobně pouze první a druhá fáze osídlení. Z této doby se zde zachoval jeden dům (P1: 87; obr. 46), tvořený třemi místnostmi (typ A2a), ke kterému byl později přistavěn další dům, sestávající z místností dvou. První fáze byla postavena z kamenů usazených do bláta, druhá fáze již z běžnějších nepálených cihel. Zdi byly omítnuty hliněnou omítkou. Nalezeny byly zbytky malované dekorace. V okolí byly odkryty pozůstatky po objektech z organických materiálů. Drobná hospodářská činnost je doložena nálezy tkacích závaží.

Bibliografie:

Payne, J.: „Excavation of the Late Kushite and Medieval settlement on Umm Muri“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2005, s. 9–13.

Näser, C. – Lange, M. (eds.): *Proceedings of the Second International Conference on the Archaeology of the Fourth Nile Cataract. Meroitica* 23, Wiesbaden: 2007.

3.2.28

Lokalita: **al-Merah**

Poloha: Bajúda

Datace: raně merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště se nacházelo ve Wádí Mukatám, kterým procházela pouštní cesta spojující oblast na soutoku Modrého a Bílého Nilu s Korti v Horní Núbii. Na lokalitě je dnes možno identifikovat celkem 9 objektů, které byly datovány do 4–2. stol. př.n.l. (viz Přílohu č. 2, obr. 47). Jedná se o obdélné, kvalitně postavené budovy profánní architektury. Na lokalitě nebyly nalezeny zbytky chrámu ani příslušející pohřebiště. Po přibližně dvou generacích bylo sídliště zcela zničeno požárem. Budovy jsou orientovány bez výjimky podle světových stran.

Obytné budovy:

AM 600 (P1: 88, 89; obr. 48). Doposud jediný archeologicky prozkoumaný objekt na lokalitě. Jedná se o obdélný dům (poměr stran 2:3), skládající se ze dvou zcela identických jednotek. Každá jednotka měla osm místností: centrální halu opatřenou 4 kamennými sloupy, vestibul, kuchyni, schodiště a soukromé místnosti (typ B4a). Zastřešení pomocí dřevěných trámů je doloženo silnou destrukční vrstvou. Stěny byly omítnuty vápennou omítkou. Patrné je užití lokte jako měrné jednotky při stavbě.

AM 200 (P1: 90, 91). Svým plánem téměř identická budova, rozdílné bylo pouze umístění dveří. Detailně dosud nezkoumáno. Podobná situace zřejmě platí také pro objekt AM 700.

Bibliografie:

Kendall, T.: „Evidence for a Napatan Occupation of the Wadi Muqaddam: Excavations at Al-Meragh in the Bayuda Desert (1999–2000)“ in: *CRIPPEL* 26, 2007, s. 197–204.

3.2.29

Lokalita: **Fura**

Poloha: Bajúda

Datace: merojská doba (?)

Charakter sídliště:

Pozůstatky sídliště identifikované při archeologickém průzkumu Bajúdy, na pouštní cestě spojující oblast Atbary a Džebel Barkalu. Několik kamenných přístřešků kruhového půdorysu a ohradní zeď s bastiony v okolí malého jezera Gahdúl byly datovány do merojské doby na základě archeologického materiálu (převážně keramiky). Směrem na východ se nacházelo údajně merojské pohřebiště. Plán ani materiál nebyly zaznamenány a datace tak zůstává neprůkazná.

Bibliografie:

Crawford, O. G. S.: „Field Archaeology of the Middle Nile Region“ in: *Kush* 1, 1953, s. 1–29.

3.2.30

Lokalita: **el-Frai**

Poloha: soutok Atbary a Nilu

Datace: klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Značně destruované pozůstatky osídlení z merojské doby, jehož původní charakter není možno blíže definovat. Při archeologickém průzkumu byla identifikována nejméně jedna stavba z pálených cihel, patrně se tedy jednalo o objekt určitého významu. Plán dosud nebyl publikován. Při průzkumu byly odkryty také kúlové jámy, dokládající přítomnost staveb z organických materiálů, pravděpodobně obytné funkce. Pro tento předpoklad mluví nálezy žernovů a ohnišť.

Bibliografie:

Abd el-Rahman, M. F.: „El-Frai: a new Meroitic habitation site in ed-Demar“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2006, s. 102–103.

3.2.31

Lokalita: Dangejl

Poloha: oblast 5. kataraktu

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pozůstatky rozlehlého sídliště (cca 9 ha) na jižním konci 5. kataraktu (viz Přílohu č. 2, obr. 49). Osídlení zde navazuje na starší napatské. Centrální část tvoří areál obehnaný masivní ohradní zdí (154 x 132 m), v jehož středu se nacházel Amonův chrám (*kóm H*), stavba čtvercového půdorysu, pravděpodobně palác (*kóm I*), položená kolmo na jeho osu, dále pozůstatky neznámé stavby z pálených a nepálených cihel (*kóm G*) a komplex chrámových pekáren (*kóm K*), nacházející se za chrámem. Pozůstatky dalších staveb byly nalezeny po obou stranách předpokládané procesní cesty, vycházející z chrámu směrem k Nilu – konkrétně další předpokládané sakrální stavby (*kóm A*) a tři *kómů* s pozůstatky pravidelných staveb z pálených cihel (*kóm B, C, D*), z nichž jedna (*kóm C*) mohla stát na podiu. Předběžný plán dnešního stavu lokality odhaluje také pravděpodobnou přítomnost dalších, méně masivních ohradních zdí, spojujících rohy hlavní ohradní zdi a *kómy* A, resp. B. Pozůstatky obytných budov se předpokládají na sever, východ a jih od ohrazeného areálu (Oblast N, F, O), a to především na základě nálezů zásobnic *in situ*. Zde byly identifikovány pozůstatky dalších staveb z pálených cihel (*kóm J, M*) a komplex pekáren (*kóm L*). Dle konstrukčních charakteristik byly tyto stavby předběžně datovány do období 2. stol. př.n.l. až 1. stol. n.l., čemuž odpovídá také datace nedávno odhaleného centrálního chrámu. Kontinuita užívání chrámu je mezi napatskou a merojskou dobou přerušena stavbou z lehkých organických materiálů, snad obydlí. Na několika místech byly v kontextu pozůstatků merojských staveb nalezeny zbytky vápenné omítky, často s malovaným dekorem v žluté, modré a červené barvě. Orientace hlavní ohradní zdi a chrámů odpovídá světovým stranám i toku Nilu. Charakter vnitřního uspořádání staveb v rámci sídliště nelze prozatím definovat.

Bibliografie:

Ahmed, Salah eldin M. – Anderson, J. R.: „Prospection archéologiques et fouilles de sauvetage dans le voisinage du site de Dangeil (1997 et 1999)“ in: *CRIPEL* 21, 2000, s. 17–37.

Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „Ethnoarchaeology and post-holes: building a Bisharian house“ in: *Sudan and Nubia* 14, 2010, s. 96–106.

Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „The « Throne Room » and Dais in the Amun Temple at Dangeil, Nile State Sudan“ in: *CRIPEL* 26, 2007, s. 1–11.

3.2.32

Lokalita: Meroe

Poloha: Merojský ostrov, údolí Nilu

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita na východním břehu Nilu, na strategickém místě poblíž ústí Wádí Howád. Osídlení zde existovalo nejpozději od počátku 1. tisíciletí př.n.l. a kontinuálně přechází do merojské doby. Centrální osu města tvořila procesní cesta vycházející směrem na východ z rozsáhlého Amonova chrámu (M 260), která byla lemována menšími chrámy a kaplemi (KC 100, KC 101, KC 104, M 720). Západní část města tvořilo tzv. „Královské město“, areál obehnaný 3 m širokou ohradní zdí z opracovaných bloků kamene (300 x 150 m), v němž se nacházel malý chrám M 292 a množství reprezentativních staveb, pravděpodobně paláců, postavených na místě zbořených staveb z napatské doby (viz Přílohu č. 2, obr. 54). Patrné jsou rozdíly v orientaci mezi několika skupinami budov, dané zřejmě odlišným obdobím výstavby. Výzkum tohoto areálu provedený Johnem Garstangem bohužel nebyl nikdy řádně publikován. V jihozápadní části „Královského města“ byl odkryt komplex tzv. „Královských lázní“, patrně svatyně vody s množstvím prvků antické kultury, do které byla z Nilu přiváděna voda dlouhým keramickým potrubím. V západní stěně se nacházela brána, prodlužující osu procesní cesty směrem k Nilu, další dvě brány se nacházely v severní stěně a poskytovaly přístup směrem k chrámu tradičně připisovanému Esetě (M 600, tzv. „*Kanísa*“). Při západnější z cest zde byly po obou stranách odkryty ohrazené jámy na stromy (celkem 11). Další podobné jámy byly identifikovány při magnetické prospekci v jižní části areálu „Královského města“. Jižně od Amonova chrámu a kolmo na jeho osu se nacházely nejméně další dvě velké čtvercové stavby, s největší pravděpodobností paláce (M 750N, M 750S). Doklady obytných budov nižších společenských vrstev pochází ze Severního a Jižního *kómu*, které se nachází po obou stranách procesní cesty (viz Přílohu č. 2, obr. 53). Severní *kóm* byl dosud prozkoumán pouze několika málo sondážemi (především *Line 50* a *Line 79/80* Petera L. Shinnieho) a odhalil pozůstatky osídlení, převážně zastoupeného množstvím částí jednoduchých domů z nepálených cihel, a to v až 18 stratigrafických vrstvách. V severní a východní části se nacházely keramické pece a pece na výrobu železa. V areálu Jižního *kómu* bylo Johnem Garstangem údajně odkryto množství obytných budov a výrobních dílen, povaha těchto nálezů však nebyla blíže specifikována. Výzkum Krzysztofa Grzymského v oblasti pahorku M 711 a M 712 pak odhalil další pozůstatky jednoduchých obytných budov

z nepálených cihel a několika větších čtvercových budov z kamene (např. SM 100), také zmiňovaných již Johnem Garstangem. Existenci výrobních dílen ve východní části Jižního kómu dokládají hromady železité strusky v této části lokality. Východně od Jižního kómu se nachází menší chrámy M 6 a M 70 a dále na východ na podiu postavený chrám M 250, v jehož areálu, ohrazeném zdí, se nacházela budova čtvercového půdorysu M 251. Jihovýchodně od areálu chrámu se rozkládají pozůstatky *hafíru*⁸⁶ (poloměr cca 180 m) a další čtvercové budovy M 255. Rozsáhlé pohřebiště královské rodiny (Bedžrawíja West) a královské pohřebiště (Bedžrawíja North, Bedžrawíja South) se nacházejí dále na východ. Orientace všech staveb města kopíruje směr toku Nilu, odchylky se pohybují jen v řádu několika stupňů (nejvýrazněji v areálu „Královského města“). Vnitřní členění „Královského města“ i staveb z obou kómů se jeví jako ortogonální.

Obytné budovy:

M 251 (P1: 92; obr. 51). Budova čtvercového půdorysu o straně 22 m nacházející se na jih od chrámu M 250. Vnitřně je členěna na 9 místností, centrální otevřený dvůr s 8 kamennými sloupy s korintskými hlavicemi a dvě schodiště do poschodí vycházející z vestibulů (typ B5). Celkově plán značně připomíná architekturu větších paláců. Místnosti 5–8 a 12–13 jsou uspořádány do 3 jednotek sestávajících vždy z předsíně a (obytné?) místnosti. Hlavní vchod se nacházel na východě, vedlejší na severu. Zdi byly postaveny z nepálených cihel s vnějším obložением a zárubněmi z cihel pálených. Omítnuty byly na vnitřních zdech hliněnou omítkou s vápenným nátěrem a na vnějších zdech vápennou omítkou. Podlahy tvořila pouze dusaná hlína. V místnosti 2 byly nalezeny zbytky spálených dřevěných dveří. Plán domu byl konstruován pomocí modulů o délce cca 34,4 cm a byl zde uplatněn ideální poměr 5:8. Dle radiokarbonového datování spadají vzorky z domu do období cca 30 př.n.l.–30 n.l.

M 255 (P1: 93). Velmi destruované pozůstatky čtvercové budovy o straně cca 30 m, nacházející se na jih od *hafíru*. Patrné je složité vnitřní členění s množstvím místností (přibližně 25), další se nacházely v poschodí, do kterého vedlo schodiště z jednoho ze dvou vchodů.

M 294, M 295 (P1: 94, 95). Dva přibližně čtvercové paláce o rozměrech 55 x 52 m nacházející se v jižní polovině areálu „Královského města“. Výzkum Johna Garstanga nikdy nebyl řádně publikován, z absence plánu se však zdá, že již v této době bylo možno identifikovat jen minimální stopy po původní podobě vnitřního členění. Patrný je především

⁸⁶ *Hafír* je stavba, kterou tvoří několik metrů vysoká kruhová hráz, obvykle ze zděné kostry a zeminy, vytvářející nádrž a umístěná na okraj wádí tak, aby do ní otvorem proudila voda. Ta se zde nahromadí a je k dispozici v sušších obdobích roku.

centrální otevřený dvůr se čtyřmi sloupy v případě paláce M 294. Na východ od něj byly Krzysztofem Grzymskim odkryty pozůstatky vchodu s kamennými zárubněmi. Je možné, že oba paláce původně stály na podiu. Paláce se pravděpodobně nacházely na místě Amonova chrámu z napatské doby a při jejich stavbě bylo znovupoužito množství bloků ze starší stavby.

M 750N (P1: 96). Pozůstatky budovy čtvercového půdorysu o straně 22 m spojené krátkými zdmi s jižnějším objektem M 750S. Výzkum objektu provedený Johnem Garstangem nebyl nikdy řádně publikován. Z plánu lze rozeznat vnitřní členění se dvěma dlouhými chodbami, zřejmě schodišti do poschodí, a množstvím dalších malých místností. Stavba bývá někdy interpretována jako chrám, pravděpodobněji se však jedná o palác.

M 750S (P1: 97; obr. 52). Pozůstatky čtvercové budovy o straně 33 m z hrubých pískovcových bloků, částečně znovupoužitých. Plocha paláce je vnitřně rozčleněna do množství malých místností (31), které byly ale vyplněny starším odpadním materiálem (napatská keramika, kosti dobytka, silo apod.) a patrně plnily pouze funkci *kasematů*. Identifikovat však lze prostor pro centrální otevřený dvůr se čtvercovým sloupovým portikem ve svém středu (patrně typ B5). V této místnosti byly nalezeny kamenné desky pocházející zřejmě z původní podlahy. V jižní části budovy byly nalezeny stopy po starší merojské budově z omítnutých pálených cihel a se stropem tvořeným palmovými větvemi a výmazem, který byl zřejmě srovnán před stavbou paláce M 750S. Samotný palác pak bývá obvykle datován do pozdně merojské doby.

M 950 (P1: 98). Budova obdélného půdorysu o rozměrech cca 29 x 26 m v severní části „Královského města“. Na úrovni dochování byla vnitřně členěna množstvím malých místností bez vzájemného propojení, patrně sloužících pouze jako *kasematy*. Přístup do budovy zajišťovaly vchody z jihu a západu přímo následované schodištěm a rampa běžící paralelně s východní stěnou. Výsledky výzkumu provedeného Johnem Garstangem nebyly nikdy řádně publikovány, s výjimkou plánu tak lze určit jen málo dalších podrobností. Materiálem byly zřejmě nepálené cihly doplněné obložením z cihel pálených, zmíněny jsou nálezy vápenné omítky. Svou orientací odpovídá palác stavbám z Natakamaniho doby.

M 990 (P1: 99). Budova obdélného půdorysu o rozměrech cca 33 x 40 m, nacházející se v severní části areálu „Královského města“. Budova se dochovala ve velmi špatném stavu, zdá se, že původně mohla být postavena pouze z pálených cihel. Z plánu je patrná existence centrálního otevřeného dvora a sloupového vestibulu na jižní straně budovy, další místnosti mohly sloužit jako schodiště, sklady či *kasematy* (typ B5).

M 998 (P1: 100). Budova obdélného půdorysu o rozměrech 30 x 45 m nacházející se v severní části areálu „Královského města“. Budova byla postavena z pískovce a pálených cihel. Vchod ze západu vede do vestibulu, následuje schodiště do poschodí na jedné straně a otevřený dvůr umístěný mírně mimo střed budovy na druhé (typ B5). Ve východní části se nachází podlouhlé místnosti, které mohly sloužit jako sklady, nebyly zde ale identifikovány vchody, mohlo se tedy jednat pouze o *kasematy*. Schodiště bylo dlážděno kamennými deskami. V budově byla objevena socha Natakamaniho, je ji tak snad možno datovat do jeho vlády.

M 91 (P1: 101). Budova obdélného půdorysu o rozměrech cca 24 x 16 m, nacházející se v severní části areálu „Královského města“. Budova byla postavena z nepálených cihel s obložením z cihel pálených. Západní polovinu budovy zaujímá velký otevřený dvůr, východní pak čtyři místnosti uspořádané do dvou jednotek vždy z předsíní a zřejmě obytnou místností (typ A3).

M 296, M 600C, M 905, M 916, M 940, M 995, M 996. Pozůstatky budov, nacházejících se v severní části areálu „Královského města“ (s výjimkou M 600C, která přiléhá k chrámu M 600), které jsou charakteristické složitým vnitřním členěním na množství malých místností. Vzhledem k nedostatečnému vypublicování dosavadního výzkumu i složité archeologické situaci není možno jejich podobu ani funkci blíže definovat, je však pravděpodobné, že alespoň některé mohly částečně sloužit jako obytné budovy.

Line 50. V roce 1969 byla v jižní části Severního *kómu* vytyčena sonda o rozměrech 120 x 8 m, která odhalila rozsáhlé pozůstatky merojského osídlení. Smyslem této sondy bylo vytvoření stratigrafie lokality. Rozlišeny byly tři základní fáze, z nichž nejstarší (*Bottom Component*) lze na základě velikosti cihel datovat zřejmě ještě do napatské doby, střední do raně merojské doby (*Middle Component*) a nejmladší do klasické až pozdně merojské doby (*Top Component*). Ve vrstvách z raně merojské doby byly odkryty pouze stopy po zpracování železa, především velká hromada strusky ve čtverci E50 a zbytky pecí. V mladších vrstvách se nacházely pozůstatky osídlení, především mezi čtverci F50–J50 a L50–M50 (viz Přílohu č. 2, obr. 58). Budovy, které charakterem své architektury i nálezů indikují obytnou funkci, se vyznačují poměrně malými místnostmi, tvořenými nejčastěji jen délkou cihly silnými zdi, jež spočívaly na základech z na stranu kladených cihel. Některé zdi byly zřejmě z důvodu většího zatížení (terasa, poschodí?) zesíleny řadou běhounů či dokonce dalších vazáků. Podlahy byly převážně z písku, zastřešení bylo konstruováno pomocí kmenů akácie a rohoží. Umístění kuchyní dokládají nálezy zapuštěných nádob se stopami pálení. Vzhledem k účelu sondy a s ním souvisejícím rozměrům nebyl žádný dům odkryt v celém svém rozsahu. Ve čtvercích

H50/I50 a F50/G50 se však dají identifikovat dvě téměř kompletní obytné jednotky přibližně čtvercového půdorysu (P1: 102, 103), oddělené ulicemi *h* a *k*. Tyto domy sestávají z většího množství místností, které obklopují jednu větší místnost (otevřený dvůr?, patrně typ B5).

Line 79/80. Sonda o rozměrech 40 x 20 m, vytyčená na vrcholku Severního *kómu* za účelem vytvoření stratigrafie lokality. V plné míře proběhl výzkum pouze na ploše 8 x 8 m a ve třech menších testovacích sondách. Bylo zde identifikováno na 28 archeologických vrstev uspořádaných do 15 vývojových fází (*components*), jejichž součástí bylo 11 fází konstrukčních (*building levels*), kulturní vrstvy sahaly do hloubky 10 m a pokrývají období nejpozději od napatské doby po pozdně merojskou dobu. V několika případech jsou vrstvy odděleny silným nánosem písku, indikujícím přerušeni osídlení v místě, či známkami destrukce vodou. S merojskými vrstvami se setkáváme od fáze 5 a 6 (*Component 5, 6*), z nichž se zachovala pouze topeniště, sila, pece, koryto a malá cihlová platforma, původně snad vybavení otevřeného dvora. Podobný charakter si zachovávají také fáze 8 a 9, kdy přibýly velmi špatně dochované zdi z nepálených cihel, se základy z naplocho i na bok ložených cihel. S prvními budovami se setkáváme ve fázi 9 (*Building Level V*). Budova VA sestávala z několika větších místností a velkého otevřeného dvora (VAh) s chlévy pro domácí zvířata. Z budovy VB byla odkryta pouze jedna místnost. Zdi byly z nepálených cihel s architektonickými prvky z cihel pálených. Ve fázi 10 je možno rozeznat půdorys pravidelného obdélného domu (typ B3) s dvorem či vestibulem v místnosti Ag (P1: 104; obr. 57). Zdi z nepálených cihel byly pokryty vrstvou načervenalé hliněné omítky. Fáze 11–13 jsou zastoupeny pouze odpadem a fragmenty zdí. Fáze 14 se vyznačuje mnohem větším rozsahem zastavěné plochy (viz Přílohu č. 2, obr. 56). Byly odkryty dvě budovy oddělené úzkou ulicí, pravděpodobně strážnou z objektu IIAk. Z budovy IIA bylo odkryto 7 místností, celkový plán domu však není možno definovat. V jižní části se nacházely dvě identické jednotky tvořené vždy dvěma menšími místnostmi a vestibulem (typ A2b). Zdi byly z nepálených cihel s pálenými cihlami užitými na zárubně dveří, podlahy tvořil písek, v několika místnostech byly nalezeny zbytky červenavé hliněné omítky. Podobná situace byla u domu IIB. V obou byly nalezeny fajánsové obkladové dlaždice, které mohly sloužit k dekorativnímu obložení zdí. V místnosti Bd byla odkryta topeniště, v Bf pece. Z domu IIA pochází přeslen svědčící o domácí produkci tkanin. Ve fázi 15 (*Building Level I*; viz Přílohu č. 2, obr. 55) je možno na celé ploše původní sondy identifikovat nejméně 4 samostatné domy, z nichž jeden je zachycen prakticky v celém rozsahu (P1: 105). Domy jsou pravidelného půdorysu, s menšími místnostmi kolem pravděpodobně otevřeného dvora (IAh, IAs/IAm?, typ B4b). Stavební materiál byl shodný jako v předchozích obdobích.

M 711. Při průzkumu pahorku M 711, který je součástí Jižního kómu, byly odkryty pozůstatky budov obytné funkce a hospodářských objektů (skladů) se zdi z nepálených cihel omítnutých hliněnou omítkou. Domy byly na základě vzorků (C₁₄) a keramiky datovány do 1.–2. stol. n.l. Záznam archeologické situace nebyl dosud publikován.

M 712. Pozůstatky budov obytné funkce v oblasti Jižního kómu. Výzkum byl proveden na ploše 13 x 13 m, celkem bylo identifikováno 6 vývojových fází, pokrývajících období od konce 1. stol. př.n.l. do pozdně merojské doby. Nejstarší fáze (*level VI*) sestává pouze ze zbytků zdi z pálených cihel a topeniště. V další fázi (*level V*) zde vzniklo několik zdí z nepálených cihel, tvořících pravděpodobně dvůr (pozdější místnosti I, J, K, O) a související místnosti G a (k jiné budově náležející?) C s podlahami z dusané hlíny. Rozlišit jednotlivé objekty je nejlépe možno u fáze IV, kdy bylo ke stávajícím zdem přistavěno několik nových, které vytvořily obytnou jednotku téměř pravidelného půdorysu o rozměrech 6 x 7,5 m (P1: 106; obr. 59, patrně typ A3) sestávající ze 4 místností (G, H, K, L) s jednou další místností (F) a úzkým koridorem (J) na severu (2,5 x 4,5 m). Další zdi se nacházely dále na východ, nejsou však patrné stopy propojení místností a mohly tak spíše patřit sousední budově. Vchody do místností K a G měly zárubně z pálených cihel, místnost G byla z místnosti F přístupná přes několik schodů ze stejného materiálu, odkryty byly také jamky na uchycení dveří. V několika místnostech byly nalezeny zapuštěné zásobnice, některé se stopy pálení (topeniště, pece), fajánsové obkladové dlaždice a drobné železné nástroje. V pozdějších fázích vzniklo několik dalších zdí a menších schodišť na sever od domu z fáze IV, plný rozsah budovy ani její plán však není možno stanovit. Podlahy zde byly tvořeny z dusané hlíny a písku. Nalezeny byly žernovy a tkalcovská závaží. Pozdější fáze II obsahuje již pouze stopy nedbalého osídlení.

KC 100. Pozůstatky obytných budov z nepálených cihel byly odkryty také při výzkumu chrámu KC 100, přiléhajícímu k procesní cestě. Jednalo se o zbytky starších zdí ve dvoře a na východ, západ a jih od chrámu. Zdi byly tvořeny kombinací vazáku a běhounu, či pouze základovou vrstvou cihel ložených na bok, omítnuty byly hliněnou omítkou. V souvislosti se zdi byla odkryta 2 topeniště, silo, zásobník na obilí, kuchyňské nádoby a zapuštěné zásobnice, jasně indikující sídelní funkci budov.

Bibliografie:

Shinnie, P. L. – Bradley, R. J.: *The Capital of Kush. Meroitica 4*, Berlin: 1980.

Shinnie, P. L. – Anderson, J. R.: *The Capital of Kush, Vol. 2, Meroë excavations 1973–1984. Meroitica 20*, Wiesbaden: 2004.

Grzymiski, K.: *The Meroe Expedition: Meroe Reports I*, Mississauga: 2003.

- Grzymiski, K.: „Meroe, the Capital of Kush: Old Problems and New Discoveries“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2005, s. 47–58.
- Grzymiski, K.: „Excavations in Palace M 750S at Meroe“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 47–51.
- Bradley, R. J.: „Varia from the City of Meroe“ in: *Meroitica* 6, Berlin: 1982, s. 163–170.
- Hinkel, F. W. – Hinkel, M.: „Das Priesterhaus Meroe 251. Gedanken zum Bau des Wadi Tarabil-Museums bei den Pyramiden von Meroe“ in: *Altorientalische Forschungen* 17, 1990, s. 18–26.
- Garstang, J.: *Meroë: the City of Ethiopians*, Oxford: 1911.
- Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 215–262.
- Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Zwei Städte im Mittleren Niltal in den Jahrhunderten um die Zeitenwende“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2008/2, s. 157–230.
- Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988.
- Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 126–128.
- Adams, W. Y.: „Meroitic Architecture: An Analytical Survey and Biography“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 255–279.

3.2.33

Lokalita: **Hamádáb**

Poloha: Merojský ostrov, údolí Nilu

Datace: klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita s pozůstatky sídliště ležící při ústí Wádí Howád, cca 3 km jižně od Meroe. Centrální část lokality tvoří sídliště z klasické merojské doby, ohrazené mohutnou čtvercovou ohradní zdí o straně 105 m (200 eg. loktů), postavené z nepálených cihel s obložením z pálených cihel. Východo–západní osou prochází procesní cesta, na jejíž západní straně se nacházela hlavní brána, zatímco na východní chrám z 1. stol. př.n.l. až 1. stol. n.l. (H 1000) s příslušenstvím v podobě skladů a další menší brána. Osa sídliště je orientována dle toku Nilu. Na jih od procesní cesty byly identifikovány pozůstatky 4 jam na stromy. V jihovýchodním rohu sídliště byla odkryta větší stavba čtvercového půdorysu (H 3000). Stavba je umístěna kolmo na osu chrámu a mohlo se jednat o palác. Vnitřní prostor ohradní zdi byl s výjimkou dvou velkých dvorů v severovýchodní části (jižní část sídliště však dosud nebyla plně prozkoumána) zcela vyplněn domy, uspořádanými do bloků (prozatím bylo odkryto 8 bloků H 1100–H 1900; viz Přílohu č. 2, obr. 60). Z archeologické situace se zdá, že ohradní zeď, chrám i procesní cesta vznikly dříve než samotné sídliště, celé sídliště tak působí dojmem centrálně plánovaného urbanistického celku. Samotné bloky osídlení mohly být původně vymezeny parcelami, v průběhu času však organickým vývojem došlo k částečnému porušení pravidelnosti, což je nejlépe vidět na orientaci procesní cesty, která se nejméně jednou změnila. Osídlení mohlo navazovat na nedaleké sídliště z pozdně napatské až raně merojské doby na lokalitě KRW2. Rozsáhlé pohřebiště se nacházelo dále na jih.

Obytné budovy:

H 3000 (P1: 107). Budova o straně cca 20 m, jež byla členěna masivními zdmi (šířka 1,8 m) na množství menších místností. Přesný plán není dosud možno definovat. Budova byla postavena na podiu z nepálených cihel a omítnuta vápennou omítkou.

H 1200.⁸⁷ Dvě obytné jednotky (P1: 118, 119; obr. 61) v jižní části bloku H 1200. Domy byly postaveny z nepálených cihel, pálené cihly byly užity pouze na architektonické prvky vystavené větší zátěži (dvevní zárubně apod.). Stěny byly omítnuty hliněnou omítkou a opatřeny vápenným nátěrem s dekorem červenou a žlutou malbou. V místnostech 1237, 1242, 1243, 1246 a 1249 byly nalezeny pece na vaření či topeniště, tyto místnosti tak musely

⁸⁷ Detailní plán a popis budov je v současné době k dispozici pouze pro čtyři domy z bloků H 1200 a H 1600.

být nezastřešené či opatřené lehkou střechou. V místnostech 1238, 1239 a 1242 se nacházely zapuštěné nádoby bez popela, které zřejmě sloužily k přechovávání vody. V místnosti 1244 byly odkryty tkalcovská závaží a přesleny svědčící o drobné produkci tkanin.

H 1600. Dvě obytné jednotky (P1: 110, 111; obr. 61, 62) v severní části bloku H 1600. Domy byly postaveny z nepálených cihel, pálené cihly byly užity pouze na některé architektonické prvky. Stěny byly omítnuty hliněnou omítkou a opatřeny vápenným nátěrem s dekorem malovaným červenou a žlutou barvou. V místnostech 1614, 1615, 1621, 1632 a 1634 byly odkryty pece na vaření, tyto místnosti tak zřejmě byly nezastřešené a jednalo se o dvory (centrální dvůr 1615/1618/1632, typ B5) a kuchyně 1634. V centrálním dvoře a místnosti 1605 byly nalezeny do podlahy zapuštěné nádoby na vodu.

Jako často nacházené vybavení domů v Hamádábu jsou uvedeny také půlkruhové zásobníky na obilí, níky, lampy a pozůstatky dřevěných konstrukcí. Zdi domů si prakticky ve všech případech udržují tloušťku jednoho vazáku a jsou převážně z nepálených cihel.

Bibliografie:

Wolf, P.: „Die Ausgrabungen in Hamadab bei Meroe – erste Kampagne, Frühjahr 2001“ in: *Der Antike Sudan* 13, 2002, s. 92–104.

Wolf, P.: „Die Ausgrabungen in Hamadab bei Meroe – zweite Kampagne, Frühjahr 2002“ in: *Der Antike Sudan* 13, 2002, s. 105–111.

Wolf, P.: „Hamadab–das Hauptquartier des Akinidad?“ in: *Der Antike Sudan* 15, 2004, s. 83–97.

Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 215–262.

Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Zwei Städte im Mittleren Niltal in den Jahrhunderten um die Zeitenwende“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2008/2, s. 157–230.

3.2.34

Lokalita: **el-Hasa–Damboja**

Poloha: Merojský ostrov, údolí Nilu

Datace: klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita asi 10 km na jih od Meroe, na východním břehu Nilu. V el-Hasa se nachází pozůstatky Amonova chrámu a souvisejícího osídlení, které je doloženo *kómy* pálených cihel a dalšího archeologického materiálu. Zaznamenány byly také dvě hromady železné strusky, svědčící o hospodářské činnosti přidružené k chrámu. Asi 1 km jihovýchodně, na lokalitě Damboja, byly identifikovány pozůstatky velké čtvercové stavby o straně nejméně 40 m, téměř jistě paláce, a menší stavby o rozměrech cca 25 x 20 m. Materiálem zde užitým byly jak pálené, tak nepálené cihly a pískovec, nalezeny byly také zbytky vápenné omítky i s polychromií. V okolí se nacházejí zbytky dalšího osídlení. Dosud proběhl pouze terénní průzkum, výzkum chrámu a bylo vytyčeno několik testovacích sond na dalších místech lokality.

Bibliografie:

Lenoble, P. – Rondot, V.: „À la redécouverte d’El-Hasa. Temple à Amon, palais royal et ville de l’empire méroïtique“ in: *CRIPPEL* 23, 2003, s. 101–115.

3.2.35

Lokalita: **Muwís**

Poloha: Merojský ostrov, údolí Nilu

Datace: klasická až pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita nacházející se asi 50 km jižně od Meroe. Pozůstatky sídliště se rozkládají na ploše cca 16,5 ha a tvoří je tři hlavní *kómy* a centrum města mezi nimi (viz Přílohu č. 2, obr. 63). Delší období osídlení dokládá celkem 8 hlavních archeologických vrstev. Sídliště bylo doposud prozkoumáno magnetometrií a několika testovacími sondážemi, zcela byl prozkoumán pouze palác, dílny a chrám J. Průzkumy odhalily přítomnost hustého osídlení stejně orientovaných domů, především západně a severovýchodně od hlavního chrámu, a velkého hospodářského centra s pozůstatky klenutých keramických pecí, pekáren a železné strusky. Na lokalitě bylo nalezeno množství terakotových figurek, jejichž výroba zde mohla probíhat. Odkryto bylo také keramické potrubí. V centrální části byla pomocí magnetometrie identifikována rozlehlá budova (60 x 80 m) z nepálených a pálených cihel, složité vnitřní členění je patrné, ale nelze jej blíže specifikovat, stejně jako funkci budovy. Na sever od této budovy ležel na východ orientovaný chrám, z nějž vycházela procesní cesta směrem k paláci A. Všechny stavby v této části lokality dodržují stejnou orientaci, danou tokem Nilu.

Obytné budovy:

A (Palác) (P1: 127; obr. 64). Částečně zničený čtvercový palác z pálených a nepálených cihel, původně o straně cca 60 m. Zdi sestávaly ze 4 paralelně kladených vazáků. Stěny byly pravděpodobně původně omítnuty vápennou omítkou, jejíž zbytky byly identifikovány v sutí. Plán zachovalé části paláce se velmi podobá paláci WBN 100, včetně možného centrálního otevřeného dvora (typ B5). Další místnosti sloužily jako schodiště do poschodí a *kasematy*, příp. sklady. Ve východní části paláce byly odchyty pozůstatky možného systému distribuce vody.

Bibliografie:

Baud, M.: „Méroé, un monde urbain“ in: *Méroé: un empire sur le Nil*, Paris: 2010, s. 211–243.

Baud, M.: „The Meroitic royal city of Muweis: first steps into an urban settlement of riverine Upper Nubia“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 52–63.

Lenoble, P. – Sokari, A.: „A Forgotten Meroitic Agglomeration in the Region of Meroe: el-Muweis“ in: *Sudan & Nubia* 9, 2005, s. 59–61.

3.2.36

Lokalita: **Wad Ben Naga**

Poloha: Merojský ostrov, údolí Nilu

Datace: klasická merojská doba

Charakter sídliště:

Nejjižnější dosud identifikované merojské sídliště většího významu v údolí Nilu, ležící při ústí Wádí Kirbikán. Centrální část tvoří palác (WBN 100), čtyři chrámy (dva Amonovy, jeden typu tzv. Lvího chrámu a jeden nejasného určení; původní počet náboženských staveb byl však pravděpodobně vyšší)⁸⁸, tzv. Kruhová stavba (WBN 50) patrně náboženské funkce a s ní související budovy. Palác je umístěn vpravo od osy hlavního Amonova chrámu a přibližně kolmo na ni. Některé stavby byly původně spojeny dlouhými zdmi, masivnější zeď se předpokládá na jihozápad od Kruhové stavby (WBN 53). Zdá se, že všechny objekty sdílejí podobnou orientaci, která byla zřejmě dána tokem Nilu, sídlištěm pak procházelo pravděpodobně hned několik hlavních (procesních) cest. Na jihozápad a severovýchod od centrálního města se nachází rozsáhlá pohřebiště. Další objekty se předpokládají dále na západ a severozápad.

Obytné budovy:

WBN 100 (Palác) (P1: 128; obr. 64, 65). Čtvercový palác o straně 61 m, jehož nejméně jedna fáze výstavby spadá do závěru 1. stol. př.n.l. Převažujícím materiálem byly pálené cihly (plášť a některé konstrukční prvky), nepálené cihly (výplň vnějších a vnitřní zdi) a pískovec (převážně sloupy). Na sloupech i stěnách se zachovala vápenná omítka, ze stejného materiálu byla snad i podlaha. Palác byl přístupný ze všech světových stran, hlavní vchod se nacházel patrně na jihu. Severní a východní vchody vedly do patra a byly zprostředkovány rampami. Vedle několika sloupových vestibulů a vnitřních ramp, resp. schodišť, byly přízemní místnosti identifikovány jako sklady, někdy přístupné pouze shora, nebo *kasematy* v případě nedoložených vstupů. Ve skladech bylo *in situ* nalezeno množství luxusního obchodního zboží. Existence centrálního otevřeného dvora je stále otazná, původní dvůr z první fáze (jižní část) mohl být ve druhé fázi přestavěn na pilířový vestibul. Obytné prostory se s velkou pravděpodobností nacházely v poschodí, jejich plán je obtížné zrekonstruovat, doklady jejich výzdoby v podobě (vzácně i zlacených) fajánsových a kamenných aplik, obkladových dlaždic či malby žlutou, modrou a červenou barvou však byly nalezeny v horních archeologických

⁸⁸ Osobní konzultace s Pavlem Onderkou.

vrstvách pozůstatků paláce. Z paláce patrně pochází také značné množství pečetí poukazujících dále na jeho administrativní funkci.

WBN 600A (P1: 129). Viz Příloha č. 3.

Bibliografie:

Vercoutter, J: „Un palais des 'candaces' contemporain d'Auguste (fouilles à Wad-ban-Naga, 1958–1960)“ in: *Syria* 39, 1962, s. 263–299.

Onderka, P.: „Preliminary Report on the Second Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“ in: *Annals of the Náprstek Museum* 32, 2011, s. 55–70.

Onderka, P. – Dufková, M.: „Preliminary Report on the First Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“ in: *Annals of the Náprstek Museum* 32, 2011, s. 39–53.

3.2.37

Lokalita: **Aulíb/Hoš el-Káfer**

Poloha: Butana

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pozůstatky sídliště při ústí Wádí Howád do nilského údolí. Na lokalitě bylo identifikováno 8 kumulací zbytků předpokládaného osídlení, tvořených pálenými i nepálenými cihlami a dalším archeologickým materiálem. Prozkoumán byl dosud pouze chrám (kombinace kamene a pálených cihel), připisovaný Amonovi. Poblíž se nacházel *hafír*, jehož průměr se blíží 250 m.

Bibliografie:

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 329.

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 183.

Paner, H.: „Khartoum–Atbara Road Rescue Project, Shendi–Begrawiya Section Field Report“ in: *Kush* 17, 1997, s. 137–155.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.38

Lokalita: Abu Ertejla

Poloha: Butana

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pozůstatky sídliště při ústí Wádí Howád do nilského údolí, nedaleko Aulíbu. Identifikovány byly tři kumulace se zbytky předpokládaného osídlení. Převažujícím materiálem jsou pálené cihly, nalezeny zde byly i kusy vápenné omítky. V nedávné době byl uskutečněn výzkum georadarem, skrze nějž bylo možno identifikovat jednu obdélnou, vnitřně členěnou budovu (20 x 14 m) na *kómu* I a dva další objekty nejisté funkce na *kómu* II.

Bibliografie:

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 330.

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 185.

Fantusati, E. – Kormysheva, E.: *Survey in Abu Erteila: preliminary results*, <http://www.nubiansociety.org/PDF/NubianConference2010/Abstracts/Fantusati,%20Eugenio%20and%20Kormysheva,%20Elenora.pdf> (naposledy navštíveno 27.6.2011).

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.39

Lokalita: **Alim**

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita ležící asi 20 km východně od Meroe. Identifikován zde byl malý chrám, *hafír* a pozůstatky velké čtvercové budovy z pískovce, snad administrativní nebo obytné budovy. Výzkum nebyl dosud proveden.

Bibliografie:

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 186.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.40

Lokalita: **Basa**

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita ve Wádí Howád, asi 30 km od nilského údolí. Hlavními objekty na lokalitě jsou merojský chrám a *hafír* (o průměru 250 m), mezi nimi se pak nachází *kóm* se stopami budov z pálených a nepálených cihel (viz Přílohu č. 2, obr. 50). Výzkum dosud neproběhl. Další předpokládané sídliště se nachází cca 2 km na jih.

Bibliografie:

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 327–328.

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 188.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.41

Lokalita: **Duaníb**

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita ležící asi 15 km severně od Musawwarat es-Sufra, nedaleko Wádí Banat. Vedle dvou chrámů zde byly identifikovány rozsáhlé pozůstatky profánní architektury z pálených cihel a kamene. Výzkum dosud neproběhl.

Bibliografie:

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 321–322.

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 189.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.42

Lokalita: **Musawwarat es-Sufra**

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita ležící na vedlejší větvi Wádí Awátíbu (Chór es-Sufra) asi 40 km od nilského údolí. Pozůstatky merojského osídlení se nachází na ploše cca 2 km², tradičně bývají rozděleny do 3 oblastí (viz Přílohu č. 2, obr. 67). Oblast I se soustředila okolo tzv. Velké ohrady, unikátního komplexu sakrálních staveb (chrámy 100, 200, 300) a dvorů, jehož původní funkce nebyla dosud uspokojivě vysvětlena. Součástí komplexu byly zahrady se systémem zavlažování a na severním okraji komplexu také keramické dílny. Na jih od Velké ohrady se nachází tzv. Malá ohrada, dům Musawwarat IC a chrám, na sever pak *hafír* a předpokládané pozůstatky obytných budov (IG, IH). Nejvýraznějším objektem oblasti II byl tzv. Velký *hafír* (průměr cca 290 m), v jehož okolí byl zjištěn systém vodovodních cest. Na jih od něj se pak nacházely chrám Apedemaka s ohradní zdí (typ tzv. Lvího chrámu), další dvě sakrální budovy, z nichž k jedné náležel komplex dílen (pravděpodobně na výrobu omítky), a další pozůstatky předpokládaného osídlení (III). V oblasti III byly do merojské doby datovány budovy IIIB1 a IIIB2 a předpokládané pozůstatky osídlení IIID. Pohřebiště byla doposud identifikována v oblasti IF a IV, materiál z nich byl ale datován jako post-merojský⁸⁹ a křesťanský. Jednotlivé objekty na lokalitě se liší svou orientací (i v rámci Velké ohrady), tyto relativně drobné rozdíly se obvykle vysvětlují změnou polohy referenčních astronomických bodů. Celkově působí plán lokality lineárním dojmem, s osou přibližně ve směru SVV–JZZ.

Obytné budovy:

Budova IA, 400 (P1: 130; obr. 66). V jižní části komplexu Velké ohrady se nacházející objekt, jemuž je na základě půdorysu připisována obytná funkce, snad sloužil dokonce jako dočasná rezidence panovníka. Budova, postavená z kamenných bloků, sestává ze dvou rozlehlých dvorů, obytné jednotky a několika dalších místností. Dlouhou rampou byla spojena s centrální částí komplexu (chrámem 100).

Budova IB (obr. 68). Tzv. Malá ohrada se rozkládala na přibližně čtvercové ploše o straně 40 m a skládala se z velkého otevřeného dvora a z hospodářské a obytné části. Přístup do ní

⁸⁹ Rebecca J. Bradley navrhuje dataci do pozdně merojské doby. Viz Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 190.

byl na severovýchodě, severozápadě a jihu tvořen vstupy s vestibuly, u jihozápadního rohu se nacházel patrně strážní post („cihlová přístavba“). Hlavním stavebním materiálem byly kamenné bloky (dobře opracovaný vnější plášť a výplň), příležitostně byly užity také pálené a nepálené cihly (často v kombinaci vazák–běhoun). Stopy možného zastřešení se podařilo nalézt pouze v hospodářské části a v místnostech XXVIII a XXIX – zbytky palmového dřeva mohou svědčit o užití ploché střechy s dřevěnou kostrou. Na vnitřních stěnách hospodářské části byly nalezeny zbytky vápenného nátěru, vrstva vápenné omítky je doložena z obytné části a „cihlové přístavby“ vně ohrady. Odkryté zbytky původních podlah byly z dusané hlíny. Celkem je možno identifikovat pět samostatných obytných jednotek. V první fázi se osídlení soustředilo do centrální oblasti. Zde se nacházel rozlehlý dům (P1: 131), tvořený třemi místnostmi, z nichž jedna sloužila jako vestibul, a rozlehlým dvorem v jižní části (typ A3). V místnosti XXXIV se nacházela níka a ohniště, další ohniště bylo umístěno v severozápadním rohu dvora. Severně se pak nacházely dva domy (P1: 132, 133) tvořené vestibulem a soukromou místností (typ A1), v severnějším bylo nalezeno 7 zapuštěných zásobnic. Menší z domů zasahoval již do hospodářské části komplexu a jeho funkce tak nemusela být nutně obytná. V další fázi byly přistavěny na zvýšeném podiu dva další domy (P1: 134, 135) tak, že celá obytná část tvořila pravidelný čtverec. Domy byly tvořeny dvorem a čtyřmi místnostmi, z nichž jedna sloužila vždy jako vestibul (typ B3, resp. B2). Ve dvorech byly odkryty zapuštěné zásobnice a zbytky popela, v místnosti XIX lampa. Hospodářská část komplexu se skládala ze dvou identických jednotek, v nichž bylo nalezeny velké množství nádob a zbytky popela, sloužily tedy pravděpodobně jako kuchyně.

Musawwarat IC. Dům z nepálených cihel nacházející se na jih od Malé ohrady byl tvořený v první fázi jednou místností a vestibulem (typ A1), v další fázi byl rozšířen na čtyři místnosti. Dům byl na základě vzorku ze zde odkryté pece datován pomocí C₁₄ do poloviny 1. stol. př.n.l.

Bibliografie:

Fitzenreiter, M.: „Die Architektur“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 5–52.

Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage, Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 105–157.

Hintze, F.: „Preliminary Report on the Excavations at Musawwarat-es-Sufra, 1960–1961“ in: *Kush* 10, 1962, s. 170–202.

Wenig, St.: „Musawwarat es-Sufra: Interpreting the great enclosure“ in: *Sudan & Nubia* 5, 2001, s. 71–87.

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988.

Edwards, D. N.: *Musawwarat es Sufra III. A Meroitic Pottery Workshop at Musawwarat es Sufra. Meroitica* 17,2, Wiesbaden: 1999.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.43

Lokalita: **Džebel Cherejk**

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště nacházející se ve Wádí Awátíb, v místě kde se spojují větve z Naga a Musawwarat es-Sufra. Vedle kumulací stavebního materiálu zde byla identifikována čtvercová stavba (o straně 20 m) z bloků pískovce, u níž bylo možno částečně definovat původní vnitřní členění, sestávající z množství místností, původně snad soustředěných okolo otevřeného centrálního dvora (viz Přílohu č. 2, obr. 69). Funkce stavby je nejistá, ale pravděpodobně se jednalo o administrativní budovu, resp. palác. Nedaleko se nacházela menší podobná stavba. Asi 1 km na jihozápad leží pozůstatky malého *hafíru* (průměr asi 50 m). Výzkum doposud nebyl proveden.

Bibliografie:

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 190.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.44

Lokalita: Naga

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Rozsáhlé sídliště ležící na spojnici dvou větví Wádí Awátíb, asi 35 km od nilského údolí. Na lokalitě bylo identifikováno velké množství objektů náboženské, administrativní i obytné funkce, rozsáhlé pohřebiště a dva *hafíry* (o průměru cca 250 a 170 m). Rohy některých staveb jsou spojeny i několik set metrů dlouhými zdmi (tloušťka cca 2 m), které vytváří rozlehlé dvory. Na základě orientace můžeme rozeznat tři skupiny budov: východní skupinu orientovanou podle Amonova chrámu (100), jenž se datuje do 2. stol. př.n.l., jižní skupinu orientovanou podle Apedemakova chrámu (300) a severní skupinu orientovanou podle chrámu 800, resp. s drobnou odchylkou chrámu 900 (viz Přílohu č. 2, obr. 71). Rozdíly v orientaci zde byly dány pravděpodobně změnou polohy referenčních bodů v čase a odráží rozdílnou dataci budov. Tento předpoklad je doložen archeologicky v západní části lokality, kde výstavba prokazatelně probíhala od jihu.⁹⁰ Poloha staveb mohla být určena několika osami, které kopírovaly procesní cesty, k nimž jednotlivé budovy přiléhaly (lineární členění).

Obytné budovy:

Budova 1100 (P1: 136; obr. 72). Budova z nepálených cihel a kamenných architektonických prvků se čtvercovým půdorysem o straně 28 m. Umístěna byla kolmo na osu chrámu 300. Identifikováno bylo 31 místností (typ B5). Dochována byla pouze do úrovně základů, umístění vstupů jsou patrná pouze u hlavních vchodů (sever a východ). Ve středu budovy se nacházel otevřený dvůr. S největší pravděpodobností se jednalo o palác.

Budova 3600 (P1: 137; obr. 72). Budova z hrubých pískovcových bloků a architektonických prvků ze stejného materiálu se čtvercovým půdorysem o straně cca 35 m. Identifikováno bylo celkem 23 místností, ve středu budovy se nacházel centrální otevřený dvůr se sloupy (typ B5). Nalezeny byly zbytky vápenné omítky.

Budovy 4100, 4200, 4300 (obr. 72). Značně destruované budovy na jih od chrámu 300. Stavebním materiálem byly pálené i nepálené cihly a hrubé pískovcové bloky. Nalezen zde byl kamenný rám okna. Mohlo se jednat o obytné domy funkčně přiléhající k chrámu 300. U domu 4200 lze rozeznat možné uspořádání místností dle typu A2b.

⁹⁰ Viz Knudstad, J. – Frey, R.: „Naga Project (Sudan) – Egyptian Museum Berlin: the City Survey 1995–1996, Seasons 1 and 2“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 8, 1998, s. 193.

Budova 1300 (P1: 138). Budova v severní části lokality z nepálených cihel a hrubých kamenných bloků s čtvercovým půdorysem o straně cca 37 m. Budova je pravděpodobně dochována do úrovně poschodí, které je postaveno ze subtilnějších zdí kladených na silnější zdi v přízemí. Celkem bylo identifikováno 26 místností (patrně typ B5). V severovýchodní části budovy se nacházelo schodiště, vchod byl z jihu a ze severu. Ve středu se pravděpodobně nacházel otevřený dvůr.

Budova 1400. Budova v severní části lokality se čtvercovým půdorysem o straně 33 m. Budova je rozdělena dvorem na dvě oddělené části, v nichž se nachází vždy dvě jednotky, sestávající ze tří místností. V hlavní místnosti se nachází dva kamenné sloupy. Budova mohla plnit obytnou funkci.

Budova 1700. Budova obdélného půdorysu (31 x 24,5 m) z nepálených cihel a hrubých pískovcových bloků, nacházející se v severní části lokality. Celkem bylo odkryto 20 místností, původně omítnutých malovanou vápennou omítkou. V jižní části budovy se mohly nacházet obytné místnosti.

Budova 1800. Budova z hrubých pískovcových bloků s pravidelným obdélným půdorysem (25 x 38 m). Nalezeny byly zbytky modře malované omítky. Sestávala z 23 místností a schodiště v severovýchodním rohu. Vstup se nacházel na severu a jihu.

Budova 1900. Rozlehlá budova (97,5 x 54 m) původně sestávající zřejmě z několika samostatných budov. Je postavena z nepálených cihel a hrubých kamenných bloků. Identifikováno bylo 43 místností, z nichž některé mohly sloužit k obývání, jiné sloužily jako otevřené dvory.

Budova 2000. Rozlehlá budova z hrubých kamenných bloků a pálených cihel pravidelného obdélného půdorysu (33 x 29,5 m), nacházející se v severní části lokality. Ve středu se pravděpodobně nacházel otevřený dvůr. Nalezeny byly zbytky vápenné omítky a modře glazovaných keramických obkladových dlaždic.

Budova 2200 (P1: 139–142; obr. 70). Budova pravidelného obdélného půdorysu (23 x 28,5 m) z hrubých pískovcových bloků. Funkce budovy byla téměř jistě obytná, sestávala ze 4 samostatných obytných jednotek (typu B2), jejichž základ tvořily 4 místnosti, z nichž jedna mohla sloužit jako otevřený dvůr.

Budovy 2500, 2600, 2700, 3200. Soubor pravidelných obdélných či čtvercových budov v severozápadní části lokality tvořených množstvím místností a dvorů. Funkce částí těchto budov mohla být obytná.

Bibliografie:

Wildung, D.: *Die Stadt in der Steppe*, Berlin: 1999.

Knudstad, J. – Frey, R.: „Naga Project (Sudan) – Egyptian Museum Berlin: the City Survey 1995–1996, Seasons 1 and 2“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 8, 1998, s. 193–201.

Wildung, D. – Kroeper, K. – Schoske, S.: *Naga – Royal City of Ancient Sudan*, Berlin: 2011.

3.2.45

Lokalita: **Džebel Hardan**

Poloha: Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště ležící asi 3 km na východ od Naga. Identifikovány zde byly pozůstatky chrámu, kiosku a jedné další stavby, která svým charakterem velmi připomíná stavbu z Džebel Cherejku. Výzkum doposud nebyl proveden.

Bibliografie:

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 192.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.46

Lokalita: **Džebel Gejlí**

Poloha: Butana/Kerába

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Lokalita v jižní části Butany/Keráby, známá reliéfem merojského krále Šekarhera (20–30 n.l.). Byly zde identifikovány tři kumulace stavebního materiálu, převážně pálených a nepálených cihel, datované do merojské doby. Výzkum doposud neproběhl. S osídlením jsou spojovány malé vodní rezervoáry a pohřebiště s mohylami.

Bibliografie:

Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 197.

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 304.

Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.

3.2.47

Lokalita: Soba

Poloha: Džazíra

Datace: pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště na Modrém Nilu, v oblasti Sennáru. Nedávno zde byly odkryty pozůstatky komplexu staveb, jehož nejstarší fáze byly na základě architektonických prvků datovány do merojské doby (Budova G). V první fázi výstavby se jednalo o obdélnou budovu z pálených cihel, stojící na podiu o rozměrech cca 18 x 10,5 m, a obdélnou ohradní zeď o stranách 31,5 a 24,5 m. Byly zde nalezeny zbytky vápenné omítky. Funkce centrální budovy je nejistá, jednalo se však bezpochyby o stavbu většího významu a nelze vyloučit, že šlo o administrativní budovu. Ve druhé fázi bylo uvnitř i vně ohradní zdi vybudováno větší množství místností, které snad sloužily jako obydlí či sklady. Z pozdně merojské doby (?), post-merojské doby a raného středověku se zachovaly stopy sídliště tvořeného chatrčemi z organických materiálů s kruhovým půdorysem a obdélnými ohradními zdmi.

Bibliografie:

Welsby, D. A.: „Meroitic Soba“ in: *Studien zum antiken Sudan. Meroitica* 15, Wiesbaden: 1999, s. 663–677.

Welsby, D. A.: *Soba II: renewed excavations within the metropolis of the Kingdom of Alwa in Central Sudan*, London: 1998.

3.2.48

Lokalita: **Džebel Moja**

Poloha: Džazíra

Datace: merojská doba

Charakter sídliště:

Pozůstatky osídlení z merojské doby sestávající pouze z dusaných či kamenných podlah nedochovaných domů kruhového či oblého půdorysu, postavených snad původně z organických materiálů. Nebyly identifikovány žádné kúlové jámy. Odkryto bylo značné množství pecí k přípravě potravin. Nedaleko se nacházelo rozsáhlé pohřebiště.

Bibliografie:

Brass, M.: „Towards an archaeology of social organisation at Jebel Moya, 5th–1st millenium BC“ in: *Sudan & Nubia* 13, 2009, s. 120–125.

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 301.

3.2.49

Lokalita: **Abu Gejlí**

Poloha: Džazíra

Datace: klasická až pozdně merojská doba

Charakter sídliště:

Sídliště na Modrém Nilu, v oblasti Sennáru. Nejstarší doložené osídlení pochází patrně z klasické merojské doby a sestává z pozůstatků kruhových chatrčí z lehkých organických materiálů. Později je překryly domy z nepálených cihel vytvářející na ploše asi 2000 m² velmi nepravidelné sídliště. Množství místností postrádá stopy po umístění vchodů, a tak je velmi obtížné identifikovat jednotlivé obytné jednotky i definovat podobu domů. Na lokalitě bylo odkryto rozsáhlé pohřebiště z merojské doby.

Bibliografie:

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 302.

Welsby, D. A.: *The Kingdom of Kush: the Napatan and Meroitic Empires*, Princeton: 1998, s. 126, 127, 151.

3.2.50

Lokalita: **Umm Sunt, Hasa Heisa, Kumlin**

Poloha: Džazíra

Datace: merojská doba (?)

Charakter sídliště:

Lokality na Modrém Nilu, zdejší materiál byl datován přibližně do merojské doby. Identifikovány zde byly pozůstatky kruhových chatrčí z organických materiálů.

Bibliografie:

Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 302.

Crawford, O. G. S.: „Field Archaeology of the Middle Nile Region“ in: *Kush* 1, 1953, s. 1–29.

3.2.51

Lokalita: **DQII/Wád Masri**

Poloha: Džazíra

Datace: merojská doba (?)

Charakter sídliště:

Lokality na protilehlých březích řeky Dinder, na kterých se nachází *kómy* s pozůstatky osídlení, které bylo předběžně datováno do merojské doby. Identifikovány zde byly nejméně čtyři stavby z pálených cihel.

Bibliografie:

Ahmed, Khidir A. – Ahmed, Salah eldin M.: „Archaeological Investigations at Dinder“ in: *Neueste Feldforschungen im Sudan und in Eritrea. Meroitica 21*, Wiesbaden: 2004, s. 173–190.

3.3 Hospodářský a politický význam merojských sídlišť

Merojská sídliště poskytují v mnoha ohledech klíč k lepšímu pochopení socioekonomické základny Merojského království i jeho politické a administrativní správy. Existence větších sídelních celků je předpokladem komplexní společnosti, na jejíchž základech se stát vytváří, a města představují uchovatele politické moci⁹¹ i její nástroj.

V případě merojských sídlišť se setkáváme s poměrně pestrá směsí rozdílných faktorů, které ovlivňovaly jejich vznik, podobu, funkci i rozložení v krajině. Mezi primární faktory bezpochyby patřily přírodní podmínky. Vliv rozdílu v úrodnosti různých částí nilského údolí na koncentraci obyvatelstva je velmi dobře patrný v oblasti Šendí, Karímy, Kermy a Dongoly, Farasu, Karanogu či Sennáru. Ani tyto oblasti však pravděpodobně nikdy neposkytovaly dostatečné zázemí pro produkci výraznějších zemědělských přebytků,⁹² které by samy o sobě umožnily existenci na zemědělské půdě nezávislého městského obyvatelstva. Michel Baud poukázal na poměrně pravidelné vzdálenosti mezi většími sídlišti identifikovanými či předpokládanými (na základě rozsáhlých pohřebišť) v oblasti mezi Meroe a Wad Ben Naga.⁹³ Tato vzdálenost, která činí přibližně 10 km, mohla představovat právě plochu zemědělské půdy (cca 40 km²) nutnou k uživení městské populace jednotlivých sídel. Přestože počet obyvatel merojských měst byl poměrně omezený (viz kapitolu 3.5), produkce výhradně závlahovým zemědělstvím se jeví jako nutně nedostačující,⁹⁴ a to i za předpokladu, že rozptýleného vesnického obyvatelstva s růstem měst ubývalo.

Archeologické doklady z některých oblastí Merojského království (el-Gejlí,⁹⁵ Meroe⁹⁶ aj.) svědčí o poměrně vysokém zastoupení potravy živočišného původu, především různých druhů dobytka. Chov dobytka měl na středním Nilu nepochybně velmi dlouhou tradici⁹⁷ a mohl představovat jednu z důležitých složek merojského hospodářství, faktický podíl rostlinné či živočišné výroby na ekonomice země je však dosud velmi diskutovaným tématem, a to až do té míry, že se vyskytují i teorie, přisuzující jednomu či druhému zásadní

⁹¹ Giddens, A.: *The constitution of society: outline of the theory of structuration*, Los Angeles, Berkeley: 1984.

⁹² Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 20–22.

⁹³ Baud, M.: „The Meroitic royal city of Muweis: first steps into an urban settlement of riverine Upper Nubia“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 61. Krzysztof Grzymiski v tomto kontextu připomíná zmínky o existenci nomů na napatských stélách či nápadně pravidelné rozmístění chrámů Ramesse II., viz Grzymiski, K.: „Landscape Archaeology of Nubia and Central Sudan“ in: *African Archaeological Review* 21, 2004, s. 7–30.

⁹⁴ Zemědělské výnosy by mohly uživit přibližně 350 rodin. Srovnej Kemp, B. J.: *Ancient Egypt: anatomy of a civilization*, Routledge: 2006, s. 259.

⁹⁵ Caneva, I.: *El Geili. The History of a Middle Nile Environment 7000B–1500AD*, Oxford: 1988.

⁹⁶ Carter, P. – Foley, R.: „A report on the fauna from excavations at Meroe 1967–1972“ in: Shinnie, P. L. – Bradley, R. J.: *The Capital of Kush. Meroitica* 4, Berlin: 1980.

⁹⁷ Srovnej Caneva, I.: „I pastori del Sudan: Simbiosi e competizione ai margini delle società urbane“ in: *La Ricerca Folklorica* 40, 1999, s. 31–36.

význam.⁹⁸ Rebecca J. Bradley ve své velmi komplexní studii *Nomads in the Archaeological Record* předpokládá existenci značného množství pastevců, žijících zcela kočovným způsobem života v oblasti Butany, která měla představovat oblast jejich maximální mobility,⁹⁹ a polokočovným způsobem života v oblasti Keráby. Zdůrazňuje však zároveň, že hranice mezi pasteveckým způsobem života a usedlým hospodařením není etnicky ani ekonomicky daná a může se v průběhu krátkého období měnit.¹⁰⁰ Ačkoliv se na středním toku Nilu úhrn srážek pohyboval pouze mezi asi 100–200 mm za rok,¹⁰¹ mohla těmto pastevcům k sezónnímu zemědělství během vlhčí fáze roku navíc sloužit také místní velká *wadí*. Doklady pěstování čiroku pochází z lokalit Musawwarat es-Sufra a Naga¹⁰² a drobná produkce méně náročných plodin zde probíhá prakticky dodnes.

Tyto odlišné způsoby využití krajiny ovlivnily zcela zásadním způsobem charakter sídlišť. Zatímco v údolí Nilu, kde převládalo závlahové zemědělství, se setkáváme s poměrně kompaktní zástavbou v podobě zděných domů, soustředěných okolo administrativních či náboženských objektů, ve východnějších polopouštních oblastech, vhodných pro polokočovně pastevecký, se osídlení omezuje pouze na paláce či jiné panovníkem vystavěné obytné, administrativní, hospodářské či náboženské budovy. Přesto se dá předpokládat, že tato centra se sezónně rozrůstala právě o polokočovně obyvatelstvo, které obývalo mobilní chatrče z lehkých organických materiálů. U dnešních pastevců je obvyklé, že se velmi často přesouvají mezi jednotlivými zdroji vody (*damary*) a s ohledem na podmínky (např. množství dalších momentálně přebývajících pastevců) se ne vždy vrací na původní místo.¹⁰³ O tom, že podobná situace existovala v merojské době, patrně svědčí rozptýlení merojských hrobů po celé oblasti Keráby a Butany – poukazuje totiž na to, že si tito obyvatelé nevytvořili žádný

⁹⁸ Zásadní podíl chovu dobytka na hospodářství Meroe viděl především Ali Hakem (Ali Hakem, Ahmed M.: „Meroitic Settlement of the Butana (central Sudan)“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 639–646), William Y. Adams naopak přisuzoval větší význam závlahovému zemědělství (Adams, W. Y.: „Ecology and economy in the Empire of Kush“ in: *ZÁS* 108, 1981, s. 3), Bryan G. Haycock pak považoval pastevece za příslušníky zcela odlišné kultury, kteří nepřicházeli s údolím Nilu do styku (Haycock, B. G.: „Contribution in Meroitic North and South“ in: *Meroitica* 2, Berlin: 1976). Peter L. Shinnie a Fritz Hintze předpokládali vyšší zastoupení závlahového zemědělství za předpokladu vlhčích klimatických podmínek.

⁹⁹ Mezi nejzazší merojská sídla v oblasti Butany patří Umm Úsúda, Murába či Džebel Gejlí, které se nachází více než 100 km od nilského údolí.

¹⁰⁰ Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 160, 215.

¹⁰¹ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 23.

¹⁰² Viz Shinnie, P. L.: „The mainlines of socio-economic development in the Sudan in Post-Neolithic times“ in: Krzyżaniak, L. – Kobusiewicz, M. (eds.): *Origin and early development of food-producing cultures in North-Eastern Africa*, Poznaň: 1984, s. 109–115; Hintze, F.: „Vorbericht über die Butana Expedition 1958“ in: *Forschen und Wirken* 3, s. 360.

¹⁰³ Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992, s. 70, 215.

užší vztah k některému konkrétnímu místu.¹⁰⁴ Vysoká mobilita obyvatelstva Keráby a Butany vytvářela poměrně špatné podmínky pro jeho kontrolu panovníkem a vše nasvědčuje tomu, že právě tato situace zavedla příčinu k budování náročných vodních děl, tzv. *hafírů*. Do jejich stavby (některé mají průměr až 250 m) totiž muselo být zapojeno velké množství pracovní síly po poměrně dlouhou dobu, participace státu se tak jeví jako velmi pravděpodobná a může být navíc doložena stélami z Umm Usúda či nápisem královny Amanišacheto z Basa.¹⁰⁵ Takovéto zásobárny vody přitahovaly nejen nové obyvatelstvo, ale především na alespoň určité období také pastevece, a vytvářely tak ideální prostředí pro výběr daní a jiné, mírnější formy společenské interakce, např. směnu zboží.¹⁰⁶ Není tedy vůbec překvapivé, že velkou část *hafírů* (celkem jich bylo identifikováno na 400)¹⁰⁷ doprovází větší zděná budova pravidelného půdorysu, bezpochyby se správním funkcí, a/nebo chrám typu tzv. Lvího chrámu, prostřednictvím něhož se podřízenost panovníkovi legitimizovala. Tyto chrámy až na drobné výjimky nacházíme výhradně v oblasti Keráby a Butany, božstva zde uctívaná tedy musela odrážet místní náboženské představy. Nejčastěji se jednalo o boha Apedemaka, zobrazovaného se lví hlavou a specifickými atributy. Ačkoliv byl tento bůh spojován především s válečnictvím, v kontextu polopouštních oblastí se jeví jako mimořádně zajímavá také jeho úloha boha plodnosti a živitele, především ve spojení s osobou panovníka.¹⁰⁸

Je zcela zřejmé, že lokace jednotlivých státem vybudovaných sídlišť v Kerábě a Butaně nebyla zdaleka náhodná. Drtivá většina z nich se nacházela na strategických bodech na spojnicích větví velkých *wádí*, která poskytovala nejen vodu a možnost sezónního zemědělství, ale zároveň byla hojně využívána jako dopravní tepny. O tom, že docházelo také k pravidelnému styku mezi obyvateli nilského údolí a polopouští na východ od něj svědčí *hafíry* vybudované při ústí Wádí Howád v Meroe (při chrámu M 250) a v Aulíbu, které v takové blízkosti řeky patrně nemohly mít jiný význam, než jako rezervoáry vody pro dobytek. Množství mohylových hrobek rozptýlených při dolních částech velkých *wádí*¹⁰⁹ přítomnost pastevců v blízkosti nilského údolí dále potvrzují.

¹⁰⁴ Ali Hakem, Ahmed M.: „Meroitic Settlement of the Butana (central Sudan)“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 643.

¹⁰⁵ Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement Archaeology“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 65–104.

¹⁰⁶ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 25.

¹⁰⁷ Hinkel, M.: „Hafire im antiken Sudan“ in: ZÁS 113, 1991, s. 32–48.

¹⁰⁸ Žabkar, L. V.: *Apedemak, Lion God of Meroe*, Warminster: 1975; Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 26.

¹⁰⁹ Srovnej Ali Hakem, Ahmed M.: „Meroitic Settlement of the Butana (central Sudan)“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 641, Fig. 2.

Kontrola důležitých pouštních cest byla na středním Nilu, jak se zdá, přinejmenším stejně důležitým faktorem vzniku sídlišť jako příhodné geografické podmínky. Samotné Meroe leželo při ústí Wádí Howád, vedoucího dále k Basa, Džebel Gejlí a Murábě, a zároveň při ústí obchodní cesty směrem k Napatě, byť tato mohla nahradit cestu přes jižnější Wádí Mukatám až v době, kdy se zde vytvořilo významné centrum. Podobná situace v případě Wádí Awátíb, spojujícího Naga, Musawwarat es-Sufra a další velká *wádí* v oblasti Muráby, byla patrně příčinou velkého významu Muwísu a Wad Ben Naga. Vedle již zmíněných lokalit v Kerábě a Butaně se v menší míře se státem vybudovanými sídlišti setkáváme také na obchodních cestách v poušti Bajúda: na lokalitě al-Merah ve Wádí Mukatám, spojujícím oblast dnešního Chartúmu a Korti, a studnami ve Fura, kde byly nalezeny stopy pravděpodobně merojského opevnění. V místě vyústění pouštní cesty do nilského údolí se nacházely také jinak nepříliš příhodně umístěná Kawa (cesta Sikkat el-Mihejla zkracující cestu k Napatě) či Dangejl (cesta mezi soutokem Atbary a Napatou, obcházející oblast Abú Hamed).¹¹⁰ Obecně se má za to, že dálkový obchod představoval – nejspíše jako královský monopol – jednu z nejdůležitějších součástí hospodářství merojského státu.¹¹¹ Kontrola co možná největšího množství dopravních koridorů tak byla zásadní.

V případě Dangejlu však hrály významnou roli patrně ještě jiné důvody, především blízkost nesplavného 5. kataraktu. Katarakty vždy představovaly překážku říční plavbě a bylo třeba zde přejít na dopravu a přepravu zboží po souši, či k jeho uskladnění do zlepšení podmínek. V tomto kontextu je nutno chápat osídlení v oblastech jinak značně nehostinných kataraktů, především v Dolní Núbii (například komplex skladišť v Mejnarti apod.). Nedávné výzkumy odhalily drobné stopy osídlení také na 4. kataraktu (Umm Murí), podobná funkce však u něj zatím nebyla prokázána.

Hospodářský význam Dolní Núbie v rámci Merojského království byl v minulosti poměrně značně přeceňován,¹¹² stejně jako velikost její populace,¹¹³ pozdější revize Brucem Williamsem¹¹⁴ a Davidem N. Edwardsem¹¹⁵ však poukázaly na neudržitelnost této interpretace. Dolní Núbie oplývala jen velmi omezenými zdroji a ani z kosterních pozůstatků

¹¹⁰ Viz Shinnie, P. L.: „Trade routes of the Ancient Sudan: 3,000 BC–AD 350“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 49–53.

¹¹¹ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 21.

¹¹² Např. Adams, W. Y.: *Nubia: Corridor to Africa*, London: 1977, s. 345.

¹¹³ Trigger, B. G.: *History and Settlement in Lower Nubia*, New Haven: 1965, s. 156–163.

¹¹⁴ Williams, B.: „A Chronology of Meroitic Occupation below the Fourth Cataract“ in: *JARCE* 22, 1985, s. 149–195.

¹¹⁵ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996; Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004.

místních obyvatel nemohla být konstatována jiná než překvapivě nízká životní úroveň.¹¹⁶ Množství importovaného zboží, uváděného jako projev prosperity regionu, se ve skutečnosti omezovalo na objekty méně kvalitní (např. Asuánské zboží, sklo)¹¹⁷ nebo pouze dočasně uskladněné zboží, ať už doložené přímo či prostřednictvím účtů na ostrakách. Hospodářský potenciál údolí Nilu mezi 1. a 3. kataraktem v této době spočíval patrně pouze ve sprostředkování obchodu mezi Meroe a helénistickým a později římským Egyptem,¹¹⁸ jeho obyvatelé z něj však příliš neprofitovali. Tento stav se však projevil na podobě a rozmístění sídlišť. Je také zajímavé, že ačkoliv se velikostně jednalo převážně o vesnice o desítkách, či nanejvýš stovkách obyvatel, kvalita místní architektury je nebývale vysoká (např. domy v aš-Šaukánu) a svědčí nejspíše o účasti státu na jejich budování. Správní centrum Dolní Núbie se nacházelo nejprve ve Farasu a později v Karanogu,¹¹⁹ i přes množství známých lokalit s pozůstatky osídlení se ale zřejmě ve stejné době v merojské části Dolní Núbie nenacházelo více než 10–15 sídlišť.¹²⁰

Vedle těchto je nutno přihlídnout také k dalším faktorům, které mohly ovlivnit vznik a vývoj merojských sídlišť. V první řadě se jedná o výskyt vzácných surovin: snad byla již v této době známa a využívána ložiska zlata u Dangejlu,¹²¹ množství železné strusky i zbytky tavících pecí v Meroe, Hamádábu, el-Hase a Muwísu však především svědčí o značné produkci železa v této oblasti. Nelze vyloučit ani další suroviny, které mohly determinovat strategickou polohu sídlišť, např. dřevo, tvrdé kameny, slonovina, exotická zvířata apod.

Mezi další faktory můžeme bezpochyby zařadit také náboženské a politické důvody. Zde je třeba zmínit především unikátní statuy Musawwarat es-Sufra, Džebel Barkalu/Napaty a jiných (např. měst tradičně navštěvovaných panovníkem při příležitosti korunovace).

Kumulace obyvatelstva v jednotlivých oblastech zájmu přirozeně také automaticky vytvářela další potenciál k růstu sídelních center městského charakteru. Umožňovala větší výrobní specializaci a následnou směnu produktů mezi zemědělci a drobnými řemeslníky, která bezpochyby probíhala právě v městech, ačkoliv bude těžké tuto činnost jakkoliv přímo

¹¹⁶ Armelagos, G. J. – Jacobs, K. H. – Martin, D. L.: „Death and Demography in prehistoric Sudanese Nubia“ in: Humphreys, S. – King, H. (eds.): *Mortality and Immortality: The Anthropology and Archaeology of Death*, London: 1981, s. 53.

¹¹⁷ Viz Török, L.: „Kush and the external world“ in: *Meroitica* 10, Berlin: 1988.

¹¹⁸ V tomto kontextu je nutné připomenout nejen velké správní budovy a skladiště sídlišť v Dolní Núbii, ale i nálezy ostrak s účty z Farasu, Karanogu, Šablulu, Wádí el-Arab, Kasr Ibrímu, Džebel Adda, Džazíry Dabarosy, Buhénu, Tíly, Sedeingy a Kedurmy, viz Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 84.

¹¹⁹ Godlewski, W.: „Faras à l'époque méroïtique“ in: *Études et travaux* 6, 1972.

¹²⁰ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 78.

¹²¹ Grzymski, K.: „Landscape Archaeology of Nubia and Central Sudan“ in: *African Archaeological Review* 21, 2004, s. 15.

doložit. Bez zmínky by neměla zůstat ani ochranná funkce měst – ohradní zdi byly identifikovány hned u několika větších sídlišť, a ačkoliv není jisté, zda sloužily k obraně před nepřáteli či před záplavami,¹²² je zřejmé, že v mnoha případech byla tato ochrana poskytnuta také obyvatelům (např. v Meroe, Hamádábu, Saras West, snad i Farasu aj.). Konečně monumentální výstavba, existence elit a také do měst soustředěná správa oblastí království si vyžádaly další nároky na pracovní sílu.¹²³

Mezi hlavními znaky starověkých měst bývají nejčastěji uváděny hustá zástavba, velikost zde soustředěné populace, existence míst a prostředků pro směnu zboží a sociálně diverzifikované obyvatelstvo.¹²⁴ Je nutno poznamenat, že městský charakter merojských sídlišť nebyl dán všemi těmito faktory rovnoměrně. Ačkoliv jejich populace musela převyšovat velikost populace předpokládaných vesnic v okolí, ve srovnání se soudobými městy v oblasti Středomoří zůstávala patrně značně omezená (viz kapitulu 3.5). Výmluvně zde působí především Pliniova zmínka, že „*budov bylo v městě Meroe jen pomálu*.“¹²⁵ Také hustota zástavby nebyla srovnatelně vysoká. Existence poměrně rozměrných dvorů a nezastavěných ploch i v největších městech svědčí o architektonické i urbanistické vzdušnosti merojských sídel. Na druhou stranu se zdá, že vícepatrové budovy byly v merojské obytné architektuře poměrně běžné a zvyšovaly tak prostorovou kapacitu jednotlivých domů. Ze 142 sledovaných domů (viz Přílohu č. 1) bylo možno přítomnost schodiště bezpečně stanovit u 31 případů, což s ohledem na obecně špatné dochování obytné architektury není tak malé číslo, jak by se na první pohled mohlo zdát. Ačkoliv je nutno brát v potaz také fakt, že značnou část tvoří budovy, kde přízemí nesloužilo obytným účelům, svědčí to o snaze architektů maximalizovat užitek z prostoru, a tedy o spíše husté zástavbě. V těchto ohledech je tedy městský status některých merojských sídel pouze relativní, s ohledem na místní poměry. Naprosto zřejmá je naopak značná sociální stratifikace obyvatelstva¹²⁶ (viz kapitulu 3.6), kterou demonstruje přítomnost paláců a „luxusních domů“,¹²⁷ monumentálních hrodek s nákladnou pohřební výbavou (včetně importů) apod., svědčících o existenci početné vrstvy společenských elit.

¹²² Viz Bradley, R. J.: „Varia from the City of Meroe“ *Meroitica* 6, Berlin: 1982, s. 163–170.

¹²³ Srovnej Trigger, B. G.: „Determinants of growth in pre-industrial societies“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972.

¹²⁴ Müller, W.: „Urbanism in Graeco-Roman Egypt“ in: Bietak, M. – Czerny, E. – Forstner-Müller, I. (eds.): *Cities and Urbanism in Ancient Egypt*, Wien: 2010, s. 218.

¹²⁵ Plinius Starší: *Historia Naturalis* VI, 35.

¹²⁶ Srovnej Baud, M.: „The Meroitic royal city of Muweis: first steps into an urban settlement of riverine Upper Nubia“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 61.

¹²⁷ V odborné literatuře často užívaný termín pro rozlehlejší merojské domy, podle Adams, W. Y.: *Nubia: Corridor to Africa*, London: 1977.

Merojská sídliště tedy zjevně zastávala všechny tři funkční kategorie dle klasické klasifikace měst Maxe Webera.¹²⁸ Společenské elity, jejichž ekonomická síla byla částečně vytvářena státními funkcemi a dary,¹²⁹ lze chápat jako vrstvu *large consumers* v rámci modelu *Consumer City*. Doklady značné produkce (i luxusní) keramiky, terakot, železa a některých dalších, spíše drobnějších výrobků však zároveň svědčí o důležité produkční úloze měst, která by spíše odpovídala modelu *Producer City*. Ačkoliv strategická poloha merojských měst na obchodních cestách i přímé doklady obchodní směny v podobě nálezů importních i exportních artiklů poukazují také na obchodní funkci měst, jejich ztotožnění s modelem *Merchant City* je již obtížnější, neboť by vyžadovalo participaci většího množství populace na této činnosti. Debata o úloze královského dvora, resp. soukromých obchodníků na zahraničním obchodu byla nastolena teprve nedávno, zdá se však, že tento mohl být spíše královským monopolem.¹³⁰

Pro panovníka města představovala především nástroj kontroly obyvatelstva, prováděné prostřednictvím akumulace a následné redistribuce zboží, ať už se jednalo o zemědělské produkty, importované luxusní zboží či zásoby vody. Objemné sklady v přízemí paláců, často s pozůstatky zde uskladněného zboží, ale i množství administrativních pečeti¹³¹ a účtů v nich nalezených poukazují na roli paláců při správě měst a celých oblastí.¹³² Dosud je však otazné, nakolik (a pokud ano, tak zda koordinovaně) se na této činnosti podílely také četné chrámy. Bez písemných dokladů je bohužel prakticky nemožné vyvodit jakékoli závěry, faktem však je, že k chrámům často náležela podobně rozsáhlá skladiště, jako tomu bylo u paláců.¹³³

¹²⁸ Weber, M.: „Die Stadt. Eine soziologische Untersuchung“ in: Weber, M.: *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen: 1972, s. 727–814.

¹²⁹ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 21.

¹³⁰ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 21.

¹³¹ Vincentelli, I.: „Clay sealings from Jebel Barkal (Sudan)“ in: *CRIPEL* 22, 2001, s. 71–76.

¹³² Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 26.

¹³³ U chrámu M 260 v Meroe (komplex M 740), chrámu 300 v Naga, Východního chrámu ve Wad Ben Naga, chrámu H 1000 v Hamádábu aj.

3.4 Vnitřní členění merojských sídlišť

Obecné vzorce vnitřního členění merojských sídlišť je velmi obtížné definovat, a to především kvůli stále poměrně omezenému počtu sídlišť, které se zachovaly a byly odkryty v celém svém rozsahu, či alespoň z větší části.

Existence centrálního plánování alespoň na určité úrovni je patrná z užití stejné orientace u jednotlivých budov, včetně menších obytných domů (např. v Meroe). Rozdíly mezi různými skupinami se stejnou orientací lze pravděpodobně vysvětlit odlišným datem výstavby. Pohybují se od několika málo do cca 20 ° a zřejmě odpovídají změně polohy referenčních bodů, užívaných při vyměřování. Je pravděpodobné, že ne všechny budovy byly vyměřovány jednotlivě, často mohlo docházet k přenášení orientace z budov většího významu. Svou roli mohla hrát také existence přísně určené sítě ulic či parcel, což byl pravděpodobně případ Hamádábu,¹³⁴ kde byla plocha původně určená k zástavbě obytnými domy vytyčena pravidelnou sítí ulic a ohradní zdí. V těchto případech by budovy nesdílely nutně stejnou dataci, ale blízkost v čase se dá alespoň předpokládat.

Orientace staveb respektovala velmi často hlavní chrámovou osu, kterou dále prodlužovala procesní cesta, procházející městem. Poloha chrámu se přitom odvíjela především od směru toku Nilu v místě, chrám byl pak umístěn kolmo na něj. Sídliště tak bylo pevně zasazeno do merojského *kosmu* s tím, že osa chrámu představovala imaginární spojnicí východu a západu, nehledě na její faktický vztah ke světovým stranám. Identické způsoby orientace chrámů byly uplatňovány také v Egyptě.¹³⁵ Orientaci dle směru toku Nilu lze pozorovat u 99 ze 142 sledovaných domů (viz Příloha č. 1). O tom, že byla nejpřirozenější volbou, svědčí také fakt, že se k ní uchýlovali i obyvatelé sídlišť, kde se sakrální či jiné monumentální budovy nevyskytovaly (např. v aš-Šaukánu). Na sídlištích, kde orientace dle řeky nebyla možná (v polopouštních oblastech), docházelo pak k orientaci dle světových stran (přesněji polohy slunce), případně dle hvězd (viz Příloha č. 2, obr. 82). Fluktuací Nilu i drobnými změnami v poloze bodů na obloze lze zřejmě nejlépe vysvětlit již dříve zmíněné rozdíly v orientaci u časově vzdálenějších budov.

Přísný plán byl ve starověku u sídlišť obvykle užíván v případě výstavby „na zelené louce“, ke které docházelo většinou u specificky funkčních sídlišť (vesnice řemeslníků apod.). U merojských sídlišť se s tímto postupem setkáváme zřejmě pouze v Hamádábu.¹³⁶ Ačkoliv

¹³⁴ Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 237.

¹³⁵ Shaltout, M. – Belmonte, J. A.: „On the orientation of ancient Egyptian Temples I: upper Egypt and lower Nubia“ in: *Journal for the History of Astronomy* 36/3, 2005, s. 273–298.

¹³⁶ Vedle pravidelného plánu sídliště o tom dále svědčí délka strany ohradní zdi, prokazatelně stavebně předcházející samotnému osídlení, která činí rovných 200 eg. loktů. Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof,

sídliště byla pravděpodobně zakládána také v Dolní Núbii, jejich původní vnitřní uspořádání zde, zdá se, však bylo zcela volné. Ortogonální plán Hamádábu podle Pawla Wolfa mohl odrážet přísnější helénistické vzory, postavené na hippodamovských zásadách, jako konkrétní příklad byla uvedena římská pevnost v Mons Claudianus.¹³⁷ Vrchol merojské stavební aktivity, který nastal kolem přelomu letopočtu, kdy bylo patrně postaveno také sídliště v Hamádábu, by častější užití centrálního plánování zřejmě vyžadoval, podobné přísně ortogonální členění však bylo v údolí Nilu známo již dávno před začátkem helenizace.¹³⁸ Pravidelná síť ulic mohla být udržována také na některých dalších sídlištích (např. Severní a Jižní *kóm* v Meroe), celkovou podobu sídlišť však určovaly častěji linie tvořené jednou či více (procesními) cestami, kolem nichž se budovy soustřeďovaly.

Velmi zajímavý fenomén můžeme sledovat ve vztahu paláce a chrámu. Na funkční vztah orientace této dvojice staveb v egyptské architektuře poukázal ve své studii David O'Connor.¹³⁹ Upozornil na umístění paláce kolmo na osu chrámu, konkrétně na pravou stranu od ní. Domníval se také, že toto uspořádání se zakládalo na modelu Karnaku. Na existenci tohoto vztahu v napatské architektuře (konkrétně u paláce B 1200) poukázal dále Timothy Kendall.¹⁴⁰ Analogické uspořádání však můžeme pozorovat také v případě Dokki-Gel (merojský palác–Taharkův chrám), Tabo (merojský palác–Taharkův chrám), Džebel Barkalu (B 100/B 1500–B 500/B 800), Dangejlu (*kóm* I–*kóm* H), Meroe (M 750–M 260, M 250–M 251), Hamádábu (H 3000–H 1000), Wad Ben Naga (WBN 100–WBN 300) či Naga (palác 1100–chrám 300). Je naprosto zřejmé, že dvojice palác–chrám představovala základní stavební a funkční jednotku merojských měst. Byla tak jasně deklarována role panovníka jako prostředníka mezi tímto světem a bohy. Již bylo zmíněno, že podobný vztah zřejmě fungoval v případě tzv. Lvích chrámů v oblastech Keráby a Butany. Je třeba zároveň podotknout, že v případě Dokki-Gel, Dangejlu a Hamádábu nebyl palác umístěn na pravou stranu od osy chrámu.

Jako méně striktní vzorce užívané při plánování i organickém vývoji merojských sídel můžeme uvést vývoj bloků obytných domů po stranách procesní cesty (Hamádáb, Meroe, snad Wad Ben Naga) a v okolí hlavního chrámu (Dangejl, Muwís) nebo koncentraci výrobních dílen, produkujících značné množství kouře a odpadu, na okraj sídlišť, a to

C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Zwei Städte im Mittleren Niltal in den Jahrhunderten um die Zeitenwende“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2008/2, s. 200.

¹³⁷ Wolf, P.: „Hamadab–das Hauptquartier des Akinidad?“ in: *Der Anike Sudan* 15, 2004, s. 91.

¹³⁸ Müller, W.: „Urbanism in Graeco–Roman Egypt“ in: Bietak, M. – Czerny, E. – Forstner–Müller, I. (eds.): *Cities and Urbanism in Ancient Egypt*, Wien: 2010, s. 236.

¹³⁹ O'Connor, D.: „City and Palace in New Kingdom Egypt“ in: *CRIPPEL* 11, 1989, s. 73–87.

¹⁴⁰ Viz výše. Kendall, T.: „The Napatan Palace at Gebel Barkal: A First Look at B 1200“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 302–313.

nejčastěji východní (Meroe, Muwís, Kedurma, Kawa?). Výjimkou jsou chrámové pekárny, které byly v několika případech začleněny přímo do areálu chrámu (Dokki-Gel, Dangejl).

Jen málo merojských sídlišť bylo odkryto do té míry, aby bylo možno stanovit závěry o rozmístění domů různých společenských vrstev na ploše sídel (tedy o míře horizontální sociální stratifikace). Nejlepší v současnosti dostupný vzorek představuje rozsáhlý soubor budov ze sídliště v Hamádábu, kde tendence ke kumulaci stejně velkých domů do jedné oblasti nejsou jasně patrné, ačkoliv domy blíže procesní cesty mohly být spíše větší. Podobná pozorování jsou i přes absenci plošného výzkumu možná také v Meroe. Vedle velkých paláců umístěných téměř výhradně (s výjimkou spíše „kultovních“ paláců M 750 a M 251) do areálu „Královského města“ se (v poměru k domům ze sondy M 712 a obecně merojským domům) větší domy vyskytují v sondách *Line 50* (poblíž procesní cesty) a *Line 79/80* (na nejvyšším místě Severního *kómu*). Celkově lze ale tuto tendenci zhodnotit spíše jako nepatrnou.

3.5 Velikost populace

Odhady velikosti populace merojských sídlišť se v minulosti povětšinou omezovaly na velmi hrubé kalkulace, často založené pouze na rozloze zastavěné plochy či předpokládaném významu sídliště. Pro lepší poznání charakteru merojských sídlišť a míry urbanizace v merojské společnosti se další výzkum v této oblasti jeví jako zásadní.

Pokud pomineme průkopnické studie prováděné na základě archeologického materiálu z rozsáhlého pohřebiště v Karanogu,¹⁴¹ první estimace velikosti merojské populace se objevily v souvislosti s výzkumy v Dolní Núbii v 60. letech 20. stol. Bruce G. Trigger předložil hypotézy o „populační explozi“ v tomto regionu, především v souvislosti se zavedením *sákije*, a odhadl počet obyvatel mezi 1. a 2. kataraktem na cca 60 000.¹⁴²

Za první metodický přístup k tomuto tématu však lze považovat až studii Krzysztofa Grzysmského z roku 1981,¹⁴³ ve které autor analyzuje dostupná data jak co do rozlohy sídlišť a jednotlivých domů, tak i pohřebišť. Ve vztahu k ploše sídliště chápal podíl obytných domů jako její 1/3 (později 1/6),¹⁴⁴ celkovou plochu pak dělil průměrnou plochou pro 1 jedince (6,5–8,5 m², resp. 120–200 osob/akr). Na základě těchto výpočtů odhadl počet obyvatel v případě Meroe na 13 000–25 000 (resp. 10 000–12 500) a v případě Kawa na 4 000–7 800 (resp. 3 100–3 900). Výsledky byly ověřeny na příkladu římské Syene a ukázaly se být poměrně blízké realitě, byť inklinující spíše ke spodním hranicím. David N. Edwards předpokládá ještě nižší hustotu zástavby (cca 100 osob/ha)¹⁴⁵ a upozorňuje na současnou situaci, kdy vesnice v okolí „Královského města“ v Meroe, zabírající přibližně stejnou plochu jako starověká lokalita, čítají jen několik málo stovek rodin.¹⁴⁶

Obvyklý podíl počtu obyvatel hlavního města na počtu obyvatel státu byl ve starověku kolem 2–5 %, ¹⁴⁷ pokud bychom tento vztah přenesli na Meroe, dostali bychom celkovou populaci království v rozmezí mezi 200 000 a 1 250 000, nejpravděpodobněji však kolem 500 000 obyvatel.

Krzysztof Grzyski počítá na základě 8 domů z Dolní Núbie s průměrnou výměrou domu 27,94 m², tj. 6,99 m²/osobu při 4 členech domácnosti a 5,59 m²/osobu při 5 členech domácnosti. Domy z Mejli jsou následně vyloučeny jako nestandartně malé. Na základě 142

¹⁴¹ Woolley, C. L. – Randall-MacIver, D.: *Karanog. The Romano-Nubian Cemetery*, Philadelphia: 1910.

¹⁴² Trigger, B. G.: *History and Settlement in Lower Nubia*, New Haven: 1965.

¹⁴³ Grzyski, K.: „Population estimates from Meroitic architecture“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 287–289.

¹⁴⁴ Viz Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 62.

¹⁴⁵ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 62.

¹⁴⁶ Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004, s. 147.

¹⁴⁷ Müller, W.: „Urbanism in Graeco-Roman Egypt“ in: Bietak, M. – Czerny, E. – Forstner-Müller, I. (eds.): *Cities and Urbanism in Ancient Egypt*, Wien: 2010, s. 234.

sledovaných domů z Přílohy č. 1 vychází průměrná výměra domu 305,7 m², toto číslo je však příliš vysoké z důvodu lepšího zachování větších paláců, které nelze považovat za standardní příbytky. Pokud tedy vyloučíme stavby nad 400 m², dostaneme průměrnou výměru 82,5 m², což lépe odpovídá předpokladům,¹⁴⁸ byť se stále jeví jako poměrně vysoká (počet obyvatel v původní Grzysmského rovnici by klesl na třetinu).

Je tedy nutné dále podotknout, že obytné domy dosud odkryté v Meroe jsou charakteristické poměrně kvalitní architekturou a nepoměrně větší rozlohou (průměrná rozloha kompletně odkrytých domů je včetně paláců 894 m², u domů pouze ze Severního a Jižního kómu pak 127 m², viz Příloha č. 1), je tedy možné, že jednodušší zděné domy či chatrče příslušníků nižších společenských vrstev, nacházející se snad dále od středu města, nebyly dosud archeologicky zachyceny či se nedochovaly. Jakékoli estimace počtu obyvatel sídlišť na základě materiálu z nich se tak jeví jako značně nedůvěryhodné, alespoň do doby, kdy bude lépe pochopena míra urbanizace v merojské společnosti.

Za mnohem spolehlivější zdroj lze považovat merojská pohřebiště. S výjimkou několika rozsáhlých pohřebišť (např. Kadada)¹⁴⁹ dosud proběhlo v oblasti mezi 5. a 6. kataraktem pouze několik průzkumů s cílem zmapovat (nejen) merojská pohřebiště, převážně na západním břehu. První odhady hovoří o cca 100 000–150 000 mohylových hrobek z pozdně merojské a post-merojské doby,¹⁵⁰ které pravděpodobně představují pouze zlomek celkového počtu hrobů – celková populace regionu v řádu několika desítek tisíc obyvatel se tak jeví dost dobře možná.¹⁵¹ Detailnější přístup je možný pouze v oblasti Dolní Núbie, revizi tohoto materiálu představili Bruce Williams¹⁵² a později David N. Edwards.¹⁵³ David N. Edwards pro merojskou část Dolní Núbie počítá s cca 24 500 pohřby (10 000 hrobek), na základě rovnice mortality užití Eugenem Strouhalem¹⁵⁴ pak podle něj počet obyvatel Dolní Núbie nepřevyšoval 3 000 (při osídlení po 300 let), resp. 2 000 (při osídlení po

¹⁴⁸ Srovnej např. s Dér el-Medínou (průměr 72 m²), Valbelle, D.: *Les Ouvriers de la Tombe: Deir el-Médineh a l'époque Ramesside*. Cairo: 1985, s. 117; Východní vesnicí v el-Amarně (průměr 70 m²), Kemp, B. J.: „The Amarna Workmen's Village in Retrospect“ in: *JEA* 73, 1987, s. 21-50; či el-Amarnou (23–365 m²), Tietze, Ch.: „Amarna, Wohn- und Lebenverhältnisse in einer ägyptischen Stadt“ in: Bietak, M. (ed.): *Haus und Palast im Alten Ägypten* Vol. 1–2, Wien: 1996, s. 231–233.

¹⁴⁹ Geus, F. – Hinkel F. – Lenoble, P.: „Investigations post-méroïtiques dans la region de Shendi“ in: Krause, M. (ed.): *Nubische Studien*, Mainz: 1986, s. 81–88; Lenoble, P.: „Documentation tumulaire et céramique entre 5e et 6e cataractes“ in: Bonet, Ch. (ed.): *Études Nubiennes* III, Genava: 1992, s. 79–97; Lenoble, P.: „Une carte des derniers siècles de Méroé. Sites préchrétiens autour de l'ancienne capitale, entre Wab ben Naga et Gabati“ in: *Kush* 19, 2008, s. 59–65.

¹⁵⁰ Reinold, J. – Lenoble, P.: „El Hobaji 1987“ in: *Nubian Letters* 10, 1988, s. 15.

¹⁵¹ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation*. Cambridge Monographs in African Archaeology 38. Oxford: 1996, s. 62.

¹⁵² Williams, B.: „A Chronology of Meroitic Occupation below the Fourth Cataract“ in: *JARCE* 22, 1985, s. 149–195.

¹⁵³ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation*. Cambridge Monographs in African Archaeology 38. Oxford: 1996, s. 58–79.

¹⁵⁴ Strouhal, E.: *Palaeodemography of Kush*, Berlin: 1992.

400 let) obyvatel,¹⁵⁵ což leží v ostrém kontrastu s předchozími odhady (viz výše). S přihlédnutím k předpokládané délce osídlení jednotlivých lokalit (dle velikosti pohřebiště, datovatelného materiálu a rozlohy sídliště) předpokládá počet obyvatel v případě Karanogu kolem 200 obyvatel, v případě aš-Šaukánu kolem 65 obyvatel, v případě Farasu kolem 360 obyvatel, v případě Akšy kolem 70 obyvatel, v případě Argyně West kolem 60 obyvatel, v případě Muršidu West pouze odpovídající jedné rodině, v případě Semny kolem 100 obyvatel, v případě Tíly kolem 75 obyvatel, v případě Amir Abdalla kolem 55 obyvatel a konečně v případě Abri kolem 32 obyvatel.¹⁵⁶ Je zřejmé, že tato čísla založená na velikosti pohřebišť ku předpokládané délce osídlení jsou velmi nízká, a to i s přihlédnutím k 30% pravděpodobnosti nedochování pohřbu. Autor dále připouští možnost, že ne všichni obyvatelé dostáli pohřbu, zároveň však dodává, že u křesťanské populace, kde je tato pravděpodobnost minimální, zůstává velikost populace podobně nízká, a to v době, kdy již bylo užíváno *sákije*. Dolní Núbie se tak dá s jistotou považovat za velmi řídko osídlený region, což potvrzují také některá soudobá pozorování.¹⁵⁷

V současné době bohužel nejsou podobná data dostupná pro bezpochyby nepoměrně větší sídliště na jih od 3. kataraktu, pohřebiště jasně související s koncentrovaným merojským osídlením navíc byla identifikována bohužel jen výjimečně. Podobná situace platí také pro oblasti Keráby a Butany.

Za nepřilíživě spolehlivý, ale zajímavý zdroj můžeme konečně považovat také Pliniovu zmínku, že oblast „Ostrova Meroe“ oplývala 200 000 vojáků a 4000 umělců.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 60.

¹⁵⁶ Viz Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 70, Table 5.

Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 60–61.

¹⁵⁷ Plinius Starší: *Historia Naturalis* VI, 35. „Jednotky vyslané císařem Neronem pod velením tribuna (...) se vrátily se zprávou, že se na své cestě (do Aithiopie) nesetkaly s ničím jiným, než s pouštěmi.“ Také počet měst, která byla uvedena jako dobytá během vojenského tažení v 1. stol. př.n.l. je velmi omezený.

¹⁵⁸ Plinius Starší: *Historia Naturalis* VI, 35.

3.6 Sociální stratifikace obyvatelstva

Existence sociální stratifikace představuje jeden ze základních ukazatelů složité společnosti a přeneseně státu jako takového. Zároveň jde ale také ruku v ruce s rozvojem městských center a je jedním z hlavních elementů utvářejících jejich podobu. Projevy merojské sociální stratifikace jsou v moderní době pozorovatelné na (1) pohřebištích (umístění, velikost, forma a materiál hrobky a její pohřební výbava), (2) sídlištích (umístění, velikost, materiál, výzdoba a výbava domu) a dále je ji možno odvodit z (3) nápisů (především na základě titulů, ačkoliv jejich doslovný překlad je obvykle nejistý) či (4) nálezů luxusních a jiných předmětů. Projevy sociální stratifikace, které je možno vyvodit z architektury merojských sídlišť budou krátce demonstrovány v této kapitole.

Dosud nejkomplexnějším pojednáním na téma stratifikace merojské společnosti je studie Abdelkadira M. Abdally, publikovaná v rámci sedmého svazku *Meroitica*.¹⁵⁹ Uplatněno je zjednodušující dělení do čtyř společenských vrstev: *Supreme Stratum*, zahrnující krále, královnu a užší královskou rodinu, *Upper Stratum*, sestávající z širší královské rodiny, bohatých rodin (od 1. stol. př.n.l.), nejvyšších úředníků a bohatých soukromých obchodníků či výrobců, dále *Middle Stratum*, tvořená nižšími úředníky, nižšími kněžími a menšími výrobci a obchodníky, a konečně *Lower Stratum*, kterou dle Abdelkadira M. Abdally představovali dělníci, někteří začínající úředníci a kněží, služebníci, otroci, stráže, vojáci, rolníci, žebráci a vykradači hrobek.¹⁶⁰ Příbytky horních vrstev společnosti definuje jako kvalitně postavené domy z pálených a nepálených cihel, případně s kamennými prvky, které mají více pater, pravidelný plán, tlusté stěny (vazák a běhoun) a kvalitní zastřešení. Tyto domy označuje jako paláce a „luxusní domy“ („*de-luxe houses*“). Nižším vrstvám obyvatelstva přisuzuje chatrče z lehkých organických materiálů, malé domy z bláta či nepálených cihel, které měly pouze jedno patro, tenší zdi, lehké stropy a byly jen nekvalitně omítnuty. Přejít mezi oběma typy architektury představuje těžko definovatelná střední třída (*Middle Stratum*).¹⁶¹ Toto dělení bude ověřeno na základě dat ze zde sledovaných domů (viz kapitoly 3.1, 3.2 a Přílohu č. 1).

Obecně se dá říci, že jednodušší a méně nákladná architektura podléhá rychleji a pravděpodobněji zkáze, a proto její poměrné zastoupení v odkrytém archeologickém materiálu je mnohem menší, než by odpovídalo situaci v merojské době. Tento stav platí především u chatrčí z lehkých organických materiálů (viz kapitolu 4.1), jejichž pozůstatky

¹⁵⁹ Abdalla, A.M.: „Meroitic Social Stratification“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 23–84.

¹⁶⁰ Abdalla, A.M.: „Meroitic Social Stratification“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 27–33.

¹⁶¹ Abdalla, A.M.: „Meroitic Social Stratification“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 36–37.

byly identifikovány jen výjimečně. Například Peter L. Shinnie se přitom domníval, že podobné příbytky využívala většina obyvatelstva.¹⁶²

V případě zděných domů můžeme jako příbytky nejnižší vrstvy považovat domy s maximálně 2 místnostmi,¹⁶³ které zahrnují základní funkční jednotku: vestibul a soukromou místnost. Ze 142 sledovaných domů (viz Přílohu č. 1) do této kategorie náleží domy s výměrou 6–81 m². Materiálem na jejich stavbu byly nepálené cihly, případně hrubé pískovcové bloky. V 19 z 31 případů byly domy omítnuty hliněnou omítkou, pouze ve 2 případech kvalitnější vápennou. Tam, kde bylo možno konstatovat způsob zastřešení, je poměr rovného stropu z trámů a valené klenby 9:2,¹⁶⁴ se schodištěm se setkáváme pouze jednou. Vzácně je doložena malovaná dekorace zdí.

Do střední třídy byly zahrnuty domy s počtem místností 3 až 6, které jsou charakteristické komplexnější vnitřní strukturou, zahrnující předsň, více soukromých místností, otevřený dvůr, kuchyni, sklady či schodiště. Plošná výměra se u sledovaných domů pohybuje od 20 do 384 m². Převažujícím materiálem zůstávají nepálené cihly či hrubé pískovcové bloky, častěji je však užito dalších materiálů, především pískovce a pálených cihel, a to na specifické architektonické prvky. Převažuje stále hliněná omítka, zpravidla s vápenným nátěrem, vápenná omítka je doložena v pěti případech ze 63. Vedle hojnější malované dekorace se setkáváme také s fajánsovými obkladovými dlaždicemi (P1:106). Poměr rovného zastropení a valené klenby je doložen v poměru 3:2, schodiště bylo identifikováno pouze v 6 případech.

Mezi domy vyšší třídy můžeme zařadit budovy o 7 až 18 místnostech. Jejich výměra se pohybuje mezi 56,3 m² a 410,8 m² (resp. 1368 m² včetně hospodářského zázemí), zhruba v polovině případů však bylo bezpečně identifikováno také schodiště do poschodí či na terasu. Základní stavební materiál, nepálené cihly, byl téměř vždy doplněn kamenem či cihlami pálenými. Hliněná omítka byla identifikována v 7 případech, vápenná u 5 domů, vzácně se dochovala malovaná dekorace. Podíl pozůstatků dřevěného zastřešení a valené klenby byl 5:2, rovný strop však téměř vždy doprovázelo schodiště do poschodí. Mezi tyto domy náleží také dva menší paláce (v Musawwarat es-Sufra a ve Farasu).

Nejvyšší společenskou vrstvu, tvořenou královským dvorem, reflektují obytné stavby s více než 19 místnostmi. Ve všech případech se jedná o stavby označované obvykle jako

¹⁶² Shinnie, P. L.: *Meroe: A civilization of the Sudan*, London: 1967, s. 156.

¹⁶³ Velikost místností je u všech staveb poměrně konstantní (viz Příloha č. 2, srovnej obr. 77 a 79) a jejich počet tak odráží přibližně i celkovou výměru domu, zároveň však také architektonickou složitost a nároky na stavební materiál. Počet místností se tedy jeví jako nejhodnější kritérium kategorizace.

¹⁶⁴ Z důvodu absence konkrétních informací o zastřešení u jednotlivých domů z aš-Šaukánu zde nejsou započítány, ačkoliv značná část z nich stropy s valenou klenbou měla.

paláce, jejich výměra se pohybuje od 432 m² do 3600 m². Vedle nepálených cihel jsou ve větší míře užity pískovec a pálené cihly. Valené klenby zde bylo užito i u vícepatrových budov, schodiště bylo identifikováno téměř ve všech případech. Podíl domů s hliněnou omítkou ku domům s vápennou omítkou je v případech dochování 4:8. Často byla identifikována malovaná výzdoba, včetně složitých figurálních scén, a především fajánsové apliky.

Vzájemný vztah mezi velikostí domu a počtem jeho místností na jedné straně a stavebním materiálem a výzdobou na druhé straně je jasně patrný (srovnej Příloha č. 2, obr. 86) a dokládá rozsáhlou sociální stratifikaci merojského obyvatelstva. Pouze asi polovina dochovaných domů má plošnou výměru méně než 100 m² a méně než 5 místností, nejnižší vrstvy obyvatel jsou zde tedy s největší pravděpodobností zastoupeny pouze fragmentálně. S výjimkou nejvyšší třídy je však odstupňování jednotlivých úrovní velmi plynulé a značí zcela vyzrálou společnost i urbanismus (viz Přílohu č. 2, obr. 76).¹⁶⁵ Patrné jsou regionální rozdíly v míře stratifikace i jejím odstupňování, zásadně se svým charakterem liší například vesnice v Dolní Núbii s velmi nízkou linií, místní správní centra (Karanog, Faras) a nilské údolí mezi 5. a 6. kataraktem, které vykazuje nejrovnoměrnější rozložení (viz Přílohu č. 2, obr. 85). Tyto ukazatele lze vzhledem k nedostatku srovnávatelných dat, který je dán současným stavem výzkumu, chápat stále jako poměrně nepřesné, přesto se zdá, že již výmluvně vypovídají o struktuře merojské společnosti v různých částech království.

Dělení Abdelkadira M. Abdally se zde ukazuje jako správné především při definování rozdílů v architektuře domů jednotlivých společenských vrstev. V některých ohledech je však třeba vedle společenského postavení majitele vzít v potaz i některé další faktory. Například kvalitní vápenná omítka není doložena z Dolní Núbie ani v případě rozlehlejších domů (viz Přílohu č. 2, obr. 84), spíše než o bohatství regionu to ale může vypovídat o menších nárocích na nepropustnost omítky v klimaticky sušším regionu.¹⁶⁶ Podobně nelze vytvořit závěry ani o užití oproti rovnému trámovému stropu konstrukčně náročnější valené klenby, neboť se s ní setkáváme i u menších domů. Je ale zároveň zřejmé, že vícepatrové stavby, které převládají u vyšších společenských vrstev, si vyžádaly kvalitnější zastřešení i v případě rovného stropu. Nejlépe je sociální stratifikace z architektury merojských domů patrná s ohledem na pravidelnost plánu, materiál a tloušťku zdí a povahu vnitřní i vnější dekorace. Je ale zároveň jisté, že značné množství informací nám stále uniká, neboť své společenské postavení

¹⁶⁵ Srovnej Kemp, B. J.: „The City of el-Amarna as a Source for the Study of Urban Society in Ancient Egypt“ in: *World Archaeology* 9, 1977, s. 130.

¹⁶⁶ O tom že materiál na její výrobu byl k dispozici svědčí časté užití vápenného nátěru, který však bývá obvykle užít spíše z hygienických a teplotně-regulačních důvodů.

majitel domu bezpochyby dále dával najevo také výbavou domu, nápisy na jeho zdech (např. svými tituly), přítomností stráží, služebnictva apod.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Srovnej Kemp, B. J.: „The City of el-Amarna as a Source for the Study of Urban Society in Ancient Egypt“ in: *World Archaeology* 9, 1977, s. 128.

4 Architektura merojských domů

Jistá nevyváženost dostupného archeologického materiálu se projevuje také při pokusu o vyhodnocení merojské architektury. Dá se říci, že nejlépe zastoupena je palácová architektura, zatímco o architektuře běžných obydlí (snad s výjimkou Dolní Núbie a Hamádábu) máme nepoměrně méně informací.¹⁶⁸ S výjimkou několika málo zmínek ve starověké literatuře (Plinius Starší, Strabón,¹⁶⁹ Harsiotefova stéla, nápis Ezany¹⁷⁰) a dvou výjimečných zobrazení (tzv. Mísa z Karanogu,¹⁷¹ ostraka z aš-Šaukánu) se navíc můžeme opřít pouze o studium přímých pozůstatků merojských domů. Tato data se ukazují jako nedostatečná až s ohledem na úroveň dochování jednotlivých příkladů obytné architektury.

První studii zaměřenou výhradně na architekturu a způsob stavby merojských domů představil až v roce 1972 Jean Jacquet¹⁷² a ačkoliv se zakládala výhradně na nálezech z aš-Šaukánu, vzhledem k výjimečně dobrému stavu tamějších pozůstatků ji lze stále považovat za základní literaturu k tomuto tématu. Ve zkratce se obytné architektuře věnovali také William Y. Adams¹⁷³ a Ahmed M. Ali Hakem,¹⁷⁴ komplexnější analytické studie však až nedávno představil Martin Fitzenreiter.¹⁷⁵

Vývoj obytné architektury na středním toku Nilu probíhal plynule nejpozději od období núbijské Skupiny A. I přes značné rozdíly mezi jednotlivými kulturami, které se zde v průběhu historie vystřídaly, byla v místní architektuře domů udržována jistá kontinuita lokální tradice. Již od nejstarších dob se můžeme setkat se dvěma hlavními typy obytných staveb – kruhovými chatrčemi z lehkých organických materiálů a obdélnými domy, u kterých byly využívány různé zdící techniky.¹⁷⁶ Toto základní rozčlenění platilo v mírně pozměněné podobě i v merojské době. Je nutné poznamenat, že oba typy obytných budov patrně koexistovaly vedle sebe nezávisle na čase a ani regionálně nebyl jejich výskyt výhradně omezen.

¹⁶⁸ Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 84–85.

¹⁶⁹ Strabón: *Geografia*, Kniha XVII, kap. 2.2.

¹⁷⁰ *FHN* III, č. 298, 299.

¹⁷¹ Woolley, C. L. – Randall-MacIver, D.: *Karanog. The Romano-Nubian Cemetery*, Philadelphia: 1910, Plate 27.

¹⁷² Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 121–131.

¹⁷³ Adams, W. Y.: *Nubia: Corridor to Africa*, London: 1977; Adams, W. Y.: „Meroitic Architecture: An Analytical Survey and Biography“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 255–279.

¹⁷⁴ Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988.

¹⁷⁵ Fitzenreiter, M.: „Der Hof als Raum – Aspekte der Profanarchitektur im Antiken Sudan“ in: *ARCUS* 3, 1996, s. 37–46; Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 105–157.

¹⁷⁶ Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 115.

4.1 Domy z lehkých organických materiálů

Rekonstrukce architektury z lehkých organických materiálů vždy představuje problém vzhledem k její tendenci podléhat v čase zcela zkáze. Pozůstatky takových objektů se omezují pouze na zbytky podlah či kúlové jámy, které někdy jen s obtížemi umožňují alespoň odhad původního půdorysu budovy. K jejich lokaci navíc často dochází pouze při důkladném plošném odkryvu, který probíhá v místech s na povrchu lépe patrnými objekty či (méně často) v případě předpokladu osídlení na základě jeho sekundárních projevů (výskytu keramiky, žernovů, rozsáhlých pohřebišť apod.). Vzhledem k absenci plnohodnotného archeologického materiálu je tak ke správnému definování podoby těchto obydlí v merojské době nutno srovnat faktické pozůstatky merojských budov se staršími i mladšími příklady, v případě že jsou tyto lépe zachovány a předpokládáme neměnnou tradici jejich výstavby, a dále s ikonografickými a písemnými prameny.

Přímé doklady tohoto druhu architektury z centrálních oblastí Merojského království jsou poměrně vzácné. Pozůstatky chatrčí ze samotného Meroe pochází z mnohem starších období, do raně merojské doby je snad možné datovat pouze kúlové jámy vydlabané do starších zdí napatského chrámu v Dangejlu a další nalezené při nedávných výzkumech lokalit el-Frai a Umm Murí. Mnohem více dokladů pochází z jižnějších oblastí království, konkrétně z lokalit Džebel Moja, Abu Gejlí, Umm Sunt, Hasa Heisa a Kumlin.¹⁷⁷ Nelze vyloučit, že také některé objekty z raně středověkého sídliště v Soba mohou spadat již do předcházejícího historického období, přechodová fáze zde byla prokázána Williamem Y. Adamsem.¹⁷⁸ Vzhledem ke stále velmi omezenému počtu výzkumů, které byly zaměřeny na periferní oblasti jednotlivých sídlišť či malé vesnice, kde se pozůstatky této architektury dají spíše očekávat,¹⁷⁹ je velmi pravděpodobné, že v budoucnu dokladů značně přibude. Otázkou však zůstává, zda velká mobilita těchto chatrčí a malé náklady na jejich stavbu nebyly důvody k jejich stavbě v oblastech potenciálně více ohrožených vodou (zemědělsky obdělávaná či občasně zaplavovaná půda v údolí Nilu, koryta *wádí*) či pískem, tyto faktory by pak bezpečně znemožnily zachování nebo predikci umístění jejich pozůstatků. Bylo přitom již výše

¹⁷⁷ Srovnej Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 301–302.

¹⁷⁸ Welsby, D. A.: *Soba II: renewed excavations within the metropolis of the Kingdom of Alwa in Central Sudan*, London: 1998.

¹⁷⁹ Nejen s ohledem na horizontální stratifikaci obyvatelstva, která nebyla v merojském urbanismu příliš silná, ale i z důvodu obecné tendence v centrech měst využívat prostor ideálněji, tj. spíše obdélnými, vícepatrovými budovami, těchto vlastností domy z lehkých organických materiálů nedosahují. Viz Hodges, H. W. M.: „Domestic buildings material and Ancient settlements“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 523–531.

zmíněno, že někteří autoři předpokládají, že takováto obydlí sloužila větší části merojského obyvatelstva,¹⁸⁰ (byť jiní zůstávají v podobných úsudcích opatrnější).¹⁸¹

Existence většího množství chatrčí z lehkých organických materiálů je podpořena svědectvím antických autorů. Strabón zmiňuje, že domy obyčejných lidí (v kontrastu ke královskému paláci) byly postaveny z cihel nebo „spletených kusů palmového dřeva“.¹⁸² Podobně vypovídá také nápis aksumského krále Ezany, vládnoucího někdy mezi lety 320–360 n.l., v němž uvádí, že při dobývání Meroe „pálil města z cihel i města ze slámy“.¹⁸³

Jediný známý ikonografický materiál představuje známá mísa z Karanogu – bronzová nádoba z pozdně merojské až post-merojské doby, na níž je v rytém dekoru zobrazena venkovská scéna dojení krav a přinášení (obětování?) mléka (viz Přílohu č. 2, obr. 73).¹⁸⁴ Součástí výjevu je vyobrazení kruhové chatrče ve tvaru úlu, pokryté do řad uspořádanými rohožemi, nahoře svázanými provazem. Na vrcholku chatrče spočívá předmět kulovitého tvaru, vstup do ní se pak nachází v úrovni země a dosahuje poloviny výšky stojící postavy.

Nejlépe jsou příbytky z lehkých organických materiálů v oblasti středního toku Nilu doloženy v Klasické kermské době (Kerma), resp. Skupině C (např. Aníba, Sajála),¹⁸⁵ a v období raného středověku (Soba East, Kalábša). Převažují kruhové chatrče s dřevěným skeletem a zdmi z rohoží, kůží či jinou výplní organického původu, zpevněnými dále hliněným výmazem. Doloženy jsou také pevnější základy z bláta či nepálených cihel. Vedle kruhových se setkáváme i s obdélnými domy, častěji však lineární zdi sloužily k ohrazení („vnitřního“ a většího „vnějšího“) dvora.¹⁸⁶ Tyto dvory patrně můžeme chápat jako počátek architektonického fenoménu napatské a merojské architektury – (centrálního) otevřeného dvora. Zároveň snad můžeme do souvislosti s touto tradicí ohradních zdí,¹⁸⁷ procházejících celými sídlišti, dát dlouhé zdi spojující jednotlivé budovy v Naga, Wad Ben Naga, Dangejlu a jinde.

Nejen o velmi dlouhé tradici architektury z lehkých organických materiálů, ale především o jejích ideálních vlastnostech v přírodních podmínkách středního Nilu, svědčí také fakt, že podobné lehké přístřešky jsou v obou súdánských státech užívány, především pastevcí, dodnes. Setkáváme se jak s kruhovými chýšemi (*tukul*), tak obdélnými chatrčemi

¹⁸⁰ Shinnie, P. L.: *Meroe: A civilization of the Sudan*, London: 1967, s. 156.

¹⁸¹ Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996, s. 20.

¹⁸² Strabón: *Geografia*, Kniha XVII, kap. 2.2.

¹⁸³ *FHN* III, č. 298, 299.

¹⁸⁴ Woolley, C. L. – Randall-MacIver, D.: *Karanog. The Romano-Nubian Cemetery*, Philadelphia: 1910, Plate 27.

¹⁸⁵ Viz Steindorff, G.: *Aniba I*, Hamburg: 1935; Bietak, M.: *Ausgrabungen in Sayala – Nubien 1961–1965. Denkmäler der C-Gruppe und der Pan-Gräber-Kultur*, Wien: 1966.

¹⁸⁶ Fitzenreiter, M.: „Der Hof als Raum – Aspekte der Profanarchitektur im Antiken Sudan“ in: *ARCUS* 3, 1996, s. 37–46.

¹⁸⁷ Srovnej město Klasické Kermy a podobu raně středověké lokality Soba East.

(*rakúba, ombadajago*), postavenými z větví, palmového dřeva, rohoží a kůží. Podlouhlé chatrče bývají orientovány severojižním směrem, tak aby byla zajištěna příhodná cirkulace vzduchu, se vchodem směřujícím na východ.¹⁸⁸

¹⁸⁸ Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „Ethnoarchaeology and post-holes: building a Bisharian house“ in: *Sudan and Nubia* 14, 2010, s. 104–105.

4.2 Zděné domy

Mnohem větší množství informací o merojské obytné architektuře poskytují pozůstatky zděných domů. Mezi tyto lze zařadit jak nepravidelné domy nižších vrstev obyvatel, tak domy s pravidelným plánem a jasným architektonickým konceptem, které musely být stavěny profesionálními staviteli.

4.2.1 Plán, využití místností a orientace

Proces plánování je v merojské architektuře dobře patrný u náboženských staveb,¹⁸⁹ ale lze jej pozorovat také u obytných budov. Již z rozměrů některých domů je zřejmé, že tyto nebyly dílem náhody a že podléhaly merojským představám o ideální architektuře: podobně jako u chrámů byl u paláce M 251 užít „zlatý“ poměr 8:5, vyměřený na základě modulů, jinde se setkáváme se symbolickými rozměry v loktech (např. palác B 1500 v Džebel Barkalu, domy v al-Merah). Při stavbě méně reprezentativních budov byly přirozeně nároky menší, i u některých menších domů se však setkáváme s pečlivým postupem stavitelů. Ten dokládá nejen kvalita a druh užitých stavebních technik (např. valená klenba), ale také ojedinělý nález předkreseb plánů domů z aš-Šaukánu. Na šesti ostrakách (viz Přílohu č. 2, obr. 74) zde byly vyobrazeny náčrty obdélných domů s vyznačením jednotlivých místností, vchodů do nich a snad i částí výbavy (pecí).¹⁹⁰ Plány bohužel nebylo možno identifikovat s žádnou dochovanou stavbou, přesto mohou indikovat právě zapojení profesionálních (státních) dělníků.

U pravidelných (plánovaných) merojských domů můžeme konstatovat množství shodných rysů, které patrně představují projev ustálené architektonické formy užívané merojskými staviteli. Určité základní principy, často velmi blízké, však byly uplatňovány také v architektuře jednodušších, nepravidelných domů. Právě studium těchto principů je mnohem vhodnější než pouhé srovnávání plánů jednotlivých domů. Množství z nich navíc přežívá až do období Skupiny X a do raně středověké architektury.¹⁹¹

¹⁸⁹ Hinkel, F. W.: „Proportion and Harmony: the process of planning in Meroitic architecture“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 220–225.

¹⁹⁰ Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 130–131, Tafel 20.

¹⁹¹ Srovnej např. domy v Mejnarti, dále viz Welsby, D. A.: *The medieval kingdoms of Nubia: Pagans, Christians and Muslims along the Middle Nile*, London: 2002; Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999. Vedle domů mohly být tyto principy navíc užity i v architektuře prvních kostelů, kde ještě absentuje vliv Byzance, konkrétně v Karanogu a Abd el-Kádir South, viz Adams, W. Y.: „Architectural Evolution of the Nubian Church, 500–1400 AD“ in: *JARCE* 4, 1965, s. 82–141.

Narozdíl od Egyptanů kladli Merojci větší důraz na „vnější harmonii“ svých staveb.¹⁹² V tomto kontextu můžeme zřejmě chápat inklinaci k pravidelnému, v ideálním případě čtvercovému půdorysu merojských domů.¹⁹³ Rané formy tohoto modelu lze sledovat již v napatské době,¹⁹⁴ ještě do raně merojské doby však zasahuje napatská tradice staveb obdélných. Nejlépe je tento vývoj možno sledovat u architektury paláců (v poměru 8:5 je např. ještě postaven raně merojský palác M 998 v Meroe).¹⁹⁵

Ve vnitřním členění domů rozeznáváme dvě kategorie místností: průchozí (vestibuly, dvory) a koncové místnosti (ložnice, haly, koupelny, kuchyně aj.).¹⁹⁶ Vzájemně se odlišovaly nejen počtem a rozmístěním vstupů, ale například také způsobem zastřešení (zatímco u koncových místností se dá předpokládat pevný strop, vestibuly mohly být překryty pouze lehčím, polopropustným stropem a dvory byly zcela otevřené). Soukromé místnosti navíc inklinovaly k umístění co nejdále od hlavního vchodu, což můžeme opět nejlépe pozorovat na příkladu paláců, kde byly umístěny až ve druhém poschodí.

Na základě rozmístění jednotlivých druhů místností a jejich funkčního propojení lze definovat dva základní modely: Typ A charakteristický zkráceným vzorem (*dvůr*)–*vestibul*–*soukromé místnosti* a typ B postavený na složitějším vzoru *vestibul*–*dvůr*–*soukromé místnosti* (viz Přílohu č. 2, obr. 75). Příslušnost k jednotlivým typům mohla být konstatována u 112 ze 142 sledovaných domů (viz Příloha č. 1).

Typ A je dobře doložen především u menších domů. Vyvinul se patrně z tzv. „*h*-domu“¹⁹⁷ (zde typ A1), před nějž byl postupně představen vestibul (typ A2), resp. otevřený dvůr a vestibul (typ A3), zatímco z původní dvojice vestibul–soukromá místnost se staly dvě samostatné jednotky. Především uspořádání dle typů A1 a A2 jsou velmi častá (21, resp. 16 ze 142 sledovaných domů). Užití tohoto uspořádání také u neplánovaných domů (např. v Hamádábu, č. 108, 114) vypovídá o tom, že se jednalo o velmi logický konstrukt založený na běžně užívaných principech.

Typ B je charakteristický pro větší domy se složitější vnitřní strukturou. Jeho nejkompaktnější forma (B5) je užitá také u největších merojských paláců („Hrad“

¹⁹² Hinkel, F. W.: „Proportion and Harmony: the process of planning in Meroitic architecture“ in: Davies, W.V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 222.

¹⁹³ Srovnej např. domy v aš-Šaukánu, Dům C v Arminna West, Dům I v Tíle, Dům 2 v Karanogu, Západní palác ve Farasu, paláce M 251 a M 750 v Meroe, B 1500 v Džebel Barkalu a WBN 100 ve Wad Ben Naga a mnoho dalších.

¹⁹⁴ Bonnet, Ch. – Ahmed, Salah eldin M.: „Un bâtiment résidentiel d'époque napatéene“ in: *Genava* 32, 1984, Fig. 3.

¹⁹⁵ Srovnej dále napatský (B 1200) a raně merojský (B 100) palác v Džebel Barkalu, napatské domy v Kawa, raně merojské paláce z „Královského města“ v Meroe apod.

¹⁹⁶ Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 109.

¹⁹⁷ Název odvozen od hieroglyfické značky s fonetickou hodnotou *h* (Gardiner O4).

v Karanogu, paláce M 750, B 1500, WBN 100 aj.). Základní jednotkou těchto domů je dvojice za sebou uspořádaných místností, z nichž první se vyvíjí v otevřený dvůr. Z dvora přístupné místnosti jej většinou přímo obklopují (u rozlehlých budov mohou následovat ještě předsíně, např. u M 251) a přisuzují mu často centrální polohu. Přístup do dvora je umožněn skrze vestibul, ideálně *en chicane*. Velmi časté je uspořádání dle typů B2/B3 a B5 (25, resp. 22 příkladů ze 142 sledovaných domů). Umístění otevřeného dvora do středu domu připomíná analogii v podobě římského *atria*,¹⁹⁸ jednalo se však spíše o čistě místní architektonický prvek s tradicí počínající nejpozději v napatské době (srovnej budovy A2, B2 a C3 v Kawa a napatský dům v Kermě, viz Přílohu č. 2, obr. 3, 4). Proti hovoří také absence *impluvia*.¹⁹⁹ Přesto je možné, že některé sloupové ochozy ve středu dvora se mohly helénistickými předobrazy inspirovat.²⁰⁰

Velmi pozoruhodná jsou řešení uspořádání využívající kombinace několika typů. Například v případě Domu 2 v Karanogu můžeme v jihozápadním rohu pozorovat blok místností uspořádaných do typu B5, k němuž byla (později?) na východě přistavěna trojice místností dle typu A2b, v severní části se pak setkáváme s dalším blokem místností sdružených kolem jedné větší (haly, dvora?). Podobný proces lze pozorovat také u paláců. V případě paláce WBN 100 jsou rozeznatelné minimálně dvě stavební fáze,²⁰¹ z nichž první tvořil čtverec, v jehož středu stál pravděpodobně otevřený dvůr, přístupný sloupovým vestibulem, který byl ve druhé fázi, kdy byl palác na třech stranách rozšířen, přeměněn ve druhý vestibul. Zcela výjimečná nebyla při rozšiřování stávajících domů ani duplikace, bezpečně je doložena např. z Tíly (Dům IIA, Dům VI) a Musawwarat es-Sufra (Musawwarat IC). Při prvotní stavbě bylo kopírování jednoho plánu užíváno ještě častěji, s identickými domy se setkáváme například v aš-Šaukánu, Gaminarti nebo v al-Merah (dům AM 600 představuje dvě samostatné, zrcadlově umístěné jednotky).

Odhadnout využití jednotlivých místností je z dochovaného archeologického kontextu mnohdy poměrně obtížné. Vybavení soukromých obytných místností se v zásadě nedochovalo (snad s výjimkou lamp a *mastaby* v Domě 4a v Karanogu, která mohla sloužit k ležení), a je tedy mnohdy možné je identifikovat pouze na základě jejich koncové polohy.

¹⁹⁸ Bližší analogii k některým budovám (např. „Hradu“ v Karanogu) poskytují některé patrové budovy z Egypta, např. Dům C51 z Karanis a Dům D z Kóm ed-Dikka, viz McKenzie, J.: *The Architecture of Alexandria and Egypt 300 BC – AD 700*, New Haven: 2008, Fig. 183, 374.

¹⁹⁹ Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica 17.1*, Wiesbaden: 1999, s. 127.

²⁰⁰ Např. v případě paláce B 1500, srovnej Török, L.: *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Leiden: 1997, s. 522; Török, L.: „Traces of Alexandrian architecture in Meroe“ in: *Studia aegyptiaca 2*, s. 115–139; a paláce M 251, viz Hinkel, F. W. – Hinkel, M.: „Das Priesterhaus Meroe 251. Gedanken zum Bau des Wadi Tarabil-Museums bei den Pyramiden von Meroe“ in: *Altorientalische Forschungen 17*, 1990, s. 18–26.

²⁰¹ Osobní konzultace s Pavlem Onderkou. Stavební fáze dokládá způsob konstrukce vnějších zdí.

Snadné je určit funkci místností sloužících k zajištění průchodu (koridorů), případně zvýšení soukromí (předsíní). U místností, které sloužily k provádění činností spojených s chodem domácnosti, je možno opřít se o nálezy zásobníků, do země zapuštěných zásobnic, ohnišť a pecí.²⁰² Je zřejmé, že místnosti vybavené pecí musely být nezastřešené, nebo jen částečně zastřešené, aby byl umožněn odvod kouře. Pravděpodobně zde bylo prováděno i mletí mouky, při kterém se zvedalo množství prachu. Velmi často tak pece a žernovy nacházíme v otevřených dvorech nebo samostatných, pravděpodobně nezastřešených místnostech. Umístění zapuštěných zásobnic ovlivňovaly jiné faktory, neboť se ne vždy nacházejí ve stejné místnosti jako pece a ohniště,²⁰³ ale zároveň se nejedná o sklady. Je možné, že zde probíhala příprava potravy, zatímco samotný proces vaření a pečení byl vyveden do vhodnější části domu.²⁰⁴ Místnosti určené ke skladování jsou dobře rozeznatelné především u velkých domů, které vedle obytné funkce plnily ještě jiné poslání. S příklady v menším měřítku se setkáváme např. v Mejnarti nebo aš-Šaukánu. Se složitými komplexy skladů se ale především setkáváme prakticky u všech paláců. S výjimkou vestibulů a otevřených dvorů vyplňovaly velkou část plochy jejich přízemí a sloužily zřejmě správě regionů i k uložení importů a luxusních předmětů.²⁰⁵ Poměrně problematická je ovšem interpretace místností, u nichž chybí na úrovni podlahy vchod. Nabízí se možnost, že se jednalo pouze o *kasematy*, tedy místnosti, které sloužily k podpoře místností výše položených.²⁰⁶ Podiová architektura byla v Meroe poměrně běžná²⁰⁷ a vedle zvýšeného statutu budovy mohla odrážet také bezpečnostní opatření namířená proti záplavám a nánosům písku. O tom, že některé místnosti tomuto účelu mohly sloužit by svědčily např. antropogenní navážky staršího odpadního materiálu do přízemních místností paláce M 750S v Meroe. Stěží se však takto dá vysvětlit nápadná absence vstupů u tzv. „Komunální sýpky“ v aš-Šaukánu, kde je nutno předpokládat vchod v úrovni vyšší než 1,5 m. Některé zdánlivě uzavřené místnosti je tak nutné jako sklady chápat.

Svou celkovou orientací domy převážně kopírovaly orientaci důležitějších staveb na sídlišti, především chrámů, která odpovídala různým kritériím (viz kapitolu 3.4). Ve vnitřním

²⁰² Pece byly standartního typu, známého z Egypta již z období Střední říše. Pro více viz Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 126.

²⁰³ Srovnej Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab – Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 245.

²⁰⁴ Fitzenreiter, M.: „Die Architektur“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 14.

²⁰⁵ Srovnej Vercoutter, J.: „Un palais des 'candaces' contemporain d'Auguste (fouilles à Wad-ban-Naga, 1958–1960)“ in: *Syria* 39, 1962, s. 263–299; Grzymalski, K.: „The function of the Western palace at Faras in the Meroitic Period, Remarks on Second Cataract island villages“ in: *Meroitica* 6, s. 171–174.

²⁰⁶ Baud, M.: „Méroé, un monde urbain“ in: *Méroé: un empire sur le Nil*, Paris: 2010, s. 242.

²⁰⁷ Např. chrám v Džebel Adda, Kasr Ibrímu, M 250 v Meroe, dále neoznačený palác v Džebel Barkalu, domy, které byly součástí tzv. Malé ohrady v Musawwarat es-Sufra, apod.

členění domů hrál vztah této orientace k rozložení místností zřejmě poměrně malou roli, především z důvodu centrálního umístění otevřeného dvora, ačkoliv jednou z jeho hlavních funkcí byl přívod světla a tepla do vnitřních místností. U sledovaných domů nebylo možné vysledovat přirozenou tendenci k umístování kuchyní do části domu, která byla „po větru“ (naopak spíše mírně převažuje umístění na severu). Zdá se nicméně, že poměrně důležitým faktorem byla orientace hlavního vchodu, a to k jihu, resp. k východu (obě ve 40 případech oproti 14 k severu, resp. 18 k západu; viz Přílohu č. 2, obr. 83). Tato orientace je v obytné architektuře častá a odráží polohu slunce v dopoledních hodinách. Užívána byla i u velkých reprezentativních domů, což potvrzuje že klimatické podmínky představují jedno ze základních uvažovaných kritérií plánované architektury.²⁰⁸ Také v tomto případě však byly sledovány i jiné faktory: poloha ulic (např. Hamádáb, „Královské město“ v Meroe), funkčně souvisejících budov (např. WBN 600) či přírodních podmínek (blízkost Nilu, snaha uzavřít dům před vátým pískem apod.).

4.2.2 Postupy užití při výstavbě zděných domů

Merojská architektura obytných zděných domů se vyznačuje poměrně kvalitní technikou konstrukce i užitých materiálů. Je vysoce pravděpodobné, že velká část dochovaných domů byla postavena za asistence profesionálních stavebníků, ačkoliv se vyskytují také domy s horší technikou stavby, která odpovídá spíše „neodborné“ výstavbě samotnými obyvateli domu.

Zdi merojských domů byly stavěny za pomoci několika různých technik. Nejmenší kvalitu vykazují zdi z nasucho kladených kamenů (Džazíra Dabarosa, Kasr Ibrím), zřejmě až později se vyvíjející v tzv. šípové zdivo, případně z hrubých kamenných bloků a úlomků zpevněných blátem (např. Umm Murí). Kamenných zdí bylo užito také u kvalitnějších staveb: v Musawwarat es-Sufra (Budovy IA, IB) a v Meroe (M 750S) se setkáváme s domy postavenými převážně z větších pravidelných kamenných bloků, které tvořily plášť zdí, a hrubších úlomků na jejich výplň. Některé části domů byly postaveny také za užití plochých úlomků kamene (*Plattenbauweise*).²⁰⁹ Zdi z hrubších kamenných bloků byly časté také v Naga. Prakticky ve všech případech bylo užíváno pískovce.

²⁰⁸ Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica 17.1*, Wiesbaden: 1999, s. 154. Srovnej Endruweit, A.: *Städtischen Wohnbau in Ägypten: klimagerechte Lehmarchitektur in Amarna*. Berlin: 1994.

²⁰⁹ Fitzenreiter, M.: „Die Architektur“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica 17.1*, Wiesbaden: 1999, s. 34–44.

Častější techniku stavby představují zdi z nepálených, případně pálených cihel (od 2. stol. př.n.l.).²¹⁰ Velikost cihel v merojské architektuře nejčastěji odpovídá rozměrům 33–38 x 16–18 x 6–8 cm a lze ji chápat jako jedno ze spolehlivých datovacích kritérií. Vedle těchto cihel se setkáváme také s odlišnými formami, především cihlami určenými ke konstrukci valené klenby (časté především zvlnění povrchu pro lepší přilnavost). Cihly byly většinou kladeny naplocho, nejčastěji jako vazáky (tloušťka zdi cca 35 cm; u 34 ze 40 domů, kde byl způsob konstrukce zdí ve výkopové zprávě uveden). S tenšími zdmi (pouze běhoun) se nesetkáváme, běžně však bylo užíváno kombinace vazáků a běhounu (tloušťka zdi cca 52 cm), případně několika vazáků (v případě paláce H 1000 v Hamádábu až pěti; tloušťka zdi až 175 cm). Výjimkou nejsou ani kombinace těchto postupů v rámci jedné stavby, tlustších zdí bylo užíváno především na stěnách nesoucích valenou klenbu či další poschodí, tedy v případě vyššího zatížení. Zdi horních poschodí byly u vícepatrových domů pravděpodobně tenší (srovnej s Budovou 1300 v Naga) a kopírovaly rozložení přízemních zdí. Tato situace byla dána nosností merojských stropů, které byly schopny nést podlahu dalšího patra, ale nikoli nosnou zeď.²¹¹ Možnost ověřit tento předpoklad poskytl „Hrad“ v Karanogu. U nejkvalitnějších staveb se setkáváme s konstrukcí zdí sestávající z vnějšího pláště z pálených cihel a vnitřních zdí či částí zdí z nepálených cihel (např. paláce WBN 100, B 1500, M 950, M 91, Palác A v Muwísu aj.). Tento způsob konstrukce měl přirozeně především ochrannou funkci. Cihly byly k sobě vázány vrstvou malty, tvořené směsí velmi adhezivního nilského bláta, slámy²¹² a jemného šterkopísku. Zdi i jednotlivé cihly byly navzájem poměrně dobře provázány.

Pálených cihel bylo spolu s kamenem běžněji užíváno především na architektonické prvky vystavené většímu zatížení: především zárubně dveří, dveřní překlady, jamky k usazení dveří, okna apod. Kámen byl poměrně častým prvkem také v základech domů (Dům I a „Hrad“ v Karanogu, domy v aš-Šaukánu, Dům I ve Farasu, Domy IIE, VII a XI v Tíle aj.). Ty se vyznačují rozdílným způsobem konstrukce také u výhradně cihlových domů – cihly zde byly někdy kladeny na bok, aby se zvýšila jejich odolnost (např. zdi v sondě *Line 79/80* a v kontextu KC 100 v Meroe, WBN 600A aj.). Poměrně problematické je hodnocení základových vrstev některých staveb, které mají charakter podia. S tímto řešením se setkáváme u paláce B 1500 a neoznačeného paláce v Džebel Barkalu, na *kómu C* v Dangejlu,

²¹⁰ Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica 17.1*, Wiesbaden: 1999, s. 154.

²¹¹ Adams, W. Y.: „Meroitic Architecture: An Analytical Survey and Biography“ in: *Meroitica 7*, Berlin: 1984, s. 277.

²¹² Adams, W. Y.: „Meroitic Architecture: An Analytical Survey and Biography“ in: *Meroitica 7*, Berlin: 1984, s. 276.

u paláců M 294 a M 295 v Meroe, u dvou domů v Malé ohradě v Musawwarat es-Sufra či v Soba. Je otázka, zda v tomto kontextu lze vykládat také možnou přítomnost *kasematů* u některých paláců. Důvodem pro toto řešení mohla být obava z vody, snaha demonstrovat vyšší společenské postavení i špatná kvalita či přílišná nerovnost podloží.

Zdi byly u obytných domů členěny níkami různých tvarů (viz Příloha č. 2, obr. 19), které pravděpodobně sloužily k uložení předmětů z výbavy domu, snad olejových lamp, ale mnohdy i pouze jako dekorace (v aš-Šaukánu např. s motivem korintských polosloupů).²¹³ Dochovaly se například u Domů 4a a 6a v Karanogu, v aš-Šaukánu, Hamádábu a Musawwarat es-Sufra. Okna byla obvykle poměrně malá a vysoko umístěná, nejčastěji konstruovaná pomocí pravé či nepravé klenby (proti sobě ložené cihly; např. „Hrad“ v Karanogu, aš-Šaukán) nebo kamenných či dřevěných překladů (např. Dům I v Karanogu, budovy na jih od chrámu 300 v Naga, M 711, aš-Šaukán). Podobným způsobem byly překlenuty také dveře (viz Příloha č. 2, obr. 19). Pravá klenba byla z důvodu konstrukční náročnosti užívána výjimečně, pokud to bylo možné, přednost byla dána nepravé či valené klenbě.²¹⁴ Samotné dveře se bohužel nezachovaly, jedinou možnou výjimku představuje shořelý materiál z vestibulu paláce M 251.

Zastropení místností merojských domů mělo podobu buď plochých stropů s dřevěnou výstuží, rohožemi a hliněným výmazem, nebo valené klenby. První možnost lze automaticky předpokládat u domů se stěnami příliš tenkými na konstrukci valené klenby (nutná dostatečná postranní opora) a v případě odkrytů silné destrukční vrstvy popela a uhlíků (např. AM 600) nebo fragmentů samotného zastropení. Na základě takových nálezů mohl být tento způsob konstrukce stropu konstatován u 20 ze 142 sledovaných domů, lze jej však považovat za obecně běžný. Alternativu představovalo lehčí zastřešení z trámů, větví a rohoží, kterého mohlo být užíváno na některé typy místností (viz výše). Druhý hlavní způsob zastřešení – valená klenba – byl u merojských domů užit překvapivě často (přímo doložen u nejméně 20 domů), a to i u nižších společenských vrstev (Dům II v Muršid West, Dům C v Arminna West, domy v aš-Šaukánu, viz Příloha č. 2, obr. 17, 29 a 86). Valené klenby bylo užito také při stavbě větších schodišť (Dům I a „Hrad“ v Karanogu) i u zastřešení sklepů (Dům IIA v Tíle). Velikost zastřešených merojských místností se pohybovala převážně mezi 10–20 m² (viz Příloha č.2, obr. 80) a nebylo tudíž nutné užití podpůrných sloupů, se kterými se setkáváme jen výjimečně (např. AM 600, merojský dům na ostrově Šai, palác v Dokki-Gel).

²¹³ Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 124–125.

²¹⁴ Woolley, C. L.: *Karanog: the town*, Philadelphia: 1911, s. 13.

Schodiště byla identifikována u 31 ze 142 sledovaných domů a dokazují tak četné užívání výše umístěných prostor domů. Bohužel s výjimkou velmi dobře dochovaných budov, které jsou vzácnou výjimkou, a paláců, kde je nutné obytné místnosti umístit do patra, nelze s jistotou stanovit, u kterých domů schodiště poskytovalo přístup do plnohodnotného patra či pouze na terasu užívanou k hospodářským účelům. U domů se silnějšími zdmi s dostatečným hospodářským zázemím v podobě otevřeného dvora lze předpokládat spíše první možnost, byť třeba omezenou pouze na některé místnosti. Obecně se dá říci, že vzhledem k relativní vzdušnosti merojských měst nikdy nemusela potřeba přenášet hospodářské činnosti na střechu vyvstat. Schodiště byla několika typů: rovná i několikrát zatočená, umístěná v samostatné místnosti či vně domu, setkáváme se také se schodišti sestupnými (častým problémem bylo zanášení domů větrem přivátým pískem). Většinou byla postavena pouze z cihel, výjimečně byla obložena kamennými deskami (v aš-Šaukánú). Alternativu ke schodištím představovaly rampy (se sklonem kolem 10 °), nacházíme je však prakticky výhradně u paláců.

Zdi merojských domů byly většinou omítnuté, a to především z důvodu relativně vlhčího klimatu. Levnější a méně odolnou variantou byla hliněná omítka, která byla opatřena vápenným nátěrem (u 65 ze 142 sledovaných domů). Dá se předpokládat, že takto byly omítnuty také veškeré vnitřní místnosti domů. Větší tvrdost a voděodolnost poskytovala silná vápenná omítka, jejíž hlavní složkou byl uhličitán vápenatý.²¹⁵ Vápencové horniny jsou na středním Nilu poměrně velmi vzácné (např. Džebel Gír nedaleko Meroe), stopy po jejich pálení v podobě pecí se zbytky tohoto materiálu však byly nalezeny v Kawa²¹⁶ a Musawwarat es-Sufra (u chrámu IIA).²¹⁷ Vápenná omítka sloužila zřejmě výhradně k omítnutí vnějších zdí. Identifikována byla u 20 ze 142 sledovaných domů.

Bílá omítka domů poskytovala ideální prostor pro další sebe prezentaci majitele domu a byla tak často opatřena malovanou dekorací, a to zřejmě jak zvenčí, tak zevnitř. Nejčastěji se setkáváme s jednoduchými pásovými motivy v červené, žluté, zelené a modré barvě. V aš-Šaukánú byly v některých případech malbou imitovány dřevěné trámy či obložení ník.²¹⁸ Výjimečné zřejmě nebyly ani složitější náměty florální²¹⁹ či figurální. Doloženy jsou z přízemních místností „Hradu“ v Karanogu. Ještě zajímavější dekorativní prvky představují

²¹⁵ Hinkel, F. W.: „Examination of Meroitic mortar and plaster“ in: *Meroitica* 10, Berlin: 1989, s. 827–832.

²¹⁶ Welsby, D. A.: „The Northern Dongola Reach Survey. Excavations at Kawa, 2007–8“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 37.

²¹⁷ Hintze, F.: „Preliminary Report on the Excavations at Musawwarat-es-Sufra, 1960–1961“ in: *Kush* 10, 1962, s. 197–199.

²¹⁸ Jacquet, J.: „Remarques sur l'architecture domestique a l'époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d'Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 127.

²¹⁹ Např. velmi populární námět vinných úponků, známý dobře z merojské malované keramiky (viz Adams, W. Y.: „An Introductory Classification of Meroitic Pottery“ in: *Kush* 12, 1964, s. 125–173) či fajánsových dlaždic z merojských paláců.

fajánsové obkladové dlaždice a nádherně formované apliky, které byly pravděpodobně vkládány do zdí.²²⁰ Nálezy těchto dekorativních prvků byly učiněny v paláci B 1500, budovách IIA a IIB v sondě *Line 79/80*, v sondě M 712 v Meroe, v paláci WBN 100 a v Budově 2000 v Naga. Množství dalších bylo na sídlištích nalezeno zcela mimo kontext.²²¹

Podlahy místností byly v drtivé většině případů tvořeny pouze dusanou hlínou, výjimečně se setkáváme s kamennými deskami (M 998, M 750S, „Hrad“ v Karanogu), nepálenými cihlami (budova BIVA v Meroe) či pískem (viz Příloha č. 1). Do nich byly na několika místech zapuštěny zásobnice, které sloužily i jako pece či topeniště. Na podlaze se také nacházely jednoduché obdélné či polokruhové zásobníky, zřejmě určené na skladování obilí, které vytvářela nízká blátěná či cihlová ohrádka. Jen u dvou domů byly nalezeny *mastaby* (Domy 4a a 7 v Karanogu). V Hamádábu byly odkryty pozůstatky dřevěných konstrukcí, které mohly tvořit další výbavu vnitřních místností domu. V otevřeném dvoře „Hradu“ v Karanogu byly identifikovány stopy po uchycení pravděpodobně dřevěného balkonu.

Velmi pozoruhodný příklad merojského architektonického umu představují ojedinělé nálezy keramického potrubí, které bezesporu sloužilo k přivádění vody. Ve větším měřítku se s ním setkáváme u potrubí přivádějících vodu z Nilu do tzv. „Královských lázní“ v Meroe či z Velkého *hafíru* směrem k zahradám Velké ohrady v Musawwarat es-Sufra, kde byl odkryt důmyslný zavlažovací systém. S keramickým potrubím se však setkáváme také v kontextu merojských domů, konkrétně u Domu II ve Farasu a v Paláci A v Muwísu. Tento architektonický prvek lze bezesporu chápat jako doklad výměny znalostí mezi Merojským královstvím a řecko-římským světem.

²²⁰ Skvěle dochovaný příklad užití představuje nástěnná dekorace tzv. „Královských lázní“ v Meroe. Viz Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Zwei Städte im Mittleren Niltal in den Jahrhunderten um die Zeitenwende“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2008/2, s. 157–230.

²²¹ Srovnej Näser, C.: „The Small Finds“ in: *Meroitica* 20, Wiesbaden: 2004, s. 227.

5 Závěr

Ještě před nedávnem nezbývalo než konstatovat smutný fakt, že „o merojských sídlištích nevíme prakticky vůbec nic.“²²² Tento pohled byl narušen celou řadou nových terénních výzkumů na merojských lokalitách i revizí staršího materiálu, a to do té míry, že bylo možno vytvořit velmi komplexní obraz charakteru osídlení na středním toku Nilu, zcela odpovídající dosavadním poznatkům v této oblasti vědění. Je zřejmé, že pozůstatky merojských sídlišť poskytují velké množství informací nejen o své architektonické podobě – od stavebních technik užitých u jednotlivých domů po celkové urbanistické pojetí sídlišť – ale i o hospodářském zázemí merojského státu či složení samotné merojské společnosti.

Z rozložení merojských sídlišť i jejich podoby jsou jasně patrné faktory, které ovlivňovaly jejich tvorbu, ať už přirozenou či centrálně plánovanou, i následnou dynamiku rozvoje. V první řadě se jednalo o faktory související s co možná nejideálnějším využitím krajiny, především za účelem zemědělské produkce či zužitkování dostupných surovin. Zároveň však merojská sídliště existovala ve strategickém prostoru spojujícím oblasti Středomoří a subsaharské Afriky a z této pozice těžila zprostředkováváním i kontrolou (dálkového) obchodu. Koncentrace obyvatelstva dále vytvářela ze sídlišť ideální nástroje státní správy. Jako mocenská centra poskytovala panovníkovi možnost kontroly obyvatelstva a zdrojů prostřednictvím akumulace a následné redistribuce zboží či vody.

Posilování správy nutně vedlo k vytvoření vrstvy společenských elit, doložené v obytné architektuře paláci a rozlehlými domy, která na sebe vážala na půdě nezávislou populaci, jejíž výrobky a služby spotřebovávala. Velikost této městské populace je při současném stavu výzkumu velmi obtížné konkrétněji estimovat, zdá se však, že u největších sídlišť se počítala na tisíce. Z pozůstatků domů lze u takových sídlišť odhadnout poměrně kvalitní, plynulé rozvrstvení společnosti, které naopak absentuje u některých z menších sídlišť. Jen málo je stále bohužel možno říci o venkovském osídlení, neboť výzkum v této oblasti pomalu započal teprve nedávno.

Ačkoliv jen několik dochovaných merojských sídlišť lze označit za centrálně plánovaná, v jejich vnitřním členění rozeznáváme několik zásad, které byly veskrze pravidelně uplatňovány. Jednalo se v první řadě o pevně danou orientaci hlavního chrámu, kterou bylo sídliště zasazeno do merojského *kosmu* a která prostřednictvím procesní cesty určovala orientaci dalších budov, často včetně obytných domů. Zároveň můžeme pozorovat důležitý vztah chrámu a paláce, zdůrazňující roli panovníka jako prostředníka mezi tímto

²²² Diskuze k příspěvku Davida N. Edwardse v rámci 8. mezinárodní konference merojských studií, pořádané v roce 1996; viz Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement Archaeology“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 65–104.

světem a bohy. Estetickou hodnotu měst zvyšovaly vedle monumentálních budov také vysazené okrasné stromy, důmyslně zavlažované zahrady i tendence umisťovat výrobní dílny na okraje sídlišť.

Architekturu merojských domů máme možnost zkoumat téměř výhradně z jejich přímých pozůstatků, což vzhledem ke stavu zachování mnohdy neumožňuje vytvořit si kompletní představu o jejich původní podobě či každodenních činnostech v nich prováděných. Dochovaný archeologický materiál, představený v kapitole 3.2, přesto poskytuje dostatečně obsáhlý soubor informací o stavebních technikách, běžně užívaných principech rozložení místností i jejich užívání. Bylo tak možno navrhnout (a ověřit) typologii plánů těchto domů, postavenou právě na těchto principech, a dále zkoumat vztah regionální polohy či společenského postavení majitele na užití stavební techniky. Na základě některých pozorování, konkrétně pravidelných plánů, pečlivé výměry domů či technicky (valená klenba) a technologicky (vápenná omítka) náročnějších stavebních postupů, bylo dále poukázáno na pravděpodobnost participace profesionálních dělníků a architektů na stavbě značného množství těchto obytných budov.

Teprve v poslední době dochází na středním toku Nilu ke kompletním plošným odkryvům rozsáhlejších struktur sídelní zástavby (s ohledem na omezenou velikost sídlišť v Dolní Núbii se při současném stavu výzkumu jedná pouze o Kawa pro napatskou dobu a Hamádáb pro merojskou dobu), což umožňuje vedle studia architektury jednotlivých domů také hlubší poznání vzájemných vztahů mezi jednotlivými domy i jejich obyvateli, především ve smyslu horizontální sociální stratifikace, tj. přirozené tendence ke kumulování příbytků určitých vrstev obyvatel do určitých částí sídliště. V současné době se její míra jeví jako spíše malá a zřejmě tak na merojských sídlištích nehrála příliš zásadní roli, další výzkum pozůstatků osídlení na lokalitách jako Dangejl, Meroe, Muwís, Wad Ben Naga, Musawwarat es-Sufra a Naga se ale jeví jako nutná podmínka ke zhodnocení výskytu těchto společenských a urbanistických procesů v Merojském království.

Jako nejproblematičtější se v tomto ohledu jeví příbytky nejnižších společenských vrstev, představované zřejmě architekturou z lehkých organických materiálů, která je archeologicky doložena jen velmi řídce, ačkoliv se obecně předpokládá její četnost. Nutností jsou tedy další detailní terénní výzkumy prováděné celoplošně v místech předpokládaného osídlení, které by navázaly na předchozí podobné výzkumy v Soba, Džebel Moja, případně Kermě, kde došlo k zachycení většího množství takových staveb. Ty by následně obohatily také naše představy o architektuře těchto budov, které se do značné míře zakládají na dokladech z jiných období.

V kapitole 2 bylo poukázáno na značnou kontinuitu merojské architektury s předchozími obdobími. Dlouhá tradice některých architektonických i urbanistických postupů na středním toku Nilu je zřejmá a v některých bodech plynule pokračovala také v architektuře raně středověké. Rebecca J. Bradley ve své práci *Nomads in the Archeological Record* ostatně skvěle demonstrovala, že množství informací lze získat také studiem chování současných obyvatel obou Súdánů. Přesto v této dlouhé tradici architektura merojských obytných domů i obecně sídel bezesporu značně vyniká a představuje tak jeden z vrcholů urbanismu tradiční Afriky.

Použitá literatura

- Abd el-Rahman, M. F.: „El-Frai: a new Meroitic habitation site in ed-Demar“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2006, s. 102–103.
- Abdalla, A. M.: „Meroitic Social Stratification“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 23–84.
- Abdalla, A. M.: „Towards a better understanding of the Meroitic settlements in Central Sudan (Shendi Area)“ in: Caneva, I. – Roccati, A. (eds.): *Acta Nubica. Proceedings of the X International Conference of Nubian Studies. Rome 9–14 September 2002*, Rom: 2006, s. 125–126.
- Adams, W. Y.: „Architectural Evolution of the Nubian Church, 500–1400 AD“ in: *JARCE* 4, 1965, s. 82–141.
- Adams, W. Y.: „An Introductory Classification of Meroitic Pottery“ in: *Kush* 12, 1964, s. 125–173.
- Adams, W. Y.: „The Late Meroitic Occupation at Meinarti“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 111–125.
- Adams, W. Y.: „Meroitic Architecture: An Analytical Survey and Biography“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 255–279.
- Adams, W. Y.: *Nubia: Corridor to Africa*, London: 1977.
- Adams, W. Y.: „Sudan Antiquities Service Excavations in Nubia: Fourth Season, 1962–1963“ in: *Kush* 12, 1964, s. 216–251.
- Adams, W. Y.: „Sudan Antiquities Service Excavations at Meinarti, 1963–1964“ in: *Kush* 13, 1965, s. 148–176.
- Adams, W. Y. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey of the West Bank of the Nile: Third Season, 1969–1962“ in: *Kush* 11, 1963, s. 10–47.
- Ahmed, Khidir A.: „Economy and Environment in the Empire of Kush“ in: *Studien zum antiken Sudan. Meroitica* 15. Wiesbaden: 1999, s. 291–311.
- Ahmed, Khidir A. – Ahmed, Salah eldin M.: „Archaeological Investigations at Dinder“ in: *Neueste Feldforschungen im Sudan und in Eritrea. Meroitica* 21, Wiesbaden: 2004, s. 173–190.

- Ahmed, Salah eldin M.: „Excavations at the Site of Doukki Gel (Kerma)“ in: *Neueste Feldforschungen im Sudan und in Eritrea. Meroitica* 21, Wiesbaden: 2004, s. 205–216.
- Ahmed, Salah eldin M. – Anderson, J. R.: „Prospections archéologiques et fouilles de sauvetage dans le voisinage du site de Dangeil (1997 et 1999)“ in: *CRIPEL* 21, 2000, s. 17–37.
- Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988.
- Ali Hakem, Ahmed M.: „Meroitic Settlement of the Butana (central Sudan)“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 639–646.
- Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „Ethnoarchaeology and post-holes: building a Bisharian house“ in: *Sudan and Nubia* 14, 2010, s. 96–106.
- Anderson, J. R. – Ahmed, Salah eldin M.: „The « Throne Room » and Dais in the Amun Temple at Dangeil, Nile State Sudan“ in: *CRIPEL* 26, 2007, s. 1–11.
- Badawy, A.: „Orthogonal and Axial Town Planning in Egypt“ in: *ZÄS* 85. Berlin, 1960, s. 1–12.
- Baud, M.: „Méroé, un monde urbain“ in: *Méroé: un empire sur le Nil*, Paris: 2010, s. 211–243.
- Baud, M.: „The Meroitic royal city of Muweis: first steps into an urban settlement of riverine Upper Nubia“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 52–63.
- Bietak, M.: „Urban Archaeology and the ‘Town Problem’ in Ancient Egypt“ in: Weeks, K. R., *Egyptology and the Social Sciences: five studies*, Cairo: 1979, s. 97–144.
- Bonnet, Ch.: „Palais et temples dans la topographie urbaine. Les exemples du Bassin du Kerma“ in: *Revue d’Égyptologie* 45, 1994, s. 41–48.
- Bonnet, Ch. – Ahmed, Salah eldin M.: „Excavations at Dokki Gel (Kerma)“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 251–253.
- Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2003–2004, 2004–2005“ in: *Genava* 53, 2005, s. 226–238.
- Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2005–2006, 2006–2007“ in: *Genava* 55, 2007, s. 187–200.

- Bosticco, S.: „Les recentes fouilles du complexe 1500 au Gebel Barkal“ in: *Meroitica* 10, Berlin: 1989, s. 777–782.
- Bradley, R. J.: *Nomads in the Archaeological Record. Meroitica* 13, Wiesbaden: 1992.
- Bradley, R. J.: „Varia from the City of Meroe“ in: *Meroitica* 6, Berlin: 1982, s. 163–170.
- Brass, M.: „Towards an archaeology of social organisation at Jebel Moya, 5th–1st millenium BC“ in: *Sudan & Nubia* 13, 2009, s. 120–125.
- Caneva, I.: „I pastori del Sudan: Simbiosi e competizione ai margini delle societa urbane“ in: *La Ricerca Folklorica* 40, 1999, s. 31–36.
- Crawford, O. G. S.: „Field Archaeology of the Middle Nile Region“ in: *Kush* 1, 1953, s. 1–29.
- Dunham, D.: *The Barkal Temples*, Boston: 1970.
- Edwards, D. N.: *The Archaeology of the Meroitic State: new perspectives on its social and political organisation. Cambridge Monographs in African Archaeology* 38. Oxford: 1996.
- Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement and Cemetery at Kedurma in the Third Cataract Region“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 7, 1995, s. 37–47.
- Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement Archaeology“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 65–104.
- Edwards, D. N.: „Meroitic Settlement Landscapes in Middle Nubia“ in: *CRIPEL* 26, 2007.
- Edwards, D. N.: *Musawwarat es Sufra III. A Meroitic Pottery Workshop at Musawwarat es Sufra. Meroitica* 17,2, Wiesbaden: 1999.
- Edwards, D. N.: *The Nubian Past: An Archaeology of the Sudan*, London: 2004.
- Edwards, D. N. – Salih, Ali O. M.: *The Mahas Survey 1991, Interim Report & Site Inventory*, <https://ira.le.ac.uk/bitstream/2381/518/1/Mahas1991-1.pdf> (naposledy navštíveno 12.06.2011).
- Endruweit, A.: *Städtischen Wohnbau in Ägypten: klimagerechte Lehmarchitektur in Amarna*, Berlin: 1994.
- Fitzenreiter, M.: „Die Architektur“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 5–52.
- Fitzenreiter, M.: „Der Hof als Raum–Aspekte der Profanarchitektur im Antiken Sudan“ in: *ARCUS* 3, 1996, s. 37–46.

- Fitzenreiter, M.: „Wohnbauten des antiken Sudan – Struktur und Entwicklung“ in: Fitzenreiter, M. – Seiler, A. – Gerullat, I.: *Musawwarat es Sufra II. Die Kleine Anlage. Meroitica* 17.1, Wiesbaden: 1999, s. 105–157.
- Garstang, J.: *Meroë: the City of Ethiopians*, Oxford: 1911.
- Geus, F.: „Saï 1996–1997“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 8, 1998, s. 85–107.
- Godlewski, W.: „Faras à l'époque méroïtique“ in: *Études et travaux* 6, 1972.
- Griffith, F. Ll.: „Pakhoras–Bakharâs–Faras in Geography and History“ in: *JEA* 11, 1925, s. 259–268.
- Grzymiski, K.: „Excavations in Palace M 750S at Meroe“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 47–51.
- Grzymiski, K.: „Landscape Archaeology of Nubia and Central Sudan“ in: *African Archaeological Review* 21, 2004, s. 7–30.
- Grzymiski, K.: „Meroe, the Capital of Kush: Old Problems and New Discoveries“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2005, s. 47–58.
- Grzymiski, K.: *The Meroe Expedition: Meroe Reports I*, Mississauga: 2003.
- Grzymiski, K.: „Population estimates from Meroitic architecture“ in: *Meroitica* 7, Berlin: 1984, s. 287–289.
- Grzymiski, K.: „The function of the Western palace at Faras in the Meroitic Period, Remarks on Second Cataract island villages“ in: *Meroitica* 6, s. 171–174.
- Hewes, G. W.: „Gezira Dabarosa: Report of the University of Colorado Nubian Expedition, 1962–63 Season“ in: *Kush* 12, 1964, s. 174–188.
- Hinkel, F. W.: „Examination of Meroitic mortar and plaster“ in: *Meroitica* 10, Berlin: 1989, s. 827–832.
- Hinkel, F. W.: „Proportion and Harmony: the process of planning in Meroitic architecture“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 220–225.
- Hinkel, F. W. – Hinkel, M.: „Das Priesterhaus Meroe 251. Gedanken zum Bau des Wadi Tarabil-Museums bei den Pyramiden von Meroe“ in: *Altorientalische Forschungen* 17, 1990, s. 18–26.

- Hinkel, F. W. – Sievertsen, U.: *The Archaeological Map of Sudan IV. Die Royal City von Meroe und die repräsentative Profanarchitektur in Kush*, Berlin: 2002.
- Hintze, F.: „Preliminary Report of the Butana Expedition 1958“ in: *Kush* 7, 1959, s. 171–196.
- Hintze, F.: „Preliminary Report on the Excavations at Musawwarat-es-Sufra, 1960–1961“ in: *Kush* 10, 1962, s. 170–202.
- Hodges, H. W. M.: „Domestic buildings material and Ancient settlements“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 523–531.
- Horton, M.: „Africa in Egypt: new evidence from Qasr Ibrim“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 264–277.
- Jacquet, J.: „Remarques sur l’architecture domestique a l’époque méroïtique: documents recueillis sur les fouilles d’Ash-Shaukan“ in: *Beiträge zur Ägyptischen Bauforschung und Altertumskunde* 12, 1971, s. 121–131.
- Jacquet-Gordon, H.: „Excavations at Tabo, Northern province, Sudan“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 257–261.
- Kemp, B. J.: „The City of el-Amarna as a Source for the Study of Urban Society in Ancient Egypt“ in: *World Archaeology* 9, 1977, s. 123–139.
- Kendall, T.: „Evidence for a Napatan Occupation of the Wadi Muqaddam: Excavations at Al-Meragh in the Bayuda Desert (1999–2000)“ in: *CRIPEL* 26, 2007, s. 197–204.
- Kendall, T.: „The Napatan Palace at Gebel Barkal: A First Look at B 1200“ in: Welsby, D. A. (ed.): *Recent Research in Kushite History and Archaeology*, London: 1999, s. 302–313.
- Klasens, A.: „De nederlandse Opgravingen in Nubië“ in: *Phoenix* 9, 2, 1963, s. 57–66.
- Klasens, A.: „De nederlandse Opgravingen in Nubië“ in: *Phoenix* 10, 2, 1964, s. 147–156.
- Knudstad, J.: „Serra East and Dorginarti“ in: *Kush* 14, 1966, s. 178–186.
- Knudstad, J. – Frey, R.: „Naga Project (Sudan) – Egyptian Museum Berlin: the City Survey 1995–1996, Seasons 1 and 2“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 8, 1998, s. 193–201.
- Lacovara, P.: *The New Kingdom Royal City*, London: 1997.
- Lenoble, P. – Rondot, V.: „À la redécouverte d’El-Hassa. Temple à Amon, palais royal et ville de l’empire méroïtique“ in: *CRIPEL* 23, 2003, s. 101–115.

- Lenoble, P. – Sokari, A.: „A Forgotten Meroitic Agglomeration in the Region of Meroe: el-Muweis“ in: *Sudan & Nubia* 9, 2005, s. 59–61.
- Macadam, M. F. L.: *The temples of Kawa*, London: 1955.
- Maystre, Ch.: „Excavations at Tabo, Argo Island, 1965–1968“ in: *Kush* 15, 1973, s. 193–199.
- McKenzie, J.: *The Architecture of Alexandria and Egypt 300 BC – AD 700*, New Haven: 2008.
- Millet, N. B.: „Gebel Adda Preliminary Report, 1965–66“ in: *JARCE* 6, 1967, s. 53–63.
- Mills, A. J. – Nordström, H.-Å.: „The Archaeological Survey from Gemai to Dal. Preliminary Report on the Season 1964–65“ in: *Kush* 14, 1966, s. 1–16.
- Müller, W.: „Urbanism in Graeco–Roman Egypt“ in: Bietak, M. – Czerny, E. – Forstner-Müller, I. (eds.): *Cities and Urbanism in Ancient Egypt*, Wien: 2010.
- Näser, C.: „The Small Finds“ in: *Meroitica* 20, Wiesbaden: 2004, s. 227.
- Näser, C. – Lange, M. (eds.): *Proceedings of the Second International Conference on the Archaeology of the Fourth Nile Cataract. Meroitica* 23, Wiesbaden: 2007.
- O’Connor, D.: „City and Palace in New Kingdom Egypt“ in: *CRIPPEL* 11, 1989, s. 73–87.
- Onderka, P.: „Preliminary Report on the Second Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“ in: *Annals of the Náprstek Museum* 32, 2011, s. 55–70.
- Onderka, P. – Dufková, M.: „Preliminary Report on the First Excavation Season of the Archaeological Expedition to Wad Ben Naga“ in: *Annals of the Náprstek Museum* 32, 2011, s. 39–53.
- Payne, J.: „Excavation of the Late Kushite and Medieval settlement on Umm Muri“ in: *Sudan & Nubia* 10, 2005, s. 9–13.
- Priese, K.-H.: „Bauen in Musawwarat“ in: *Der Antike Sudan* 14, 2003, s. 53–69.
- Rose, P.: *Qasr Ibrim: The Hinterland Survey*, London: 1996.
- Säve-Söderbergh, T.: „Archaeological investigations between Faras and Gemai, November 1963–March 1964“ in: *Kush* 15, 1967, s. 211–246.
- Shinnie, P. L.: „Trade routes of the Ancient Sudan: 3,000 BC–AD 350“ in: Davies, W. V.: *Egypt and Africa: Nubia from Prehistory to Islam*, London: 1991, s. 49–53.

- Shinnie, P. L. – Anderson, J. R.: *The Capital of Kush, Vol. 2, Meroë excavations 1973–1984. Meroitica 20*, Wiesbaden: 2004.
- Shinnie, P. L. – Bradley, R. J.: *The Capital of Kush. Meroitica 4*, Berlin: 1980.
- Smith, P. E. L.: „Land use, settlement patterns and subsistence agriculture: a demographic perspective“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972, s. 409–426.
- Tietze, Ch.: „Amarna, Wohn- und Lebenverhältnisse in einer ägyptischen Stadt“ in: Bietak, M. (ed.): *Haus und Palast im Alten Ägypten* Vol. 1–2, Wien: 1996, s. 231–237.
- Török, L.: *Between Two Worlds The Frontier Region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC – 500 AD*, Leiden: 2008.
- Török, L.: „Meroitic Architecture: Contributions to Problems of Chronology and Style“ in: *Meroitica 7*, Berlin: 1984, s. 351–366.
- Török, L.: *The Kingdom of Kush: Handbook of the Napatan-Meroitic Civilization*, Leiden: 1997.
- Török, L.: „Traces of Alexandrian architecture in Meroë“ in: *Studia aegyptiaca 2*, s. 115–139.
- Trigger, B. G.: „Determinants of growth in pre-industrial societies“ in: Ucko, P. J. – Tringham, R. – Dimbleby, G. W.: *Man, Settlement and Urbanism*, London: 1972.
- Trigger, B. G.: *History and Settlement in Lower Nubia*, New Haven: 1965.
- Trigger, B. G.: „History and Settlement in Lower Nubia in the Perspective of 15 years“ in: *Meroitica 7*, Berlin: 1984, s. 367–375.
- Trigger, B. G. – Milet, N. B.: *The Late Egyptian Settlement at Arminna West*, New Haven: 1967.
- Vercoutter, J.: „Excavations at Sai 1955–7. A preliminary report“ in: *Kush 6*, 1958, s. 144–159.
- Vercoutter, J.: „Un palais des ‘candaces’ contemporain d’Auguste (fouilles à Wad-ban-Naga, 1958–1960)“ in: *Syria 39*, 1962, s. 263–299.
- Verwers, G. J.: „The Survey from Faras to Gezira Dabarosa“ in: *Kush 10*, 1962, s. 19–33.
- Vila, A.: *La prospection archéologique de la vallée du Nil, au sud de la Cataracte de Dal 8*, Paris: 1977.

- Vincentelli, I.: „Clay sealings from Jebel Barkal (Sudan)“ in: *CRIPEL* 22, 2001, s. 71–76.
- Welsby, D. A.: „Houses and Pyramids at Kawa, excavations 2008–9“ in: *Sudan & Nubia* 13, 2009, s. 72–77.
- Welsby, D. A.: „Kawa Excavations 2009–2010“ in: *Sudan & Nubia* 14, 2010, s. 48–56.
- Welsby, D. A.: *The Kingdom of Kush: the Napatan and Meroitic Empires*, Princeton: 1998.
- Welsby, D. A.: „The Kushite Town and Cemetery at Kawa, the 2000–2001 season“ in: *Sudan & Nubia* 6, 2002, s. 32–37.
- Welsby, D. A.: *The medieval kingdoms of Nubia: Pagans, Christians and Muslims along the Middle Nile*, London: 2002.
- Welsby, D. A.: „Meroitic Soba“ in: *Studien zum antiken Sudan. Meroitica* 15, Wiesbaden: 1999, s. 663–677.
- Welsby, D. A.: „The Northern Dongola Reach Survey. Excavations at Kawa, 2007–8“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 34–39.
- Welsby, D. A.: *Soba II: renewed excavations within the metropolis of the Kingdom of Alwa in Central Sudan*, London: 1998.
- Wenig, St.: „Musawwarat es-Sufra: Interpreting the great enclosure“ in: *Sudan & Nubia* 5, 2001, s. 71–87.
- Wildung, D.: *Die Stadt in der Steppe*, Berlin: 1999.
- Wildung, D. – Kroeper, K. – Schoske, S.: *Naga – Royal City of Ancient Sudan*, Berlin: 2011.
- Williams, B.: „A Chronology of Meroitic Occupation below the Fourth Cataract“ in: *JARCE* 22, 1985, s. 149–195.
- Williams, B.: *Meroitic remains from Qustul cemetery Q, Ballana cemetery B, and a Ballana settlement*, Pt. I, Chicago: 1991.
- Wolf, P.: „Die Ausgrabungen in Hamadab bei Meroe – erste Kampagne, Frühjahr 2001“ in: *Der Antike Sudan* 13, 2002, s. 92–104.
- Wolf, P.: „Die Ausgrabungen in Hamadab bei Meroe – zweite Kampagne, Frühjahr 2002“ in: *Der Antike Sudan* 13, 2002, s. 105–111.
- Wolf, P.: „Hamadab–das Hauptquartier des Akinidad?“ in: *Der Antike Sudan* 15, 2004, s. 83–97.

Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Stadtstrukturen und Lebensformen im afrikanischen Reich von Kush“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2009/2, s. 215–262.

Wolf, S. – Wolf, P. – Onasch, H.-U. – Hof, C. – Nowotnick, U.: „Meroë und Hamadab–Zwei Städte im Mittleren Niltal in den Jahrhunderten um die Zeitenwende“ in: *Archäologischer Anzeiger* 2008/2, s. 157–230.

Woolley, C. L.: *Karanog: the town*, Philadelphia: 1911.

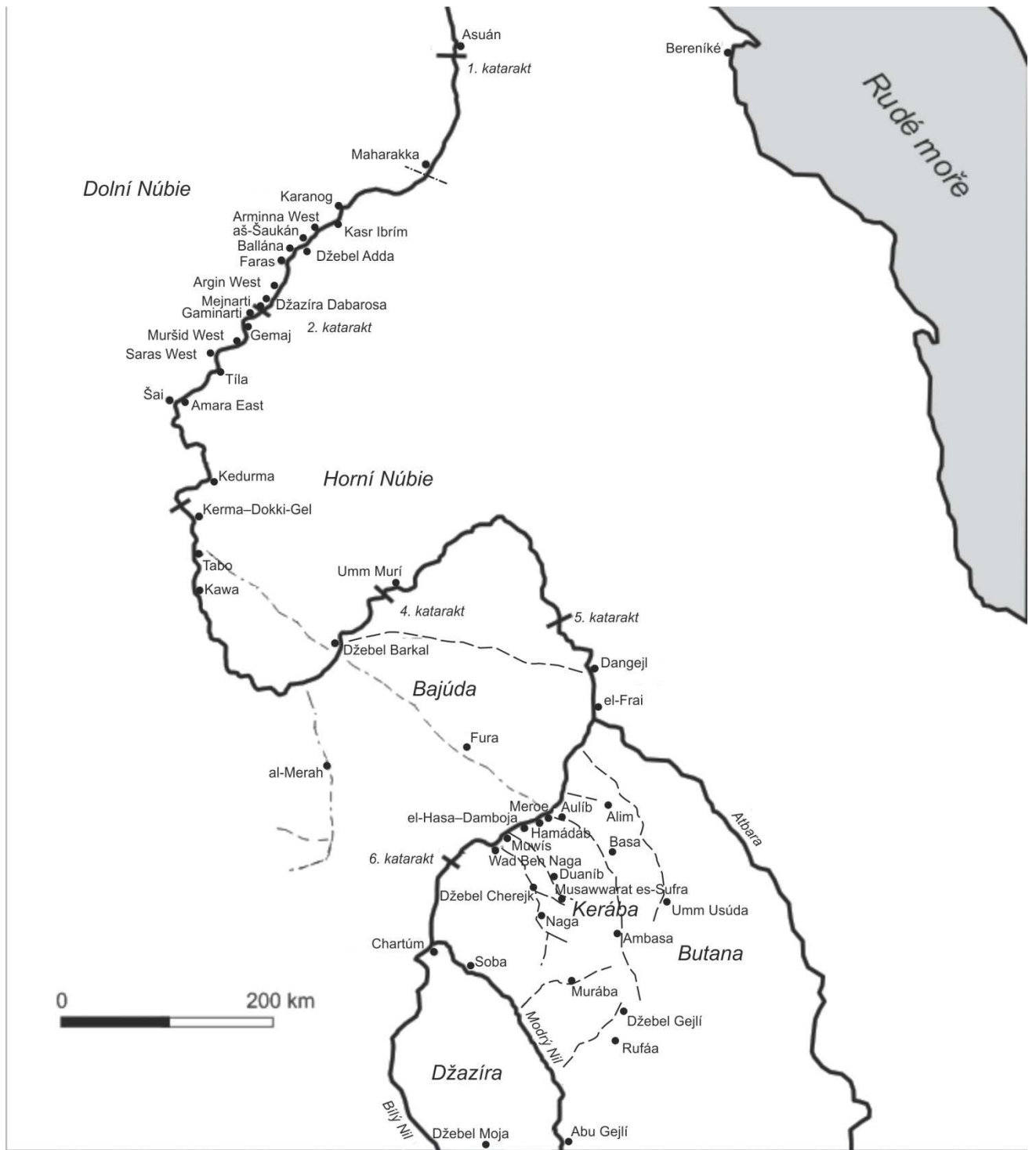
Příloha č. 1: Databáze sledovaných domů

Číslo domu	Lokalita	Výkopové označení	Oblast	Datace	Výměra domu (m ²)	Orientace domu	Orientace hl. vchod	Průměrná velikost pokojů (m ²)	Číslo domu	Počet pokojů	Typ plánu	Podlaha	Strop	Tloušťka zdí	Schodiště	Materiál zdí	Omitka	Dekorace
1	Karanog	House 1	DN	pozdně merojská doba	352	Nil	východ	29,3	1	12	B4a	dusaná hlína	valená klenba	-	ano	pískovec, nepálené cihly	-	-
2	Karanog	House 2	DN	pozdně merojská doba	675	Nil	jih	25	2	27	B5	-	valená klenba	-	ano	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
3	Karanog	House 3	DN	pozdně merojská doba	148	Nil	jih	29,6	3	5	B3	-	valená klenba	-	ano	nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
4	Karanog	House 4a	DN	pozdně merojská doba	104	Nil	východ	13	4	8	A2b	dusaná hlína	valená klenba	-	ano	nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
5	Karanog	House 5a	DN	pozdně merojská doba	168	Nil	sever	18,7	5	9	B3	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	nepálené cihly	-	-
6	Karanog	House 6a	DN	pozdně merojská doba	60	Nil	jih	12	6	5	A3	-	-	vazák	ano	nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
7	Karanog	A B C	DN	pozdně merojská doba	20	Nil	jih	6,6	7	3	A2a	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
8	Karanog	House 7	DN	pozdně merojská doba	130	Nil	východ	26	8	5	B3	-	-	-	ano	nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
9	Karanog	Castle	DN	pozdně merojská doba	624	Nil	jih	28,4	9	22	B5	dusaná hlína, kamenné desky	valená klenba	-	ano	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	figurální scény
10	Arminna West	House B	DN	pozdně merojská doba	78	Nil	východ	19,5	10	4	B2	dusaná hlína	valená klenba	vazák, běhoun	ano	nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
11	Arminna West	House C	DN	pozdně merojská doba	39,5	Nil	jih	17,3	11	2	A1	-	valená klenba	vazák, běhoun	ano	nepálené cihly	-	-
12	Arminna West	House E	DN	pozdně merojská doba	50,6	Nil	východ	25,3	12	2	A1	dusaná hlína	-	2 vazáky	-	nepálené cihly	-	-
13	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	74	Nil	východ	18,5	13	4	B2	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
14	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	102	Nil	jih	14,6	14	7	B4a	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
15	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	41	Nil	jih	13,7	15	3	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
16	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	60	Nil	-	20	16	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
17	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	30	Nil	západ	15	17	2	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
18	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	55	Nil	-	13,8	18	4	B2	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
19	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	38	Nil	jih	19	19	2	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
20	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	86	Nil	východ	21,5	20	4	B2	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
21	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	16	Nil	jih	8	21	2	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
22	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	58	Nil	jih	19,3	22	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
23	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	54	Nil	jih	18	23	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
24	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	66	Nil	jih	22	24	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
25	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	50	Nil	východ	16,7	25	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
26	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	86	Nil	sever	28,7	26	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
27	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	62	Nil	jih	20,7	27	3	A2b	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
28	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	64	Nil	východ	16	28	4	B2	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
29	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	36	Nil	-	18	29	2	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
30	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	62	Nil	západ	20,7	30	3	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
31	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	74	Nil	jih	18,5	31	4	B2	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
32	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	75	Nil	jih	15	32	5	B2	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
33	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	63	Nil	-	21	33	3	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
34	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	35	Nil	východ	17,5	34	2	A1	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
35	aš-Šaukán	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	52	Nil	západ	17,3	35	3	A2a	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
36	Ballána	-	DN	raná až klas. merojská doba	32	Nil	jih	10,7	36	3	-	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
37	Faras	Western Palace	DN	raná merojská doba	1368	Nil	východ	12,5	37	8	B4a	-	-	-	ano	nepálené cihly	-	-
38	Faras	House I	DN	merojská doba	48	Nil	-	24	38	2	A1	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	-	-
39	Faras	House II	DN	merojská doba	81	Nil	-	40,5	39	2	A1	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
40	Džezíra Dabarosa	-	DN	raná až klas. merojská doba	50	Nil	východ	25	40	2	A1	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec	hliněná omítka	-
41	Džezíra Dabarosa	-	DN	raná až klas. merojská doba	28	Nil	východ	28	41	1	-	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec	hliněná omítka	-
42	Džezíra Dabarosa	-	DN	raná až klas. merojská doba	26	Nil	východ	26	42	1	-	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec	hliněná omítka	-
43	Džezíra Dabarosa	-	DN	raná až klas. merojská doba	26	Nil	východ	26	43	1	-	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec	hliněná omítka	-
44	Džezíra Dabarosa	-	DN	raná až klas. merojská doba	26	Nil	východ	26	44	1	-	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec	hliněná omítka	-
45	Džezíra Dabarosa	-	DN	raná až klas. merojská doba	48	Nil	východ	24	45	2	B1	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec	hliněná omítka	-
46	Mejnarti	Building XLVII	DN	pozdně merojská doba	82	-	východ	16,4	46	5	B3	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
47	Gaminarti	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	89	světové strany	východ	13	47	8	B5	-	-	vazák	-	nepálené cihly	hliněná omítka	-
48	Gaminarti	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	30	světové strany	západ	14	48	2	B1	-	-	vazák	-	nepálené cihly	hliněná omítka	-
49	Gaminarti	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	30	světové strany	západ	14	49	2	B1	-	-	vazák	-	nepálené cihly	hliněná omítka	-

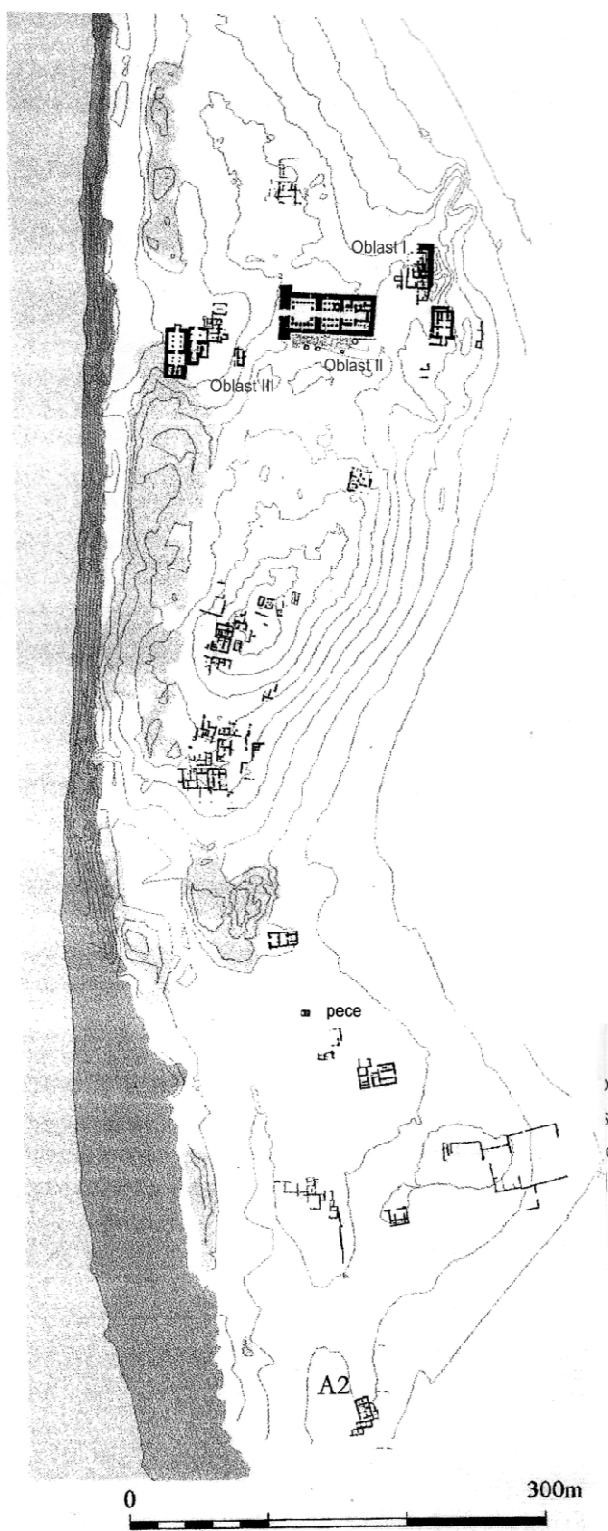
Číslo domu	Lokalita	Výkopové označení	Oblast	Datace	Výměra domu (m ²)	Orientace domu	Orientace hl. vchod	Průměrná velikost pokojů (m ²)	Číslo domu	Počet pokojů	Typ plánu	Podlaha	Strop	Tloušťka zdí	Schodiště	Materiál zdí	Omítka	Dekorace
50	Gaminarti	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	30	světové strany	západ	14	50	2	B1	-	-	vazák	-	nepálené cihly	hliněná omítka	-
51	Gaminarti	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	30	světové strany	západ	14	51	2	B1	-	-	vazák	-	nepálené cihly	hliněná omítka	-
52	Mejli	-	DN	pozdně merojská doba	12	světové strany	jih	6	52	2	A1	-	-	-	-	-	-	-
53	Mejli	-	DN	pozdně merojská doba	8,8	světové strany	jih	4,4	53	2	-	-	-	-	-	-	-	-
54	Muršid West	House I	DN	pozdně merojská doba	28	-	-	28	54	1	-	-	rovný (trámy, výmaz)	-	-	nepálené cihly	-	-
55	Muršid West	House II	DN	podzně merojská doba	6	-	-	3	55	2	A1	-	valená klenba	-	-	nepálené cihly	-	-
56	Tíla	House I	DN	klas. až pozdně merojská doba	195	světové strany	-	17,7	56	11	B5	dusaná hlína	-	-	ano	pískovec, nepálené cihly	-	-
57	Tíla	House I	DN	klas. až pozdně merojská doba	78	světové strany	-	13	57	6	-	dusaná hlína	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	-	-
58	Tíla	House IIA	DN	klas. až pozdně merojská doba	58	Nil	východ	19,3	58	3	-	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
59	Tíla	House IIB	DN	klas. až pozdně merojská doba	122	Nil	východ	15,25	59	8	B4a	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
60	Tíla	House IIC	DN	klas. až pozdně merojská doba	70	Nil	východ	17,5	60	4	-	-	-	-	ano	nepálené cihly	-	-
61	Tíla	House IIE	DN	klas. až pozdně merojská doba	165	Nil	sever	-	61	-	-	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	-	-
62	Tíla	House IIF	DN	klas. až pozdně merojská doba	58	Nil	-	11,6	62	5	B3	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
63	Tíla	House IIG	DN	klas. až pozdně merojská doba	15	Nil	východ	7,5	63	2	B1	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
64	Tíla	House III	DN	klas. až pozdně merojská doba	210	světové strany	-	26,25	64	8	B5	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	-	-
65	Tíla	House IV	DN	klas. až pozdně merojská doba	99	světové strany	východ	12,4	65	8	B4b	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
66	Tíla	House V	DN	klas. až pozdně merojská doba	137	světové strany	jih	19,6	66	7	B4b	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
67	Tíla	House VIa	DN	klas. až pozdně merojská doba	81	světové strany	východ	16,2	67	5	B4b	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
68	Tíla	House VIb	DN	klas. až pozdně merojská doba	108	světové strany	východ	21,6	68	5	-	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
69	Kedurma	Building A	DN	klas. až pozdně merojská doba	432	světové strany	jih	22,7	69	19	B5	-	valená klenba	vazák, běhoun	ano	nepálené cihly	-	-
70	Kedurma	Building B	DN	klas. až pozdně merojská doba	53	světové strany	-	-	70	-	-	-	-	vazák	-	nepálené cihly	-	-
71	Kedurma	Building C	DN	klas. až pozdně merojská doba	47	světové strany	sever	15,7	71	3	A2b	-	-	vazák	-	nepálené cihly	-	-
72	Kedurma	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	81	světové strany	-	-	72	-	-	-	-	vazák	-	nepálené cihly	-	-
73	Kedurma	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	65	světové strany	-	-	73	-	-	-	-	vazák	-	nepálené cihly	-	-
74	Kedurma	-	DN	klas. až pozdně merojská doba	82	světové strany	západ	20,5	74	4	B2	-	-	vazák	-	nepálené cihly	-	-
75	Kerma	Meroitic Palace	HN	merojská doba	160	světové strany	západ	-	75	-	B5	-	valená klenba	-	ano	pískovec, nepálené cihly	-	-
76	Kawa	House One, Site I	HN	merojská doba	410,8	Nil	západ	29,4	76	14	-	-	-	-	ano	nepálené cihly	-	-
77	Kawa	House Two, Site I	HN	merojská doba	100	Nil	jih	25	77	4	B2	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
78	Kawa	House Three, Site I	HN	merojská doba	60	Nil	jih	20	78	3	-	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
79	Kawa	Block Three, Site II	HN	merojská doba	108	Nil	východ	18	79	6	B4a	dusaná hlína	-	-	ano	nepálené cihly	-	-
80	Kawa	House One, Site III	HN	merojská doba	45,5	Nil	východ	15,2	80	3	A2a	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
81	Kawa	House Two, Site III	HN	merojská doba	105	Nil	východ	26,25	81	4	A2b	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
82	Kawa	House Three, Site III	HN	merojská doba	116,8	Nil	jih	38,9	82	3	-	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
83	Kawa	House Four, Site III	HN	merojská doba	39	Nil	západ	19,5	83	2	A1	-	-	-	-	nepálené cihly	-	-
84	Džebel Barkal	B 100	HN	raně merojská doba	1415,7	Nil	východ	64,4	84	22	-	-	-	-	ano	pískovec, nepálené cihly	-	-
85	Džebel Barkal	B 1500	HN	klasická merojská doba	3969	-	jih	-	85	-	B5	-	-	-	ano	pískovec, pál. a nepál. cihly	-	aplíky
86	Džebel Barkal	-	HN	merojská doba	528	-	-	-	86	-	-	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	-	-
87	Umm Murí	-	HN	pozdně merojská doba	27	Nil	jih	9	87	3	A2a	-	-	-	-	pískovec, bláto	hliněná omítka	malovaná dekorace
88	al-Merah	AM 600	Bajúda	raně merojská doba	240	světové strany	východ	30	88	8	B4a	-	rovný (trámy, výmaz)	-	ano	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
89	al-Merah	AM 600	Bajúda	raně merojská doba	240	světové strany	východ	30	89	8	B4a	-	rovný (trámy, výmaz)	-	ano	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
90	al-Merah	AM 200	Bajúda	raně merojská doba	240	světové strany	východ	30	90	8	B4a	-	rovný (trámy, výmaz)	-	ano	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
91	al-Merah	AM 200	Bajúda	raně merojská doba	240	světové strany	východ	30	91	8	B4a	-	rovný (trámy, výmaz)	-	ano	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
92	Meroe	M 251	Meroe	klasická merojská doba	484	Nil	východ	44	92	11	B5	dusaná hlína	-	-	ano	pískovec, pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	malovaná dekorace
93	Meroe	M 255	Meroe	merojská doba	900	-	-	36	93	25	-	-	-	-	ano	-	-	-
94	Meroe	M 294	Meroe	raně merojská doba	2860	Nil	-	-	94	-	-	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
95	Meroe	M 295	Meroe	raně merojská doba	2860	Nil	-	-	95	-	-	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	hliněná, váp. nátěr	-
96	Meroe	M 750N	Meroe	merojská doba	484	Nil	-	-	96	-	-	-	-	-	ano	pískovec	-	-
97	Meroe	M 750S	Meroe	pozdně merojská doba	1089	Nil	-	-	97	-	B5	kamenné desky	-	-	-	pískovec	vápenná omítka	-
98	Meroe	M 950	Meroe	merojská doba	1044	Nil	východ	47,5	98	22	-	-	-	-	ano	pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	-
99	Meroe	M 990	Meroe	merojská doba	1320	Nil	jih	50,8	99	26	B5	-	-	-	ano	pálené cihly	vápenná omítka	-

Číslo domu	Lokalita	Výkopové označení	Oblast	Datace	Výměra domu (m ²)	Orientace domu	Orientace hl. vchod	Průměrná velikost pokojů (m ²)	Číslo domu	Počet pokojů	Typ plánu	Podlaha	Strop	Tloušťka zdi	Schodiště	Materiál zdi	Omitka	Dekorace
100	Meroe	M 998	Meroe	klasická merojská doba	1350	Nil	západ	50	100	27	B5	dusaná hlína, kamenné desky	-	-	ano	pískovec, pál. cihly	vápenná omítka	-
101	Meroe	M 91	Meroe	merojská doba	384	Nil	sever	64	101	6	A3	-	-	-	-	pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	-
102	Meroe	H50/I50, Top Comp.	Meroe	klas. až pozdně merojská doba	156	Nil	-	-	102	-	B5	písek	rovný (trámy, výmaz)	vazák	-	nepálené cihly	-	-
103	Meroe	F50/G50, Top Comp.	Meroe	klas. až pozdně merojská doba	137,5	Nil	-	-	103	-	B5	písek	rovný (trámy, výmaz)	vazák	-	nepálené cihly	-	-
104	Meroe	BIVA	Meroe	klas. až pozdně merojská doba	80,5	Nil	-	16,1	104	5	B3	nepálené cihly	-	-	-	pál. a nepál. cihly	hliněná omítka	-
105	Meroe	BIA N79	Meroe	pozdně merojská doba	204	Nil	-	20,4	105	10	B4b	-	-	-	-	pál. a nepál. cihly	hliněná omítka	-
106	Meroe	M 712, level IV	Meroe	klasická merojská doba	56,3	Nil	sever	9,4	106	6	A3	dusaná hlína	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	-	fajánsové dlaždice
107	Hamádáb	H 3000	Meroe	klasická merojská doba	400	Nil	-	-	107	-	B5	-	-	5 vazáků	-	pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	-
108	Hamádáb	H 1900	Meroe	klasická merojská doba	45	Nil	jih	15	108	3	A2b	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
109	Hamádáb	H 1600	Meroe	klasická merojská doba	118	Nil	-	13,1	109	9	B5	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
110	Hamádáb	H 1600	Meroe	klasická merojská doba	126	Nil	východ	14	110	9	B5	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
111	Hamádáb	H 1600	Meroe	klasická merojská doba	62	Nil	jih	20,3	111	3	A1	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
112	Hamádáb	H 1300	Meroe	klasická merojská doba	90	Nil	-	18	112	5	-	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
113	Hamádáb	H 1300	Meroe	klasická merojská doba	52,5	Nil	jih	13,13	113	4	B2	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
114	Hamádáb	H 1400	Meroe	klasická merojská doba	30	Nil	sever	10	114	3	A2b	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
115	Hamádáb	H 1300	Meroe	klasická merojská doba	51	Nil	východ	10,2	115	5	-	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
116	Hamádáb	H 1200	Meroe	klasická merojská doba	37,5	Nil	sever	12,5	116	3	-	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
117	Hamádáb	H 1200	Meroe	klasická merojská doba	18	Nil	západ	9	117	2	B1	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
118	Hamádáb	H 1200	Meroe	klasická merojská doba	75	Nil	západ	15	118	5	B3	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
119	Hamádáb	H 1200	Meroe	klasická merojská doba	56,3	Nil	jih	8	119	7	-	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
120	Hamádáb	-	Meroe	klasická merojská doba	48	Nil	západ	24	120	2	A1	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
121	Hamádáb	H 1400	Meroe	klasická merojská doba	77	Nil	-	15,4	121	5	B3	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
122	Hamádáb	H 1100	Meroe	klasická merojská doba	28	Nil	západ	14	122	2	A1	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
123	Hamádáb	H 1100	Meroe	klasická merojská doba	12	Nil	jih	6	123	2	B1	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
124	Hamádáb	H 1100	Meroe	klasická merojská doba	54	Nil	sever	10,8	124	5	A3	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
125	Hamádáb	H 1100	Meroe	klasická merojská doba	56	Nil	sever	11,2	125	5	-	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
126	Hamádáb	H 1100	Meroe	klasická merojská doba	35	Nil	jih	7	126	5	B3	-	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	hliněná, váp. nátěr	malovaná dekorace
127	Muwis	A (Palais)	Meroe	klas. až pozdně merojská doba	3600	Nil	jih	-	127	-	B5	-	-	4 vazáky	ano	pískovec, pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	malovaná dekorace
128	Wad Ben Naga	WBN 100	Meroe	klasická merojská doba	3721	Nil	jih	-	128	-	B5	vápenná vrstva	rovný (trámy, výmaz)	-	ano	pískovec, pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	mal. dekor., apliky
129	Wad Ben Naga	WBN 600A	Meroe	klasická merojská doba	118	Nil	západ	23,6	129	5	A3	dusaná hlína	-	vazák	-	pál. a nepál. cihly	vápenná omítka	-
130	Musawwarat es-Sufra	Building IA 400	Kerába	merojská doba	720	hvězdy	sever	-	130	9	-	-	-	-	-	pískovec	-	-
131	Musawwarat es-Sufra	Building IB	Kerába	merojská doba	160	hvězdy	jih	40	131	4	A3	dusaná hlína	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
132	Musawwarat es-Sufra	Building IB	Kerába	merojská doba	50	hvězdy	jih	25	132	2	A1	dusaná hlína	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
133	Musawwarat es-Sufra	Building IB	Kerába	merojská doba	48	hvězdy	jih	24	133	2	A1	dusaná hlína	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
134	Musawwarat es-Sufra	Building IB	Kerába	merojská doba	143	hvězdy	východ	28,6	134	5	B3	dusaná hlína	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
135	Musawwarat es-Sufra	Building IB	Kerába	merojská doba	132	hvězdy	východ	26,4	135	5	B2	dusaná hlína	rovný (trámy, výmaz)	-	-	pískovec, nepálené cihly	vápenná omítka	-
136	Naga	Building 1100	Kerába	klasická merojská doba	784	hvězdy	sever	25,3	136	31	B5	-	-	-	-	pískovec, nepálené cihly	-	-
137	Naga	Building 3600	Kerába	klasická merojská doba	1260	hvězdy	sever	54,8	137	23	B5	-	-	-	-	pískovec	vápenná omítka	-
138	Naga	Building 1300	Kerába	merojská doba	1332	hvězdy	jih	51,23	138	26	B5	-	-	-	ano	pískovec, nepálené cihly	-	-
139	Naga	Building 2200	Kerába	merojská doba	100	hvězdy	jih	16,7	139	6	B2	-	-	-	-	pískovec	-	-
140	Naga	Building 2200	Kerába	merojská doba	100	hvězdy	západ	25	140	4	B2	-	-	-	-	pískovec	-	-
141	Naga	Building 2200	Kerába	merojská doba	100	hvězdy	sever	25	141	4	B2	-	-	-	-	pískovec	-	-
142	Naga	Building 2200	Kerába	merojská doba	92	hvězdy	východ	23	142	4	B2	-	-	-	-	pískovec	-	-

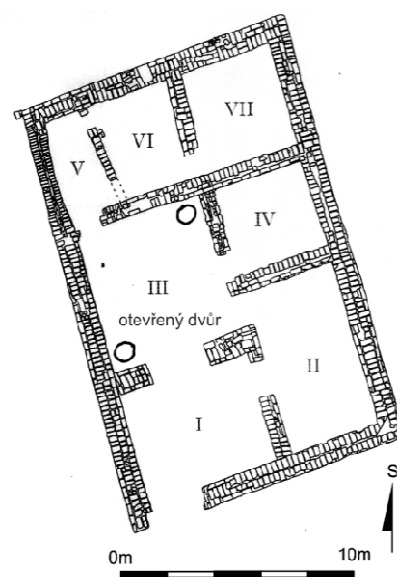
Příloha č. 2: Obrazová příloha

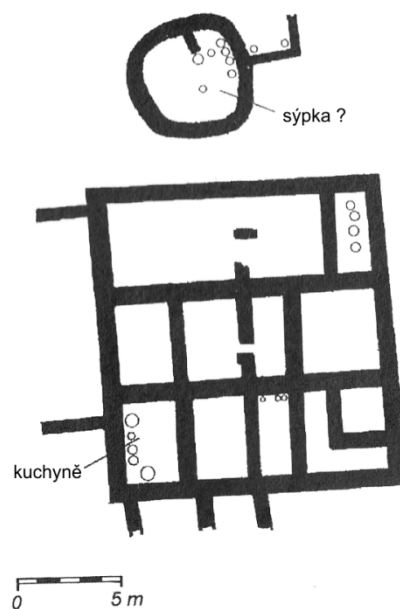
Obr. 1. Mapa Merojského království s vyznačenými sídelními lokalitami.

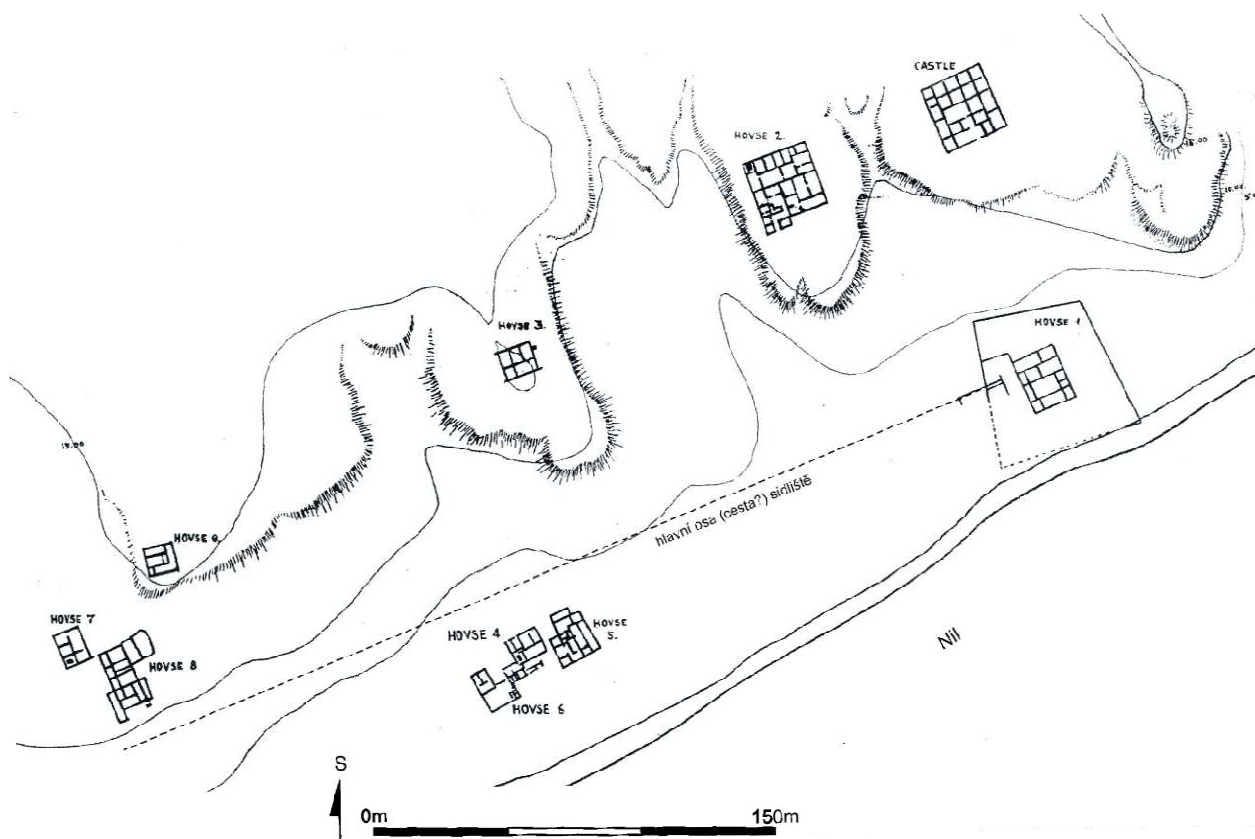
Obr. 2. Plán lokality Kawa v napatské a merojské době (podle Welsby 2008).

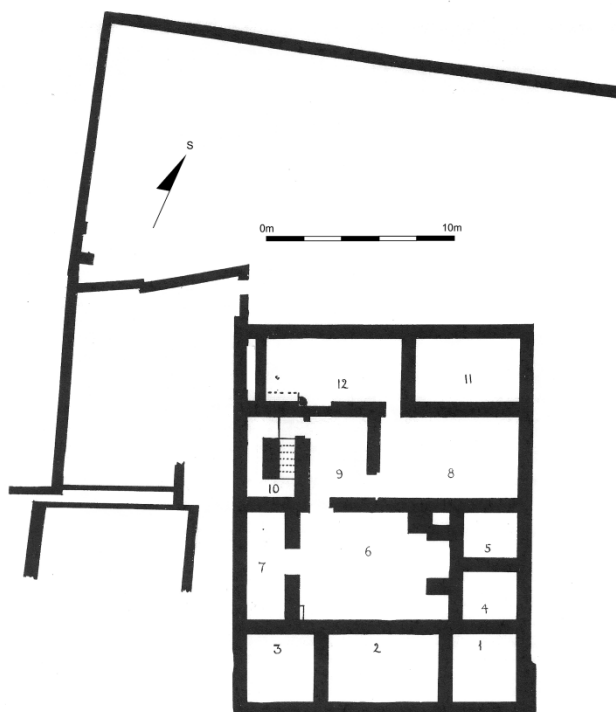
Obr. 3. Plán napatského domu A2 v Kawa (podle Welsby 2008).

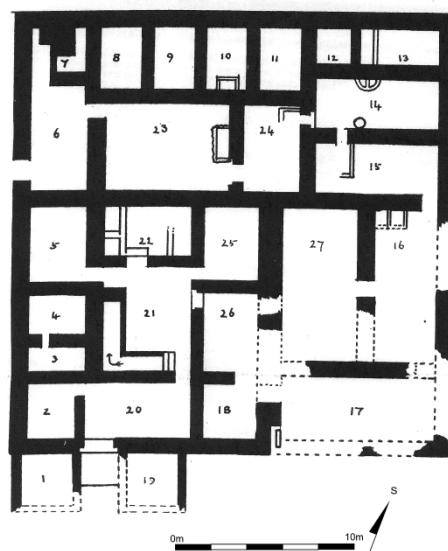
Obr. 4. Plán napatského domu v Kermě (podle Bonnet – Ahmed 1984).

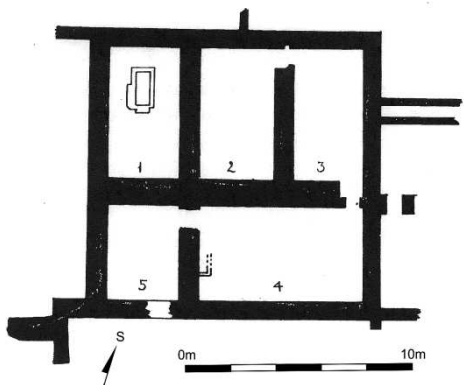
Obr. 5. Plán sídliště v Karanogu (podle Woolley 1911).

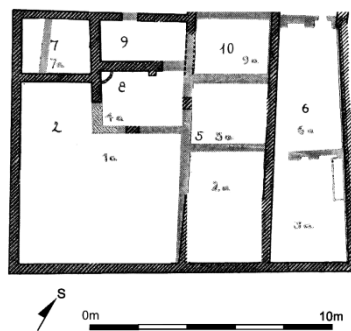
Obr. 6. Plán Domu 1 v Karanogu (podle Woolley 1911).

Obr. 7. Plán Domu 2 v Karanogu (podle Woolley 1911).

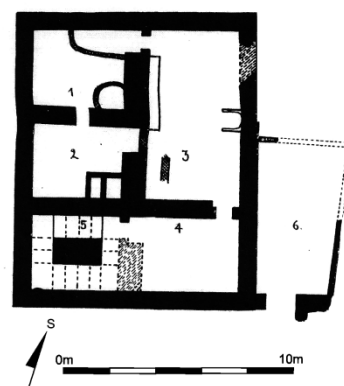
Obr. 8. Plán Domu 3 v Karanogu (podle Woolley 1911).

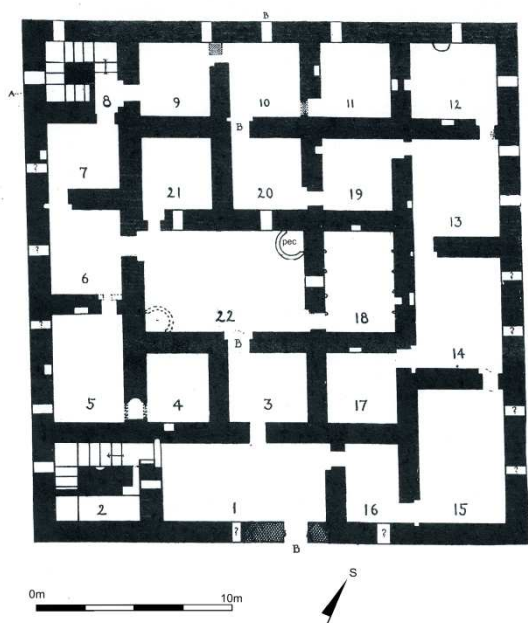
Obr. 9. Plán Domu 5a v Karanogu (podle Woolley 1911).

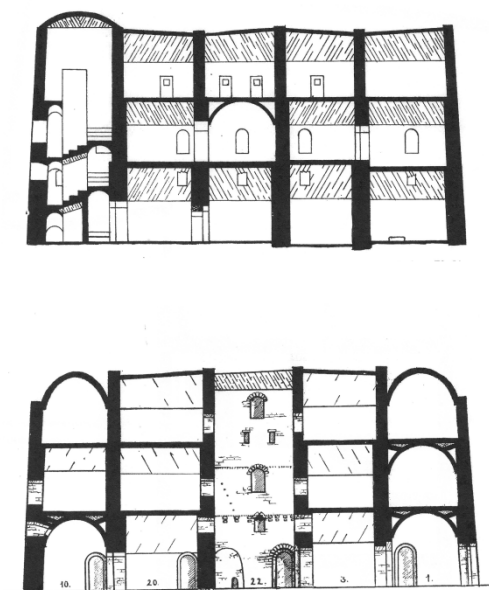
Obr. 10. Plán Domů A B C (světlě, vlevo), 6a (světle, uprostřed) a 4a (světle, vpravo) v Karanogu (podle Woolley 1911).

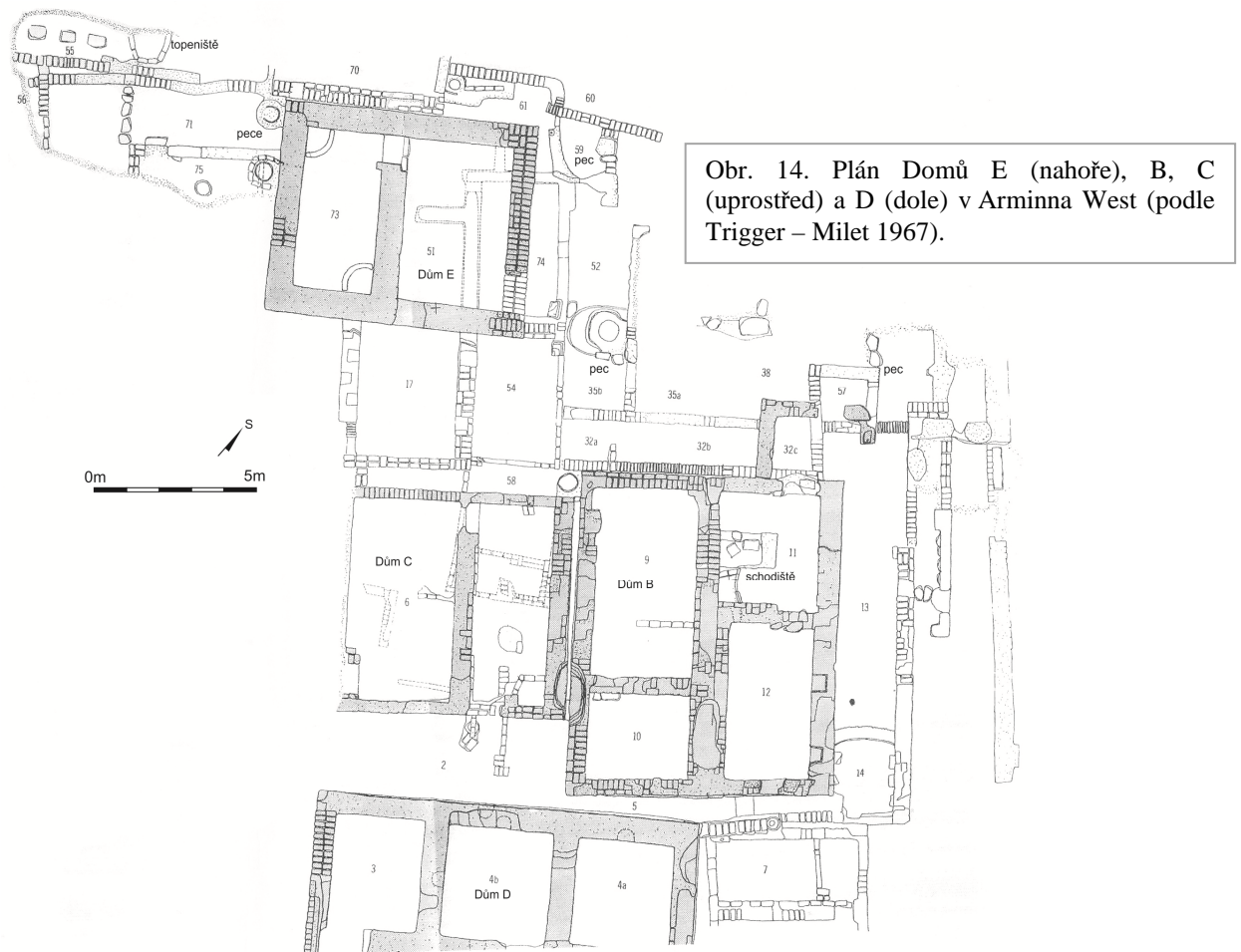
Obr. 11. Plán Domu 7 v Karanogu (podle Woolley 1911).

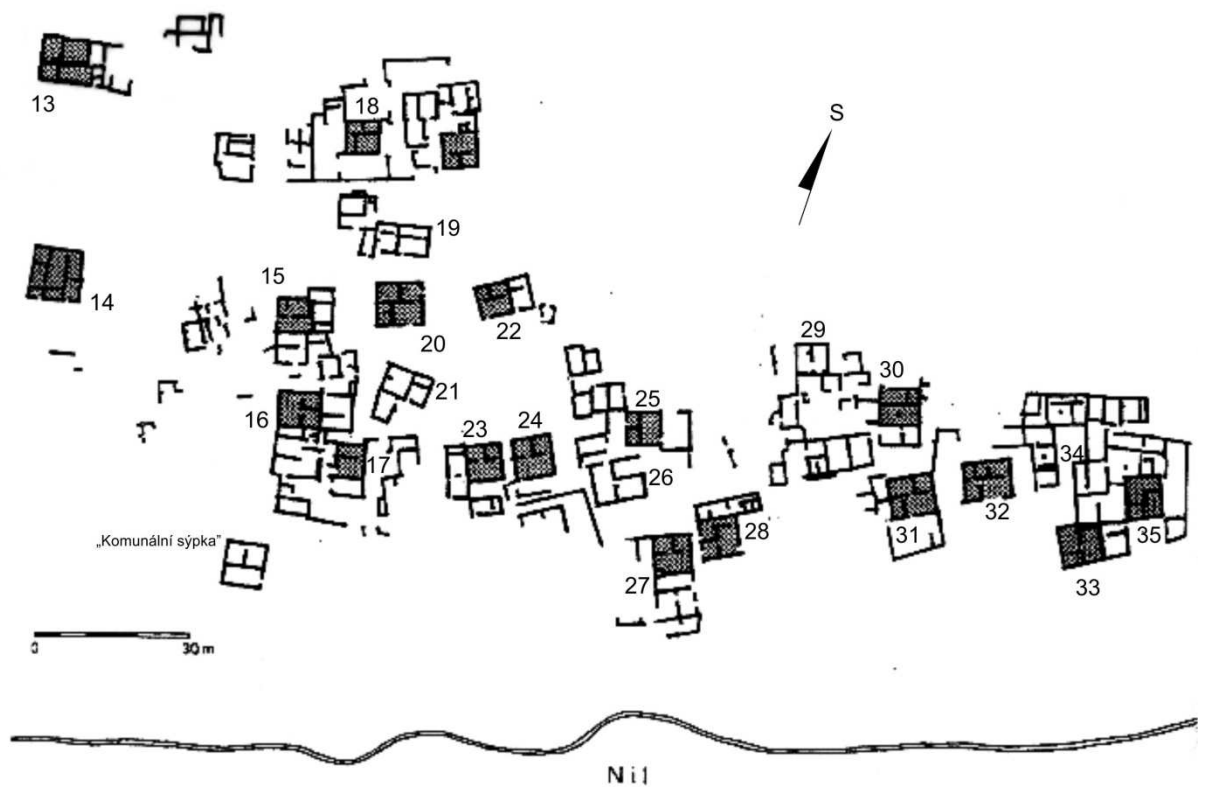
Obr. 12. Plán „Hradu“ (KAR 1000) v Karanogu (podle Woolley 1911).

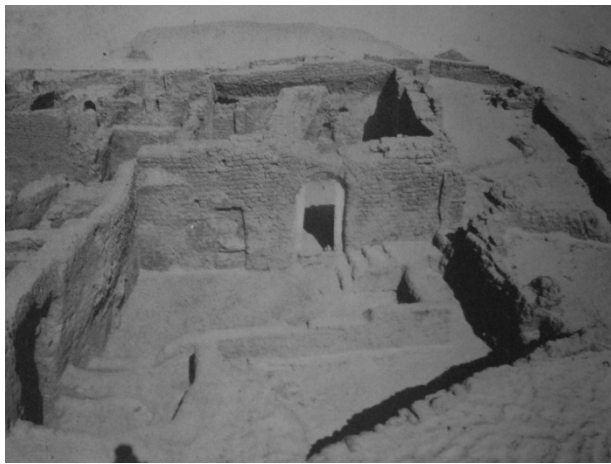
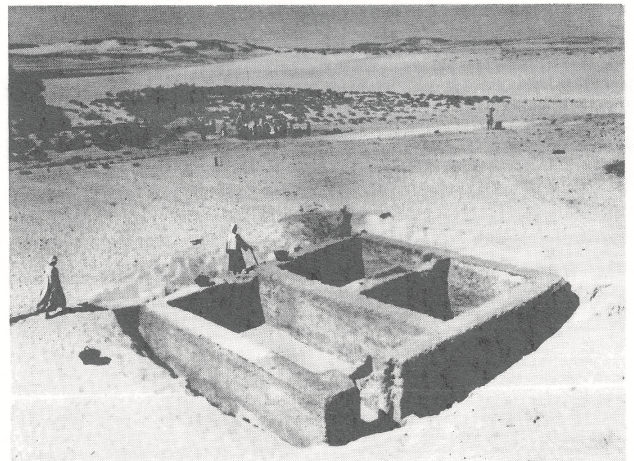
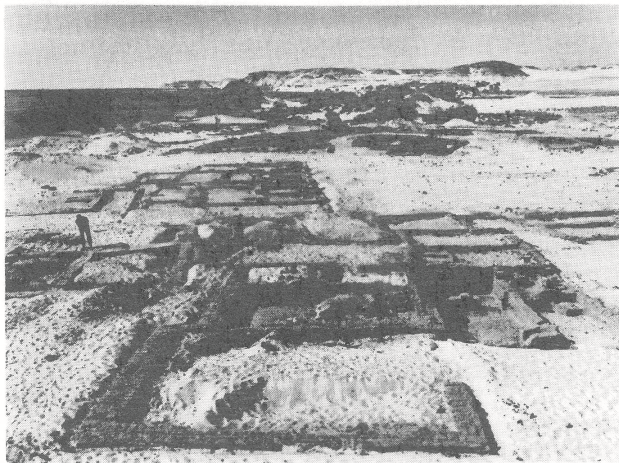
Obr. 13. Rekonstrukce „Hradu“ (KAR 1000) v Karanogu (podle Woolley 1911).

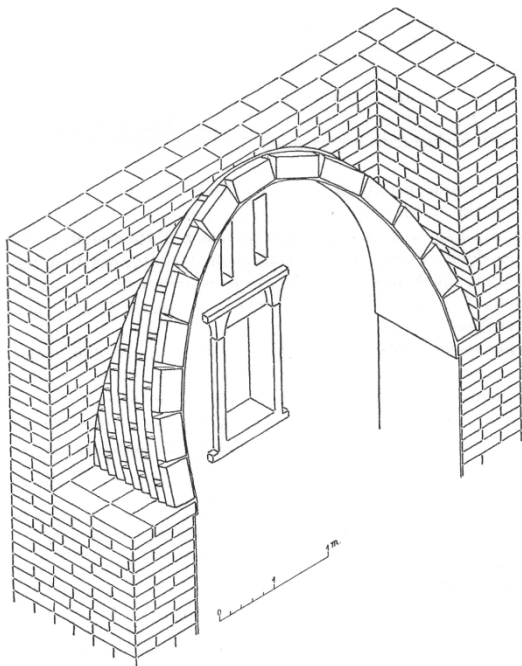
Obr. 14. Plán Domů E (nahore), B, C (uprostřed) a D (dole) v Arminna West (podle Trigger – Milet 1967).

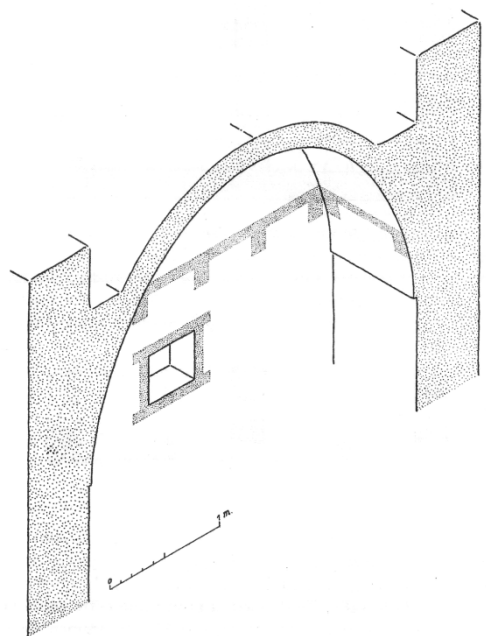
Obr. 15. Plán sídliště aš-Šaukán (podle Edwards 1996).

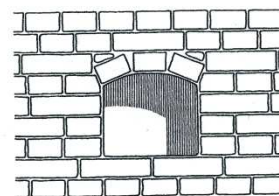
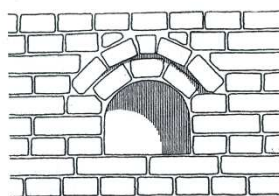
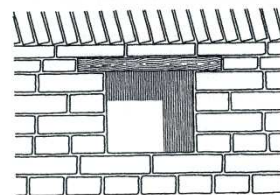
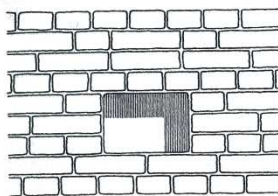
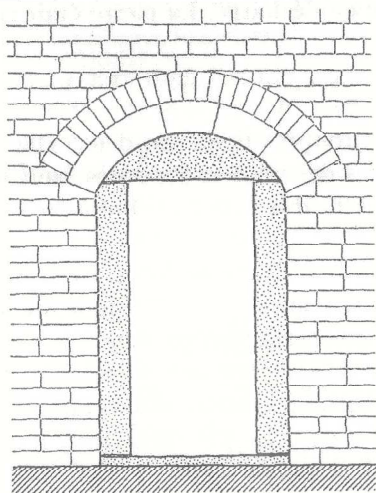
Obr. 16. Pozůstatky merojských domů v aš-Šaukánu (podle Klasens 1963, 1964).

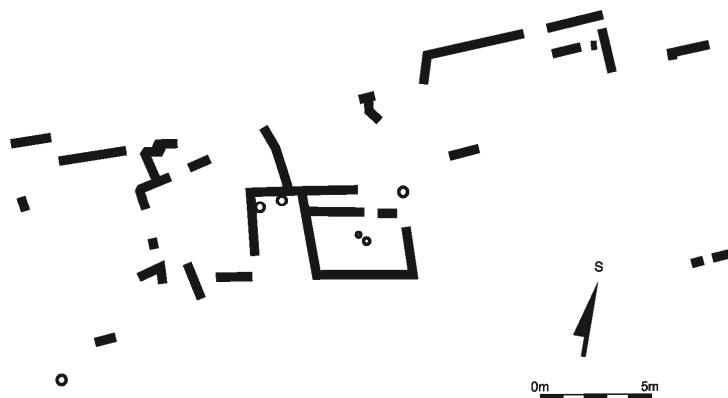
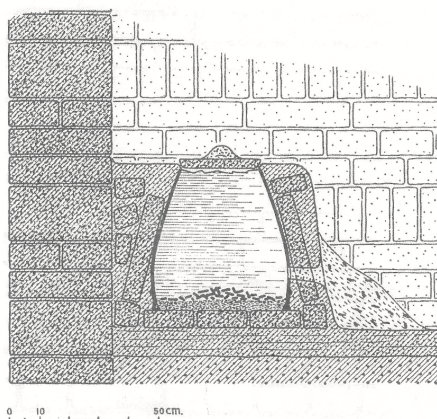
Obr. 17. Způsob konstrukce valené klenby v aš-Šaukánu (podle Jacquet 1971).

Obr. 18. Časté druhy malované dekorace zdí identifikované v aš-Šaukánu (podle Jacquet 1971).

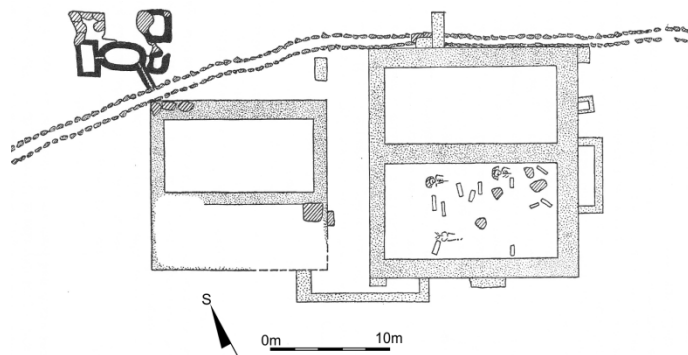
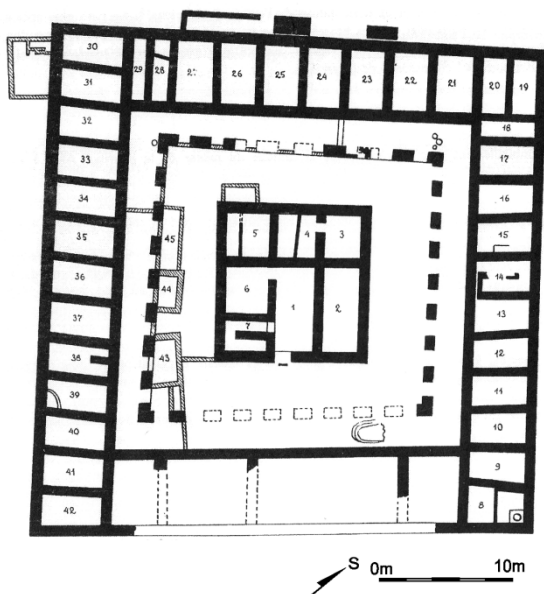

Obr. 19. Hlavní způsoby konstrukce překladů dveří a ník užitých v aš-Šaukánu (podle Jacquet 1971).

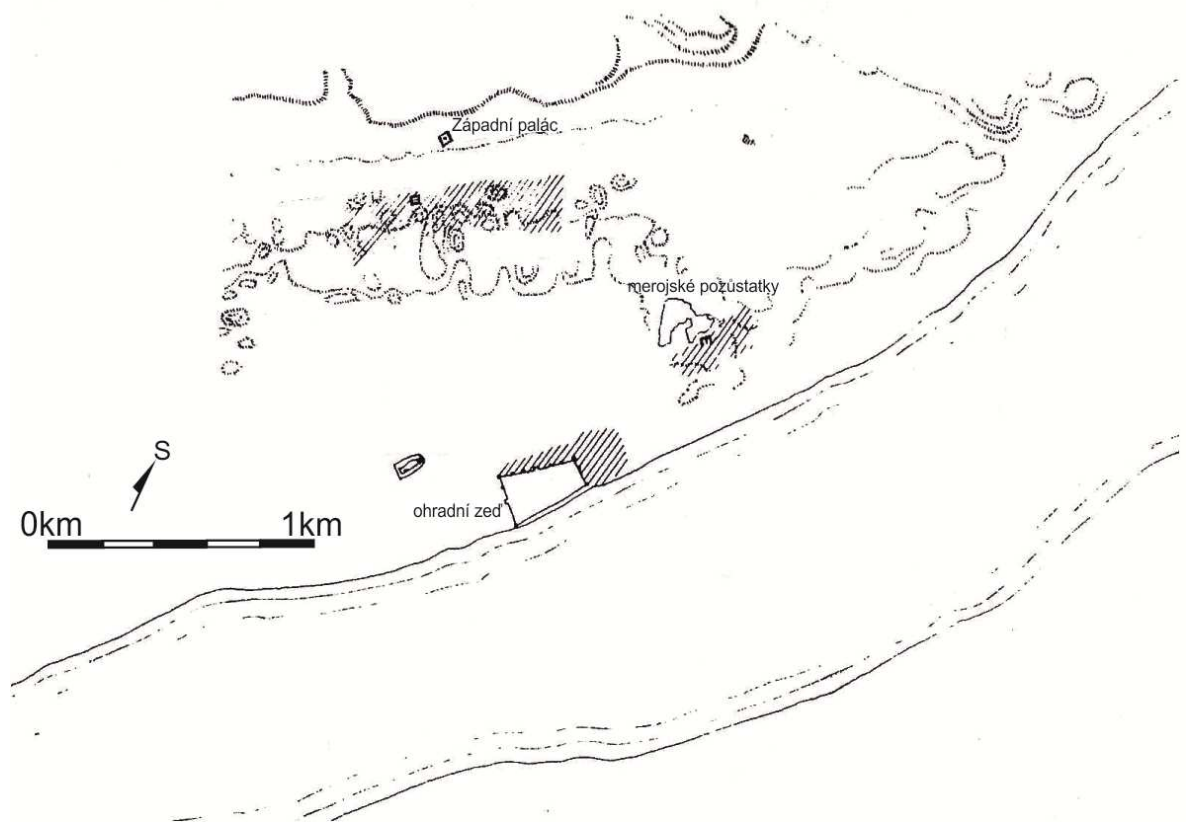
Obr. 20. Často užívaný způsob konstrukce pece na chléb z aš-Šaukánu (podle Jacquet 1971).

Obr. 21. Plán pozůstatků merojského sídliště v Ballaně (podle Williams 1991).

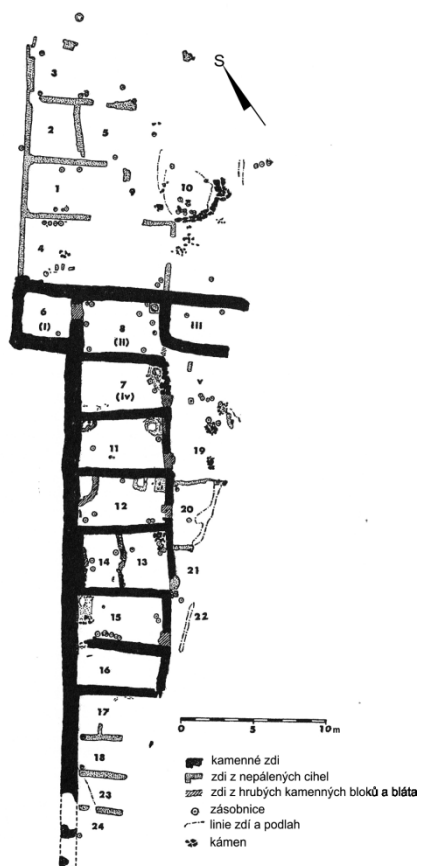

Obr. 22. Plán Západního paláce ve Farasu (podle Godlewski 1972).

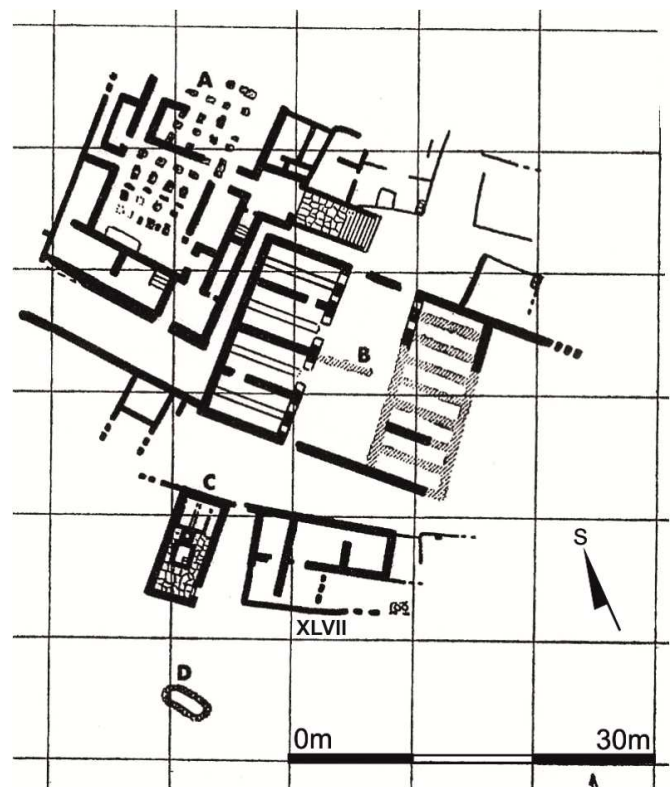
Obr. 23. Plán Domů I (vlevo) a II (vpravo) ve Farasu (podle Godlewski 1972).

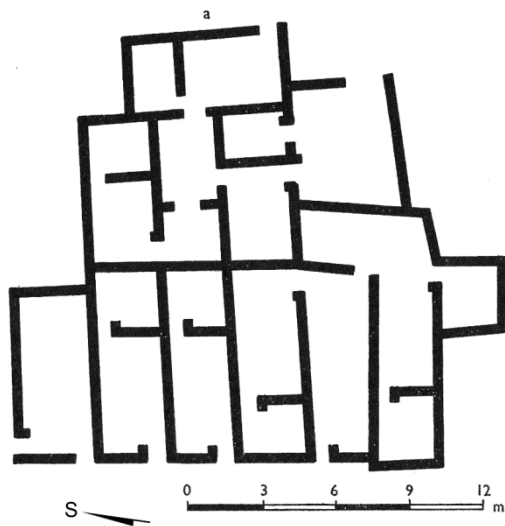
Obr. 24. Plán merojského sídliště ve Farasu (podle Godlewski 1972).

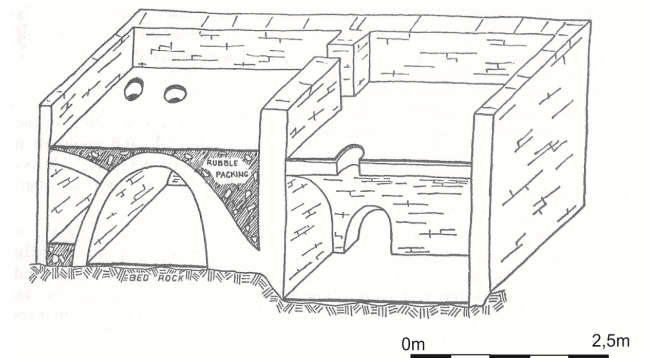
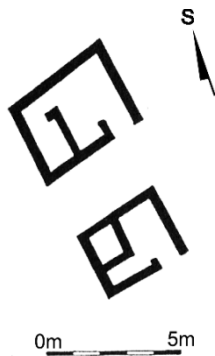
Obr. 25. Plán domů v Džazíře Dabarose (podle Hewes 1964).

Obr. 26. Plán centrální části Mejnarti v merojské době (podle Adams 1965).

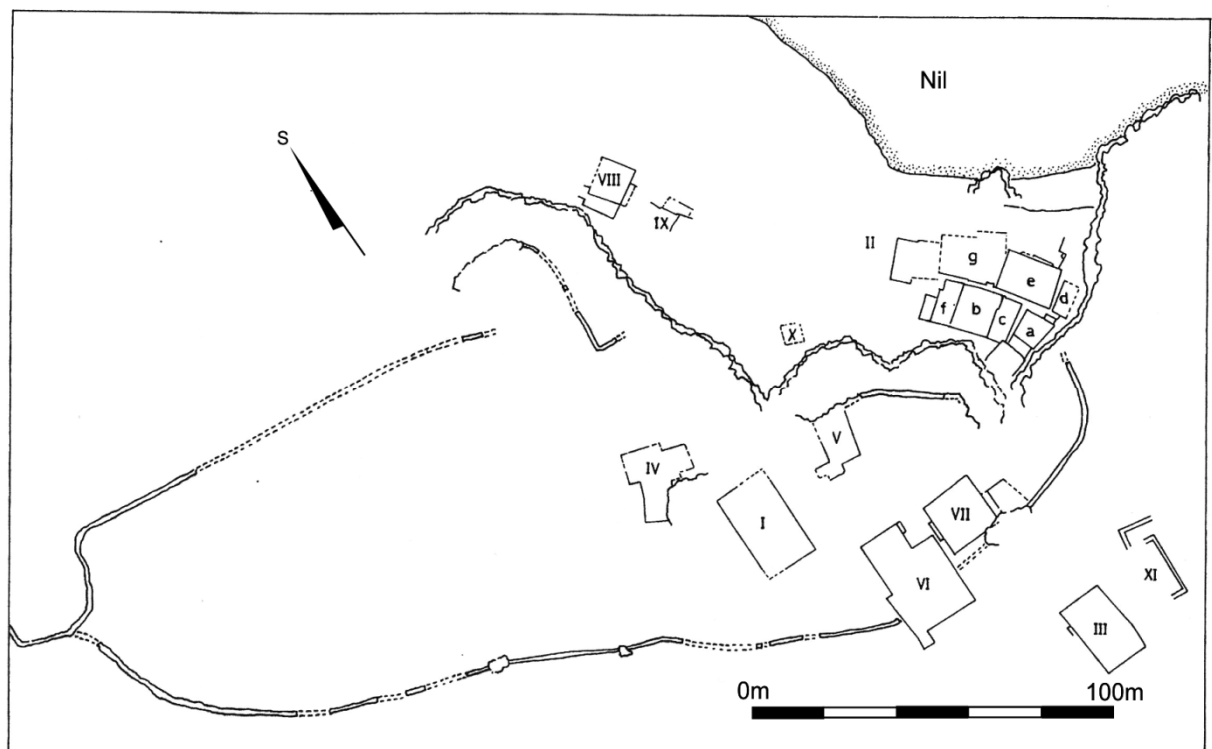

Obr. 27. Plán domů v Gaminarti a jejich stav v závěru výzkumu (podle Adams 1963).

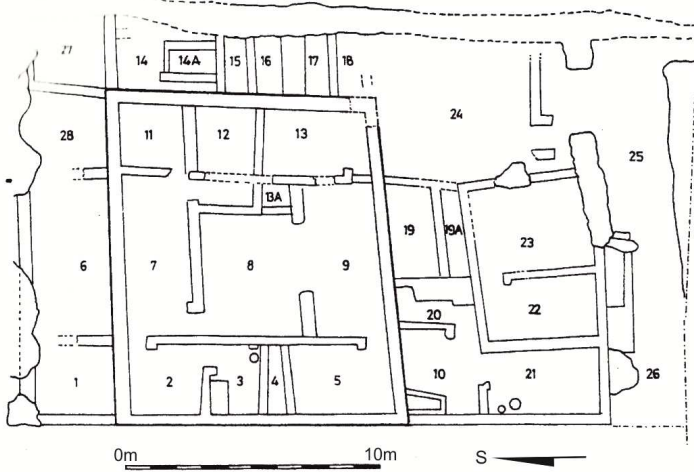

Obr. 28. Plán domů v Mejlí (podle Edwards 1996).

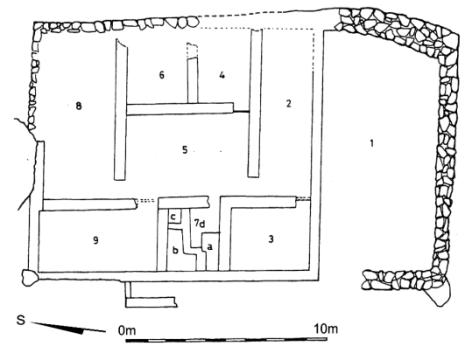
Obr. 29. Rekonstrukce Domu II v Muršid West (podle Mills – Nordström 1966).

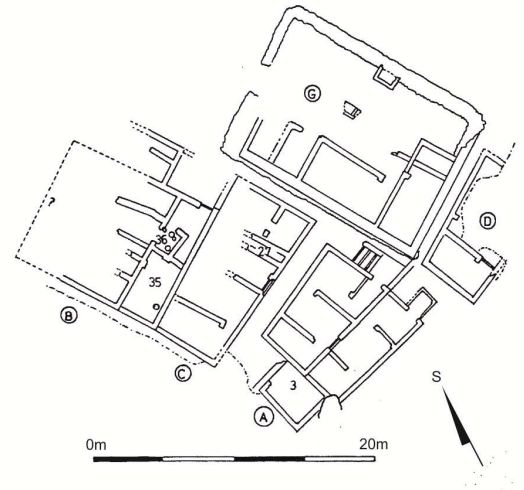
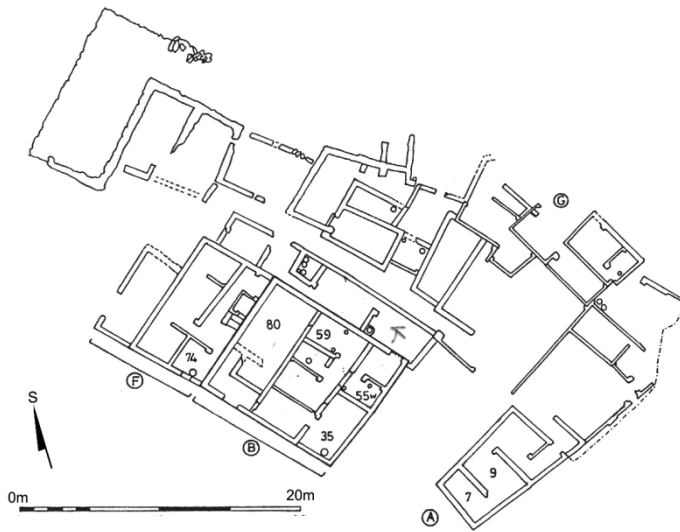
Obr. 30. Plán sídliště na ostrově Tíla (podle Edwards 1996).

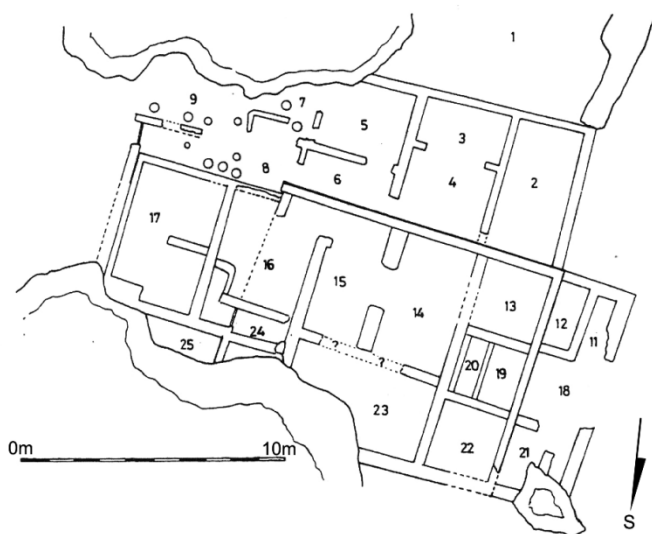
Obr. 31. Plán Domu I v Tíle (podle Edwards 1996).

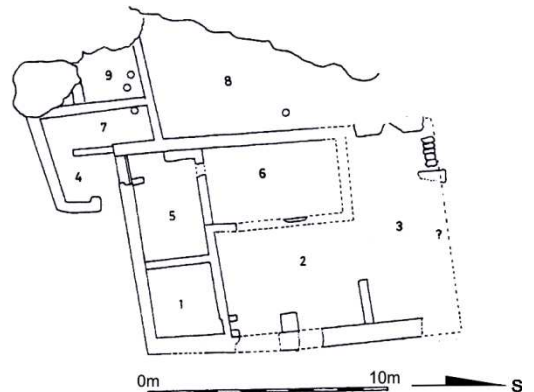
Obr. 32. Plán Domu III v Tíle (podle Edwards 1996).

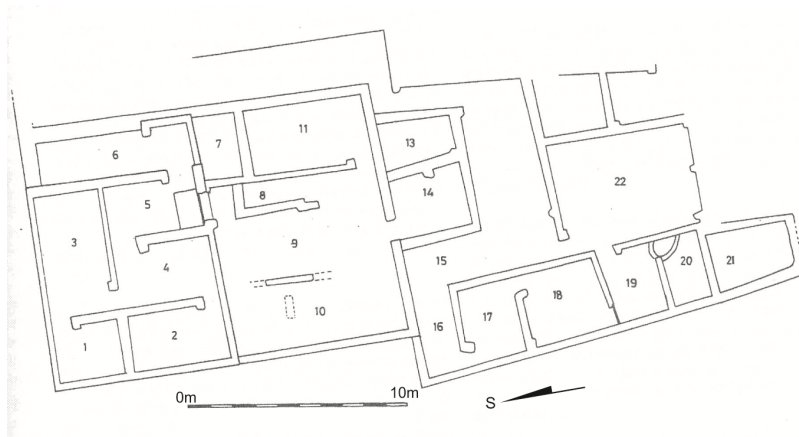
Obr. 33. Plán bloku Domů II v Tíle, raná fáze (vlevo) a pozdní fáze (vpravo) (podle Edwards 1996).

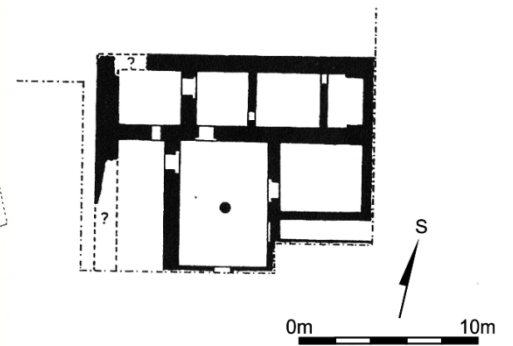
Obr. 34. Plán Domu IV v Tíle (podle Edwards 1996).

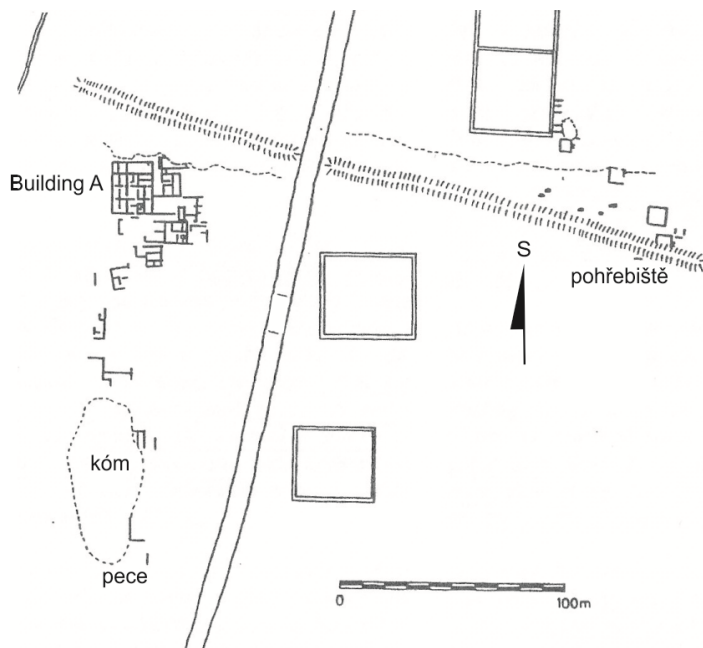
Obr. 35. Plán Domu V v Tíle (podle Edwards 1996).

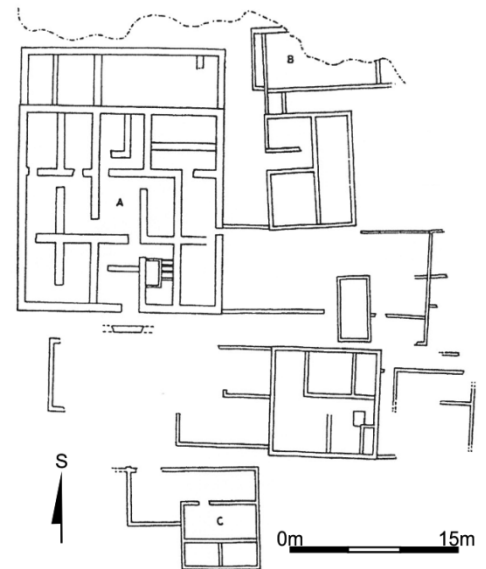
Obr. 36. Plán Domu VI v Tíle (podle Edwards 1996).

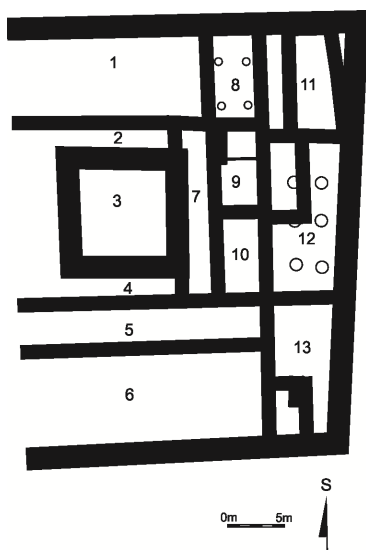
Obr. 37. Plán merojského domu na ostrově Šai (podle Edwards 1996).

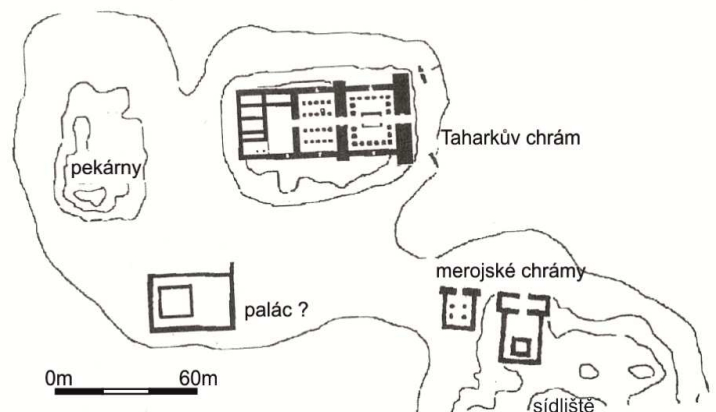
Obr. 38. Plán merojského sídliště na lokalitě Kedurma (podle Edwards 1996).

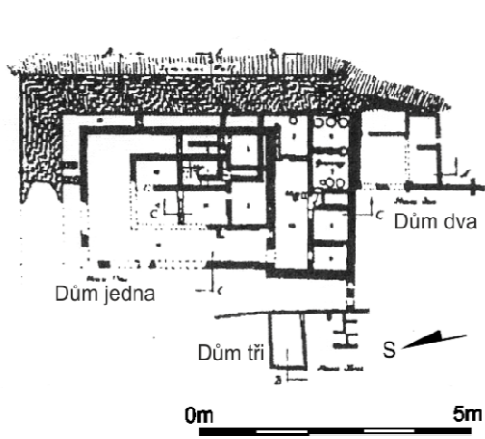
Obr. 39. Plán Budovy A a domů v jejím okolí, Kedurma (podle Edwards 1996).

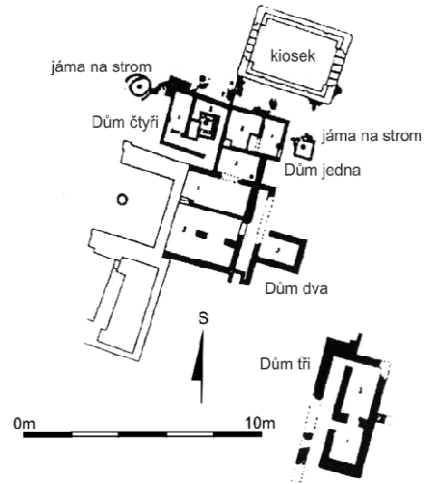
Obr. 40. Plán Merojského paláce v Dokki-Gel (podle Ahmed 2004).

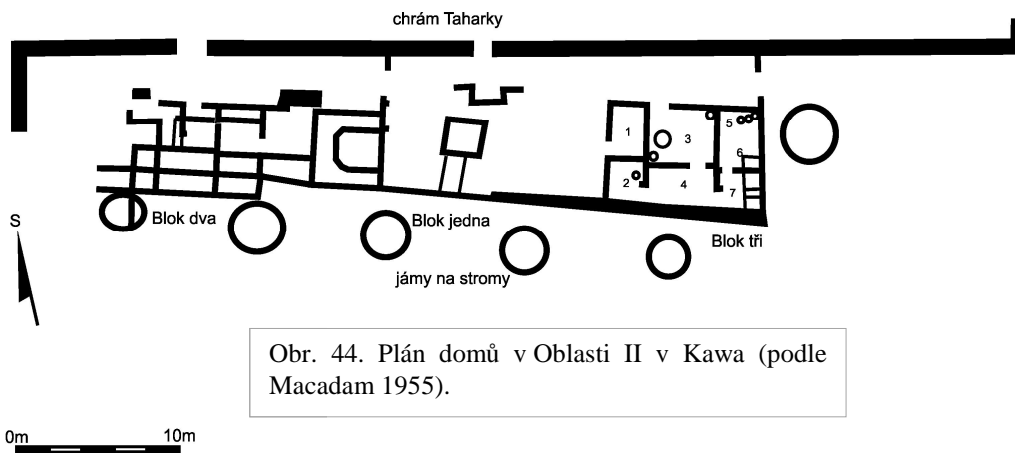
Obr. 41. Plán sídliště na ostrově Argo v Tabo (podle Edwards 2004).

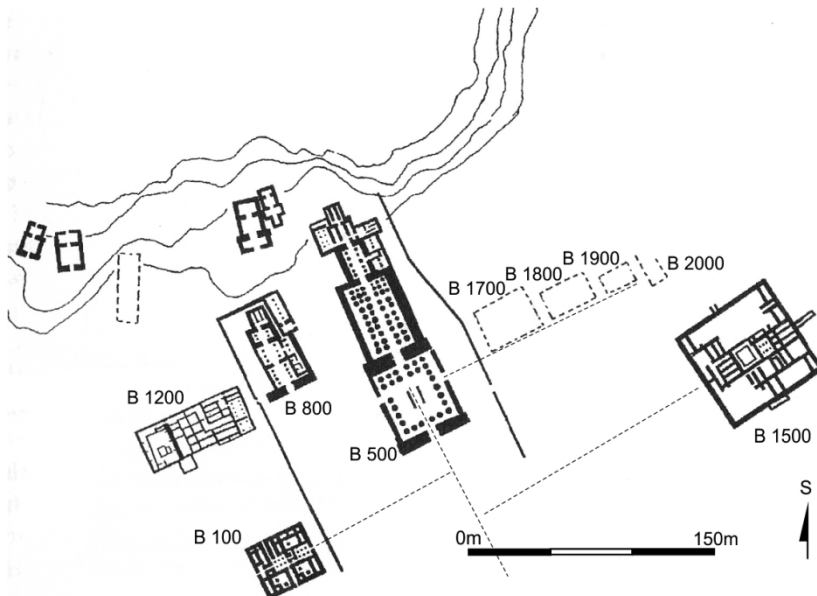
Obr. 42. Plán domů v Oblasti I v Kawa (podle Macadam 1955).

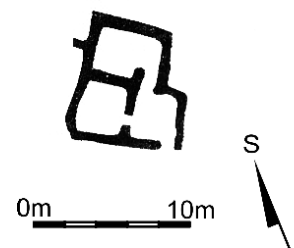
Obr. 43. Plán domů v Oblasti III v Kawa (podle Macadam 1955).

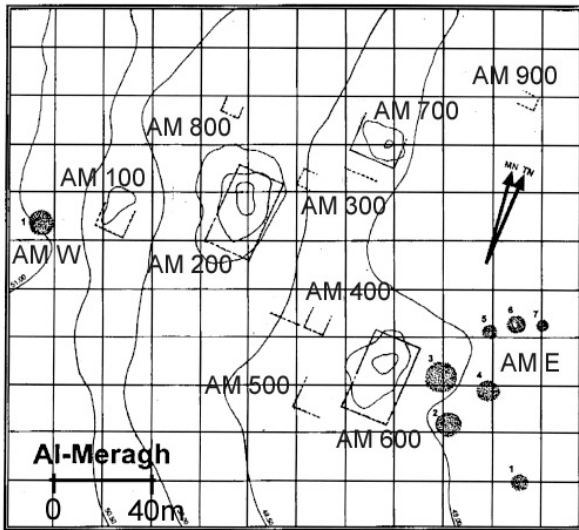
Obr. 44. Plán domů v Oblasti II v Kawa (podle Macadam 1955).

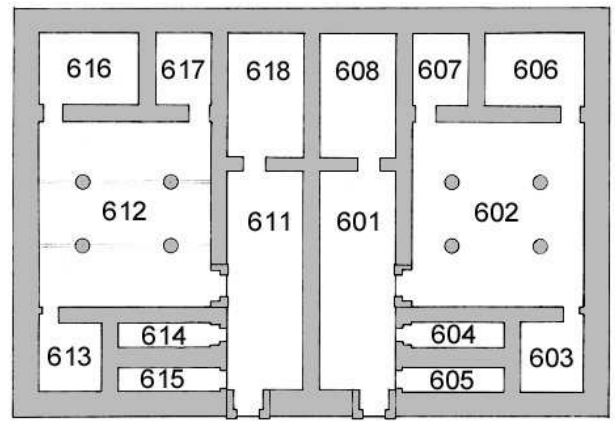
Obr. 45. Plán centrální části Džebel Barkalu v merojské době (podle Edwards 2004).

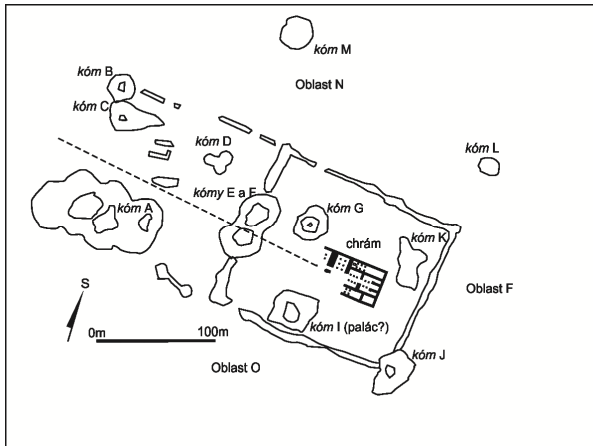
Obr. 46. Plán domu v Umm Murí, fáze 1 (podle Payne 2005).

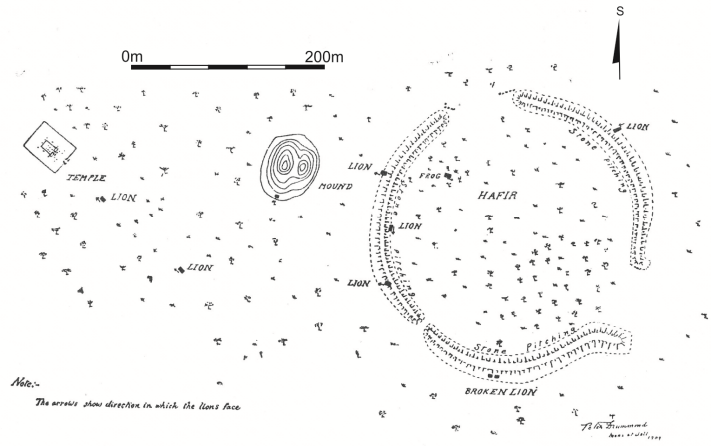
Obr. 47. Plán sídliště na lokalitě al-Merah (podle Kendall 2007).

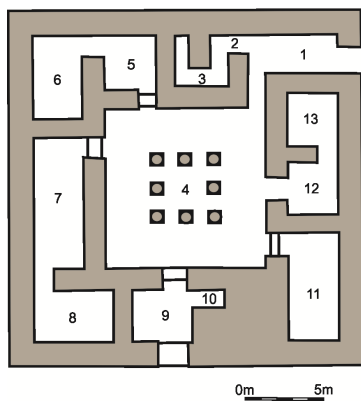
Obr. 48. Plán domu AM 600 v al-Merah (podle Kendall 2007).

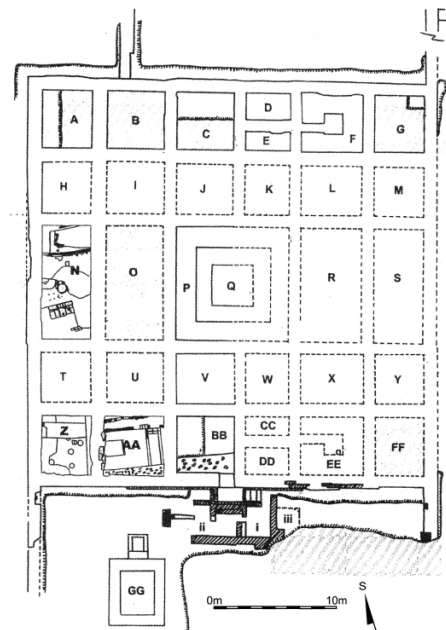
Obr. 49. Plán pozůstatků sídliště v Dangejlu (podle Ahmed – Anderson 2000).

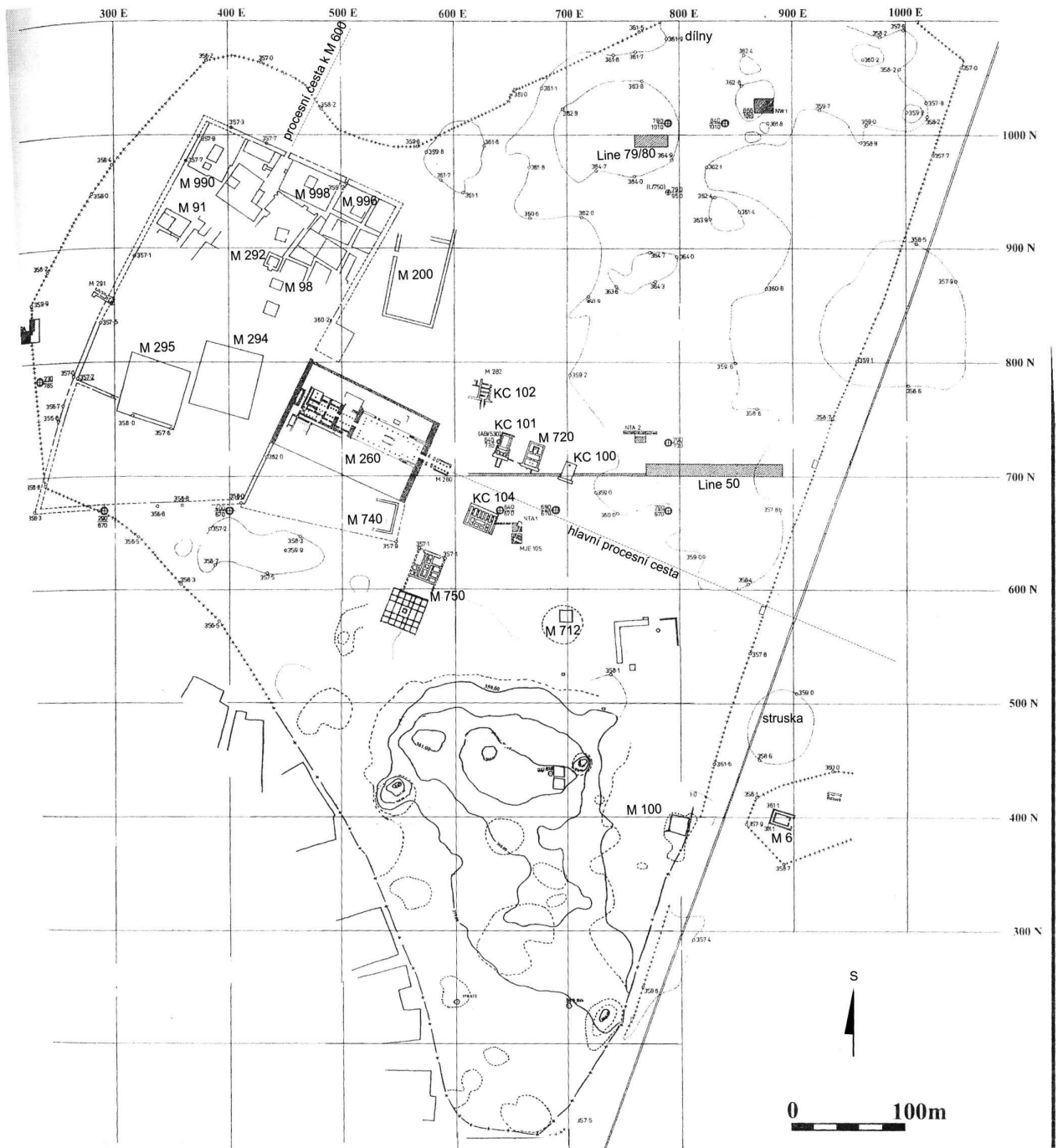
Obr. 50. Plán pozůstatků sídliště v Basa (podle Ali Hakem 1972).

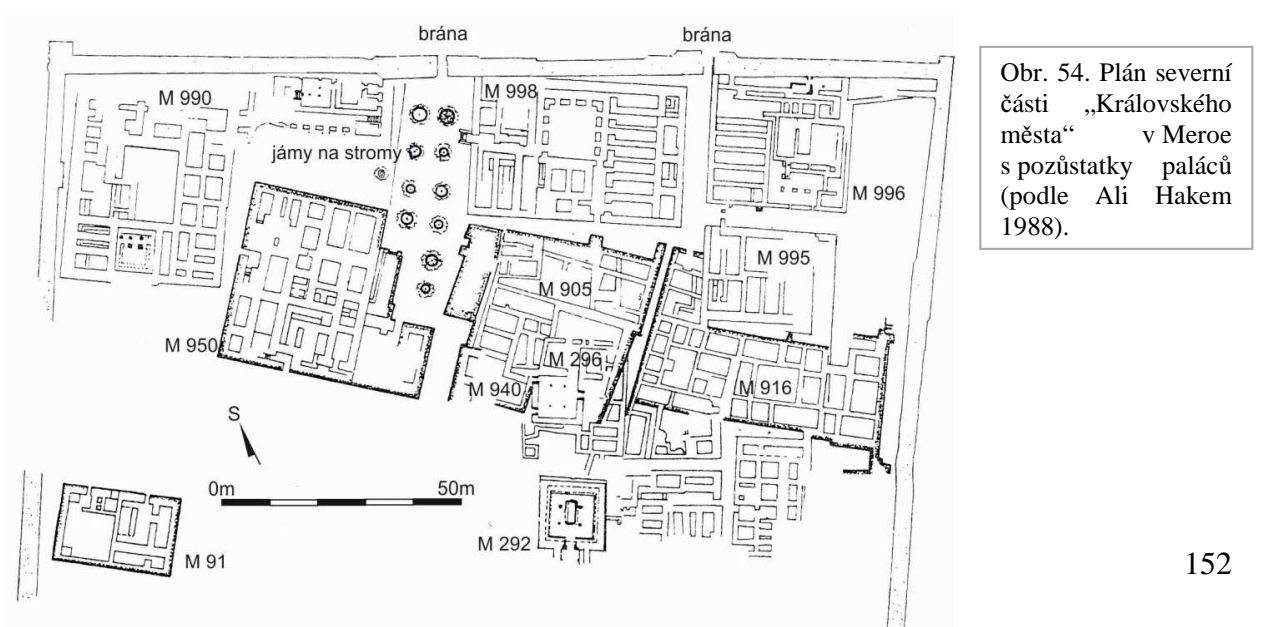
Obr. 51. Plán paláce M 251 v Meroe (podle Hinkel – Hinkel 1990).

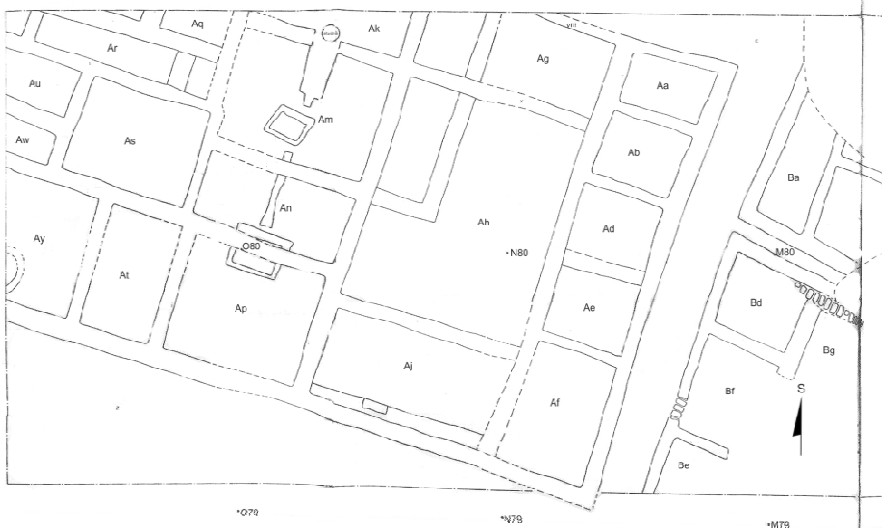
Obr. 52. Plán paláce M 750S v Meroe (podle Grzymiski 2008).

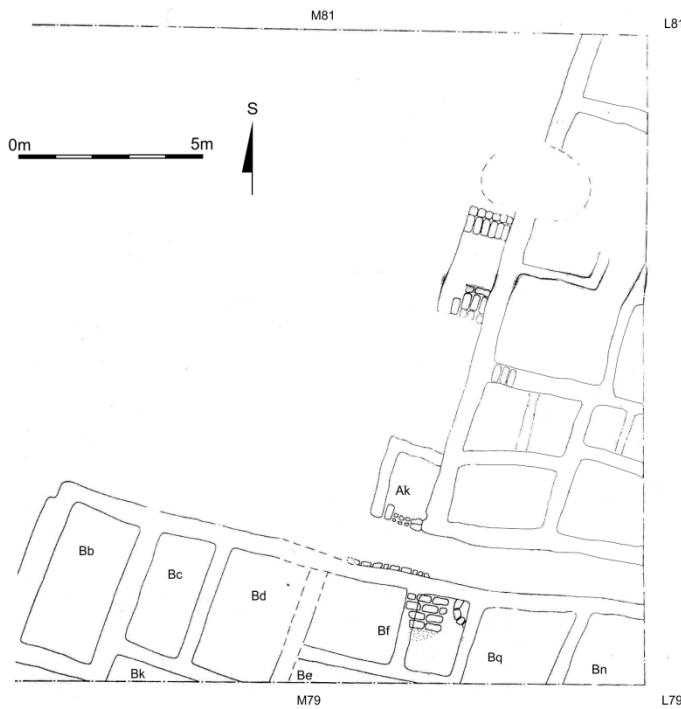
Obr. 53. Plán centrální části sídliště v Meroe (podle Grzyski 2003, 2005).

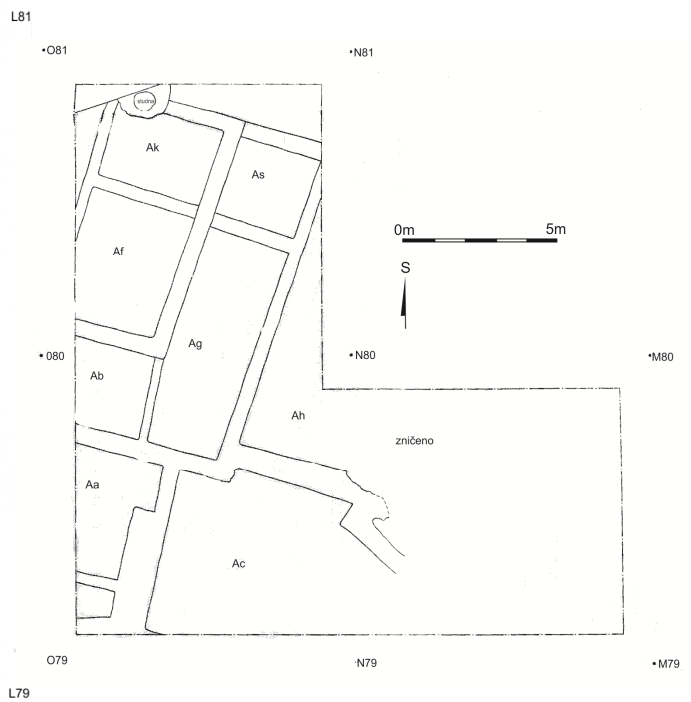
Obr. 54. Plán severní části „Královského města“ v Meroe s pozůstatky paláců (podle Ali Hakem 1988).

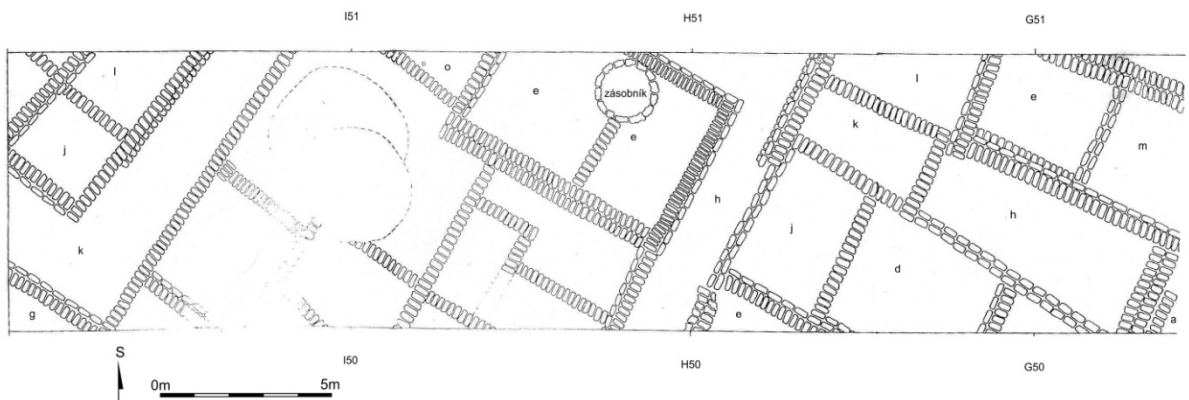
Obr. 55. Plán domů v sondě Line 79/80 v Meroe, fáze 15, Building level I (podle Shinnie – Bradley 1980).

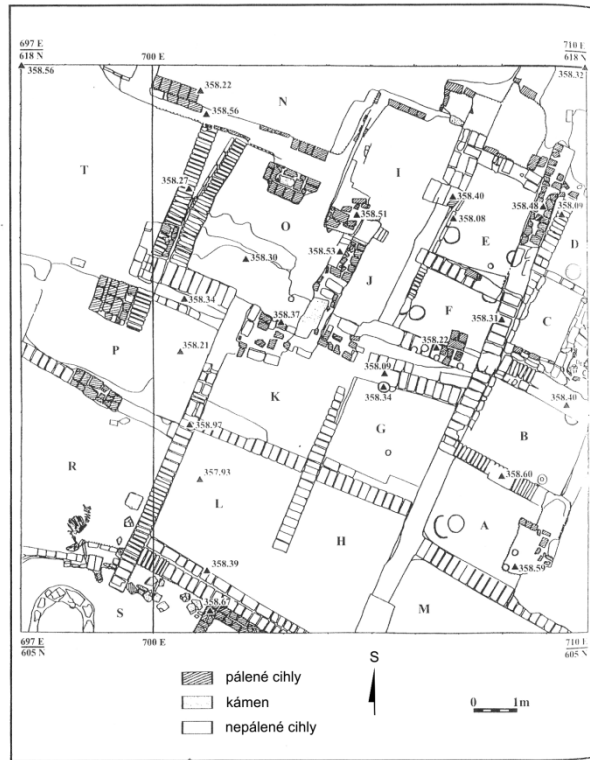
Obr. 56. Plán domů v sondě Line 79/80 v Meroe, fáze 14, Building level II (podle Shinnie – Bradley 1980).

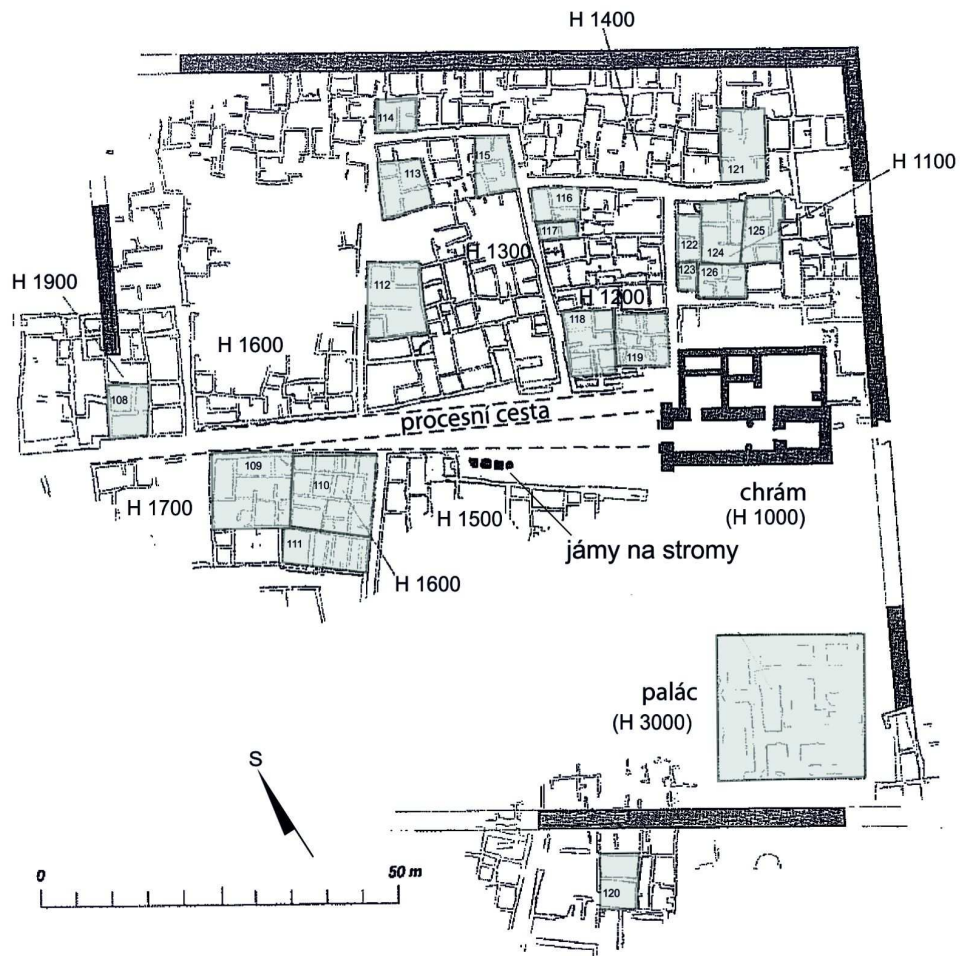
Obr. 57. Plán domů v sondě Line 79/80 v Meroe, fáze 10, Building level IV (podle Shinnie – Bradley 1980).

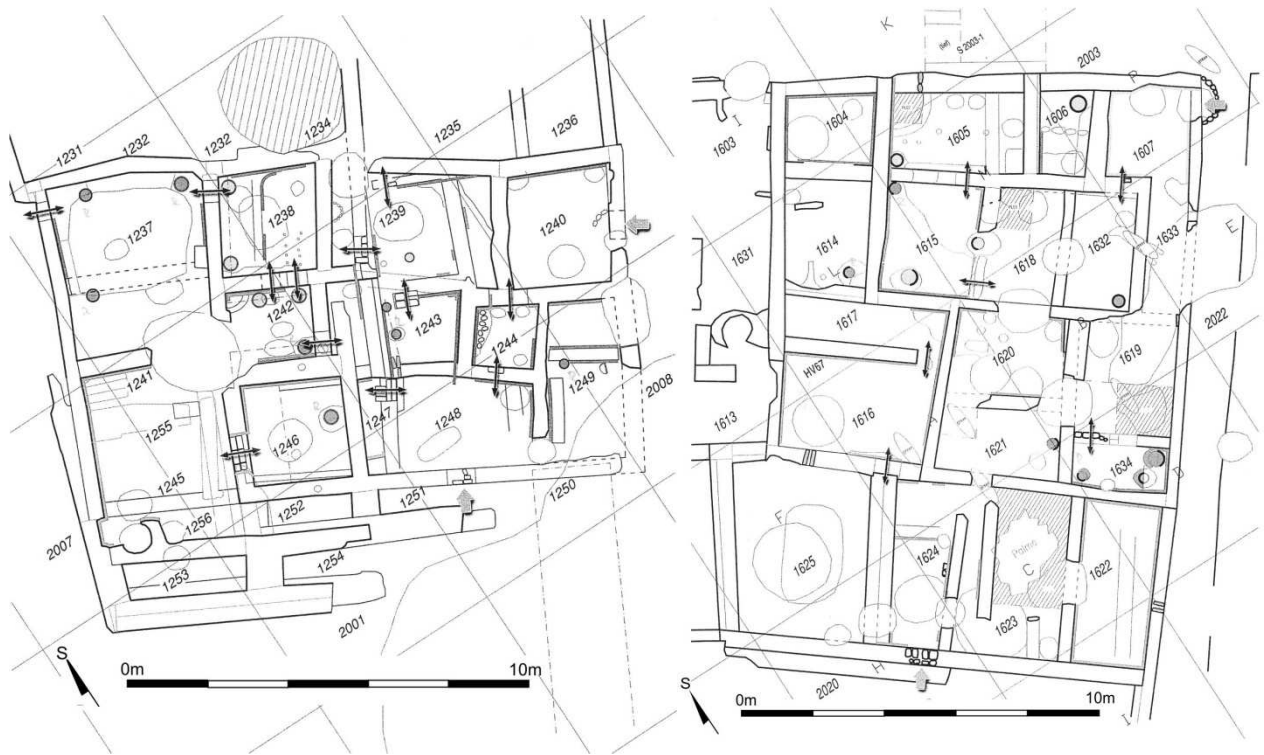
Obr. 58. Plán domů v sondě Line 50 v Meroe (podle Shinnie – Bradley 1980).

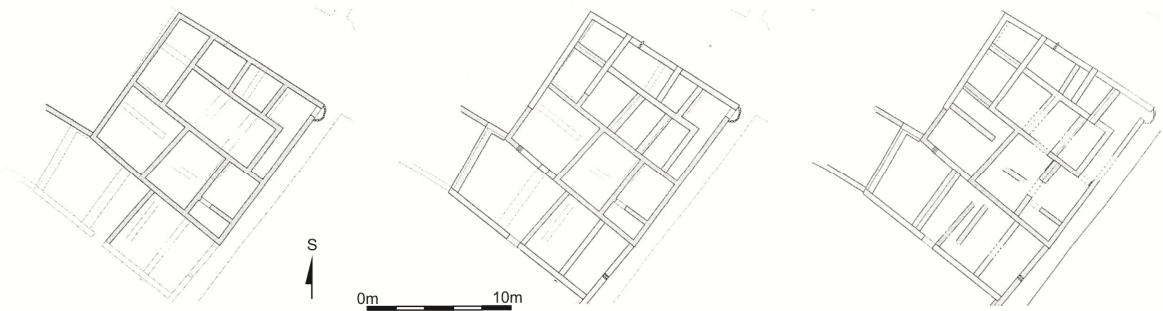
Obr. 59. Plán pozůstatků domů v sondě M 712 v Meroe (podle Grzymiski 2003).

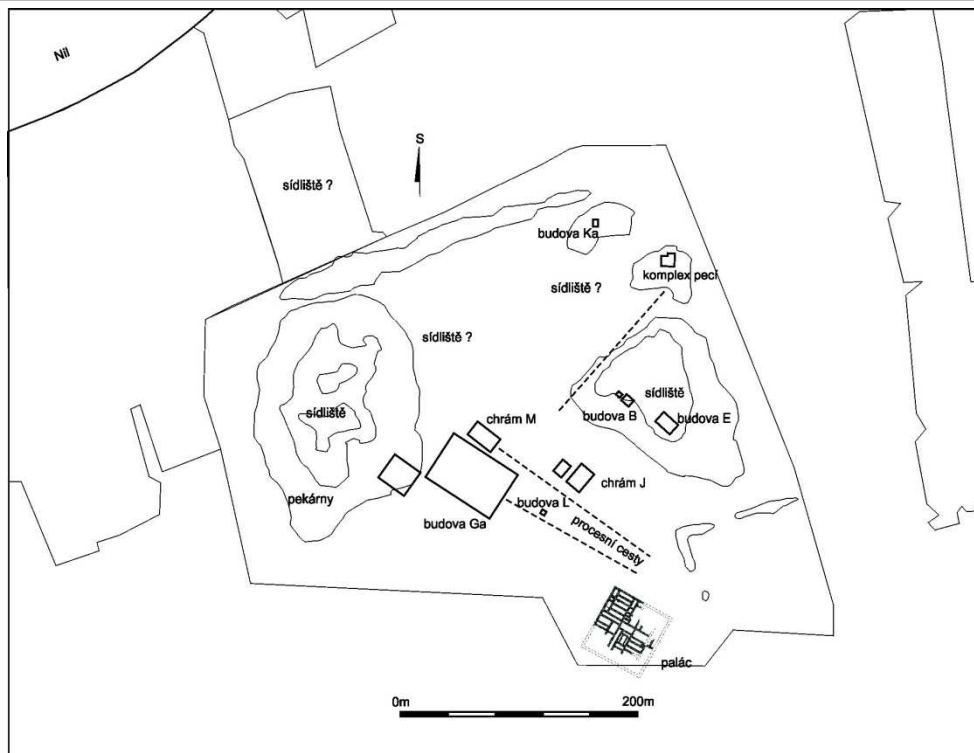
Obr. 60. Plán sídliště v Hamádábu (podle Wolf 2009).

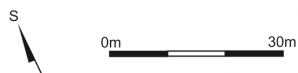
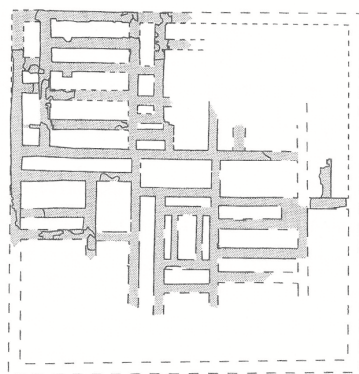
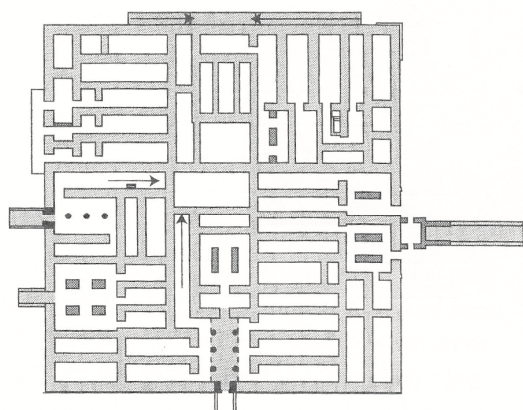
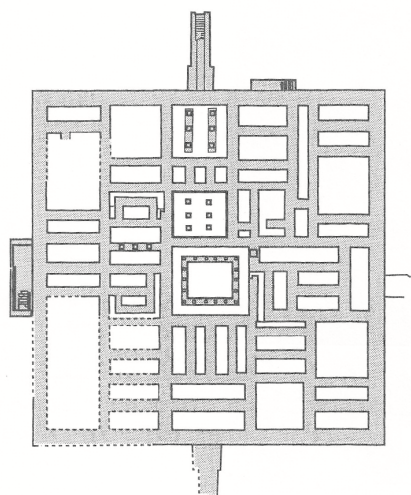
Obr. 61. Plán domů z bloků H 1200 (vlevo) a H 1600 (vpravo) v Hamádábu (podle Wolf 2009).

Obr. 62. Vývojové fáze domů z bloku H 1600, Hamádáb (podle Wolf 2009).

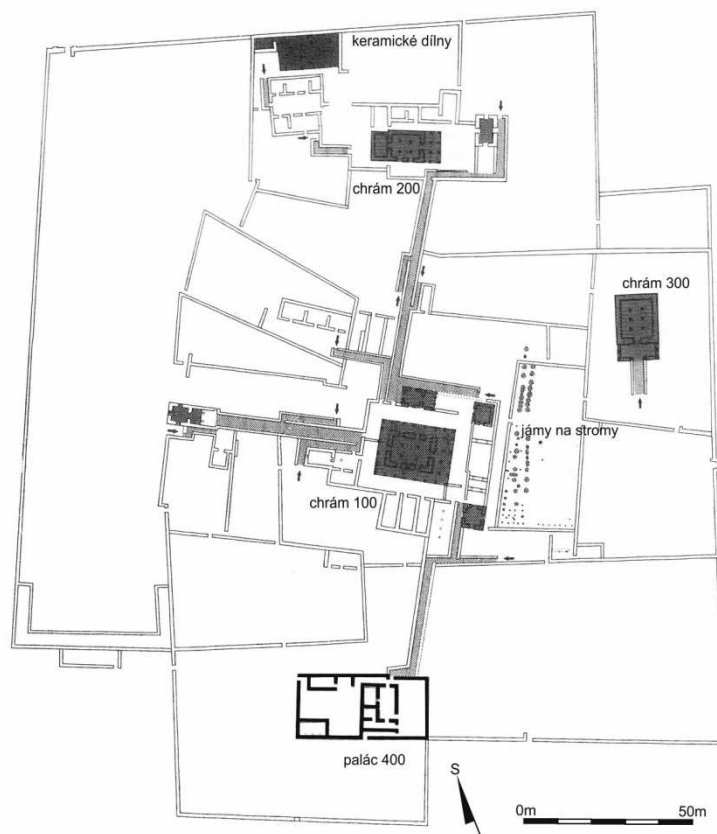
Obr. 63. Plán sídliště v Muwásu (podle Baud 2010).

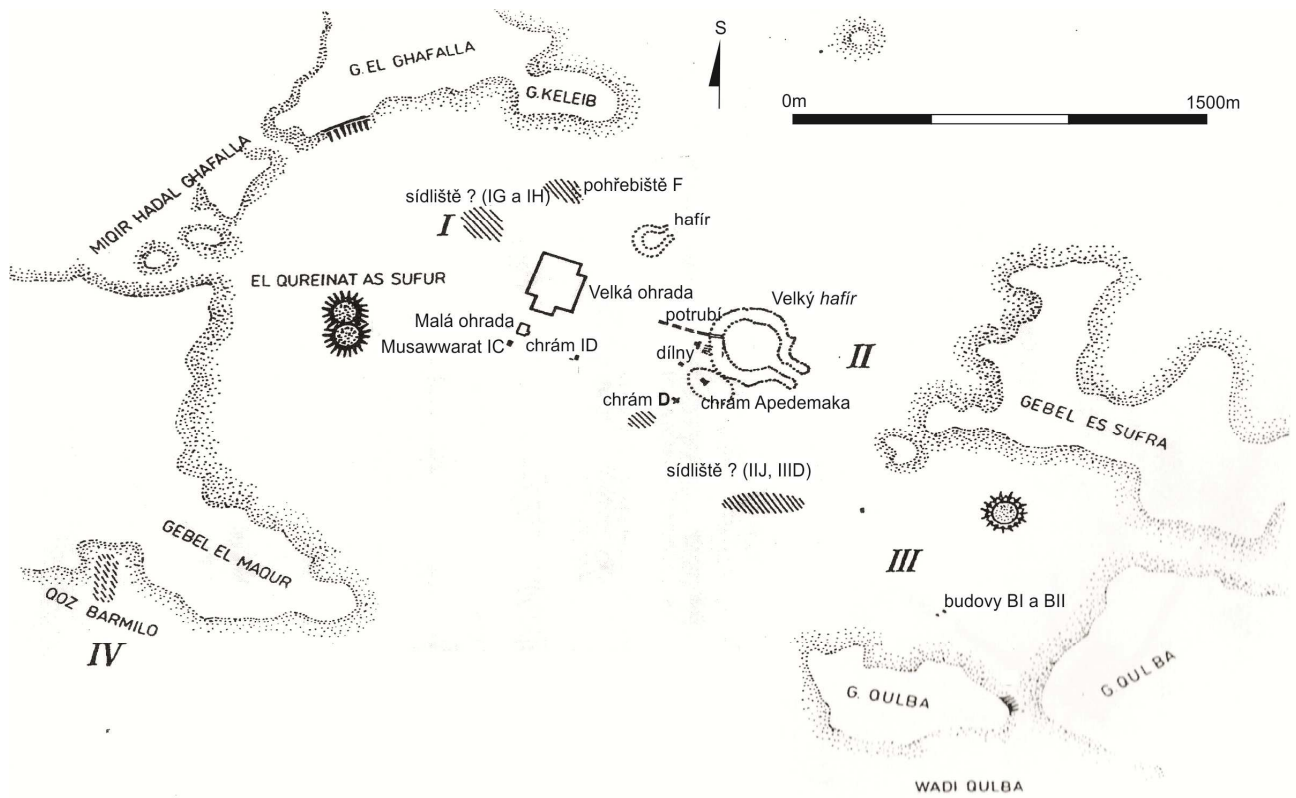
Obr. 64. Srovnání plánů paláců B 1500, WBN 100 a Paláce A (podle Baud 2010).

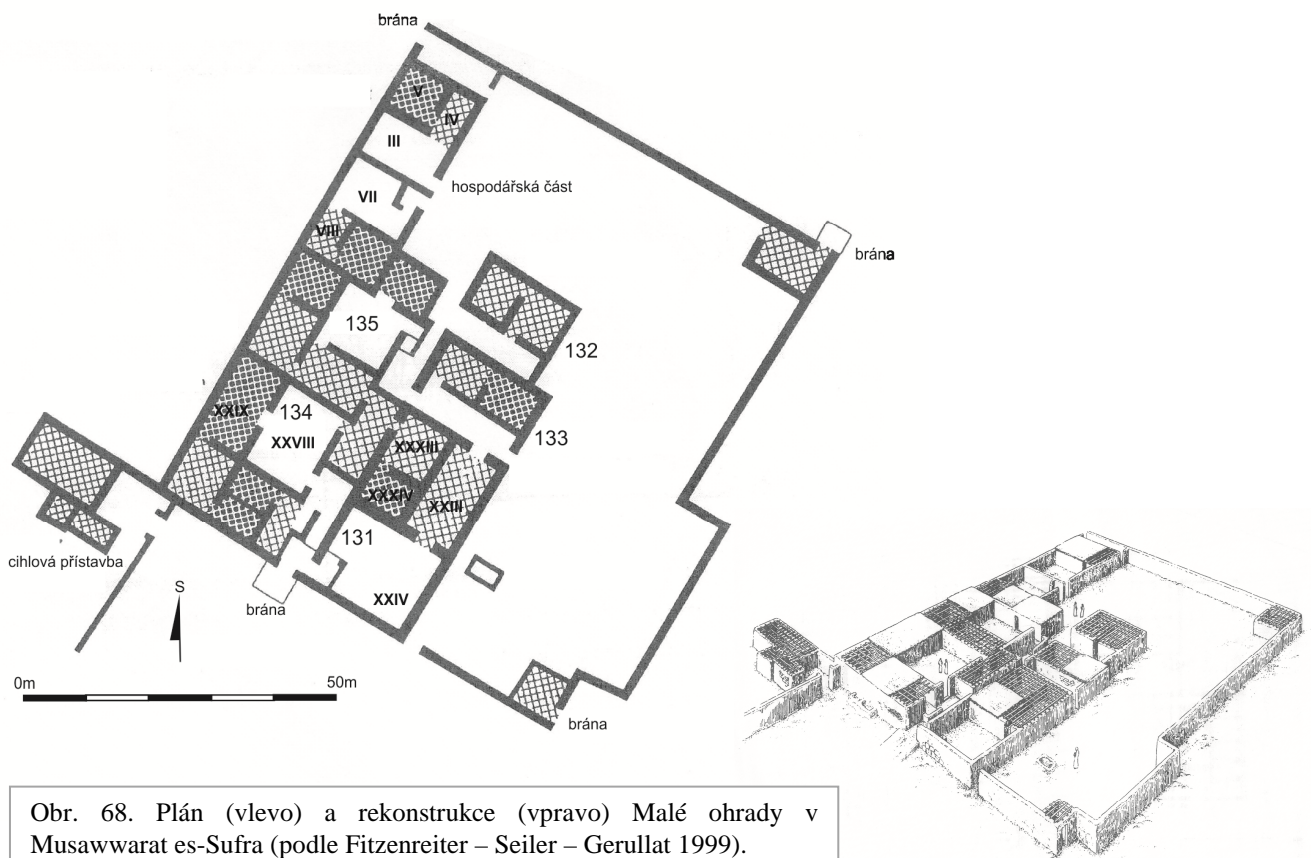
Obr. 65. Palác WBN 100 ve Wad Ben Naga (podle Baud 2010).

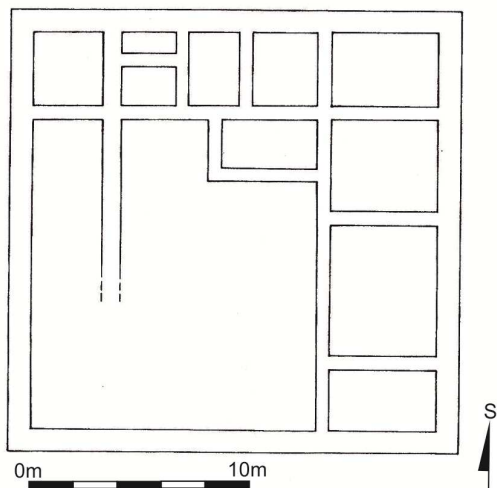
Obr. 66. Plán Velké ohrady v Musawwarat es-Sufra (IA) s vyznačením paláce 400 (podle Baud 2010).

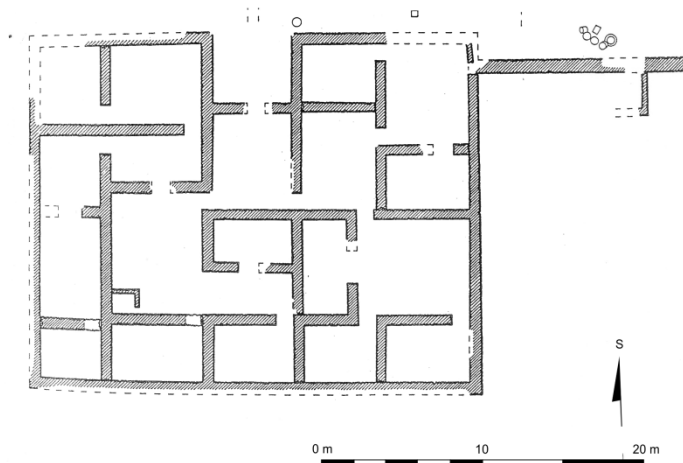
Obr. 67. Plán lokality Musawwarat es-Sufra (podle Fitzenreiter – Seiler – Gerullat 1999).

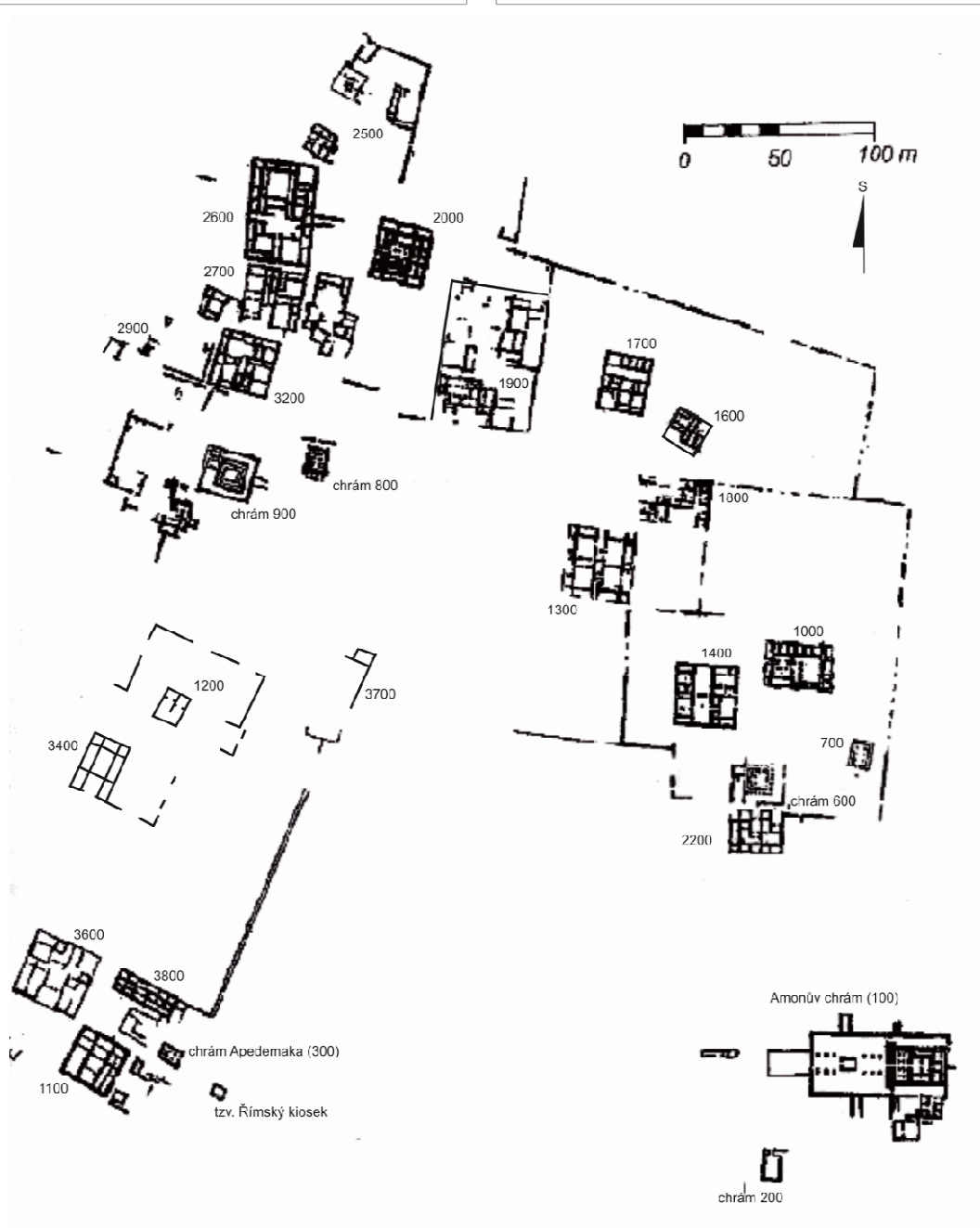
Obr. 68. Plán (vlevo) a rekonstrukce (vpravo) Malé ohrady v Musawwarat es-Sufra (podle Fitzenreiter – Seiler – Gerullat 1999).

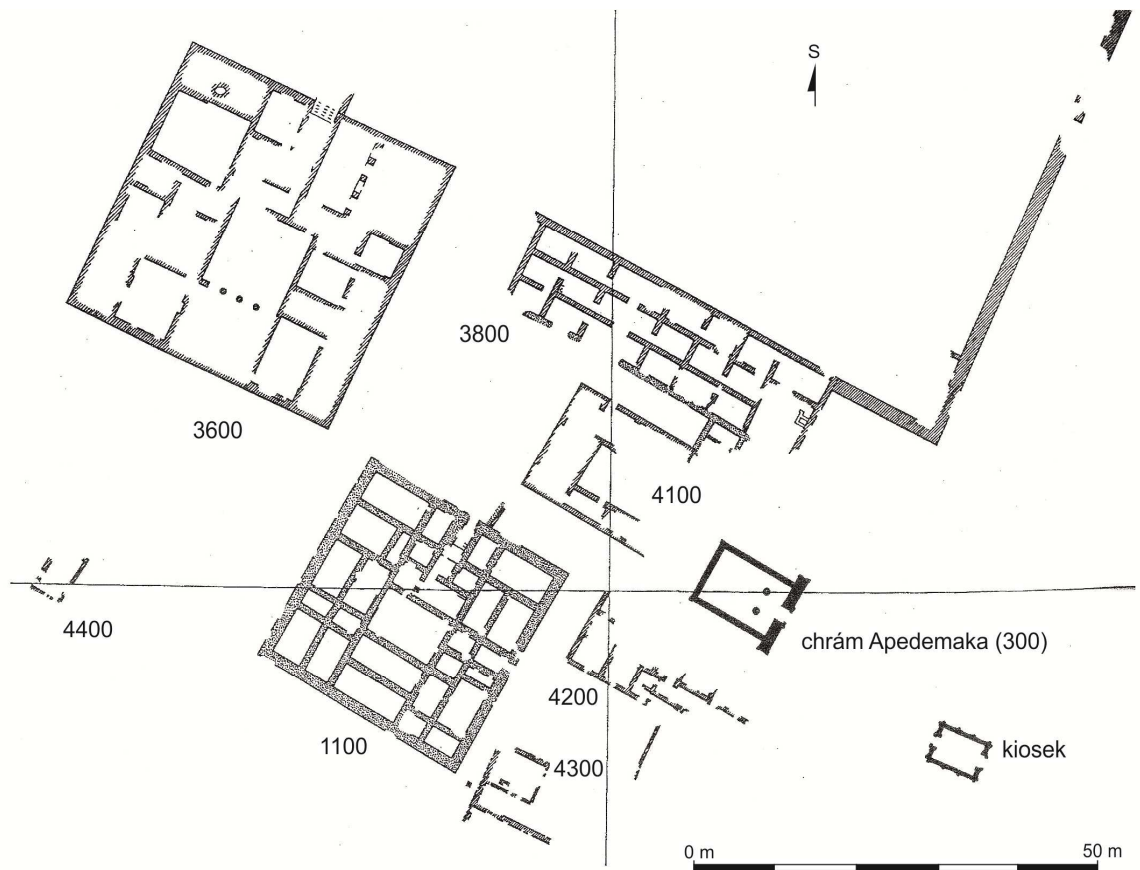
Obr. 69. Plán objektu palácového typu v Džebel Cherejku (podle Bradley 1992).

Obr. 70. Plán Budovy 2200 v Naga (podle Knudstad – Frey 1998).

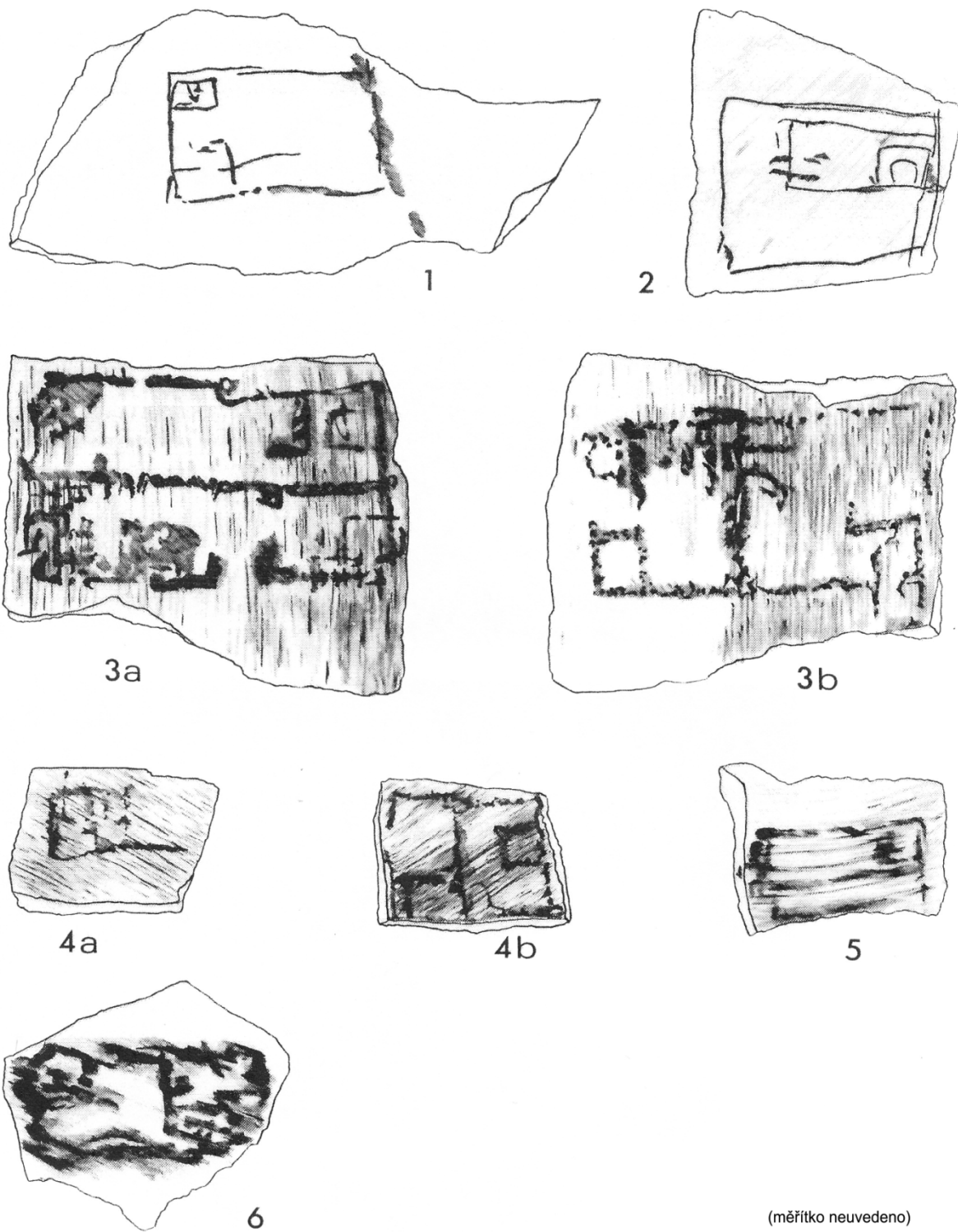
Obr. 71. Plán centrální části lokality Naga (podle Edwards 2004, Wildung 1999).

Obr. 72. Plán paláců a budov v okolí chrámu 300 (podle Knudstad – Frey 1998).

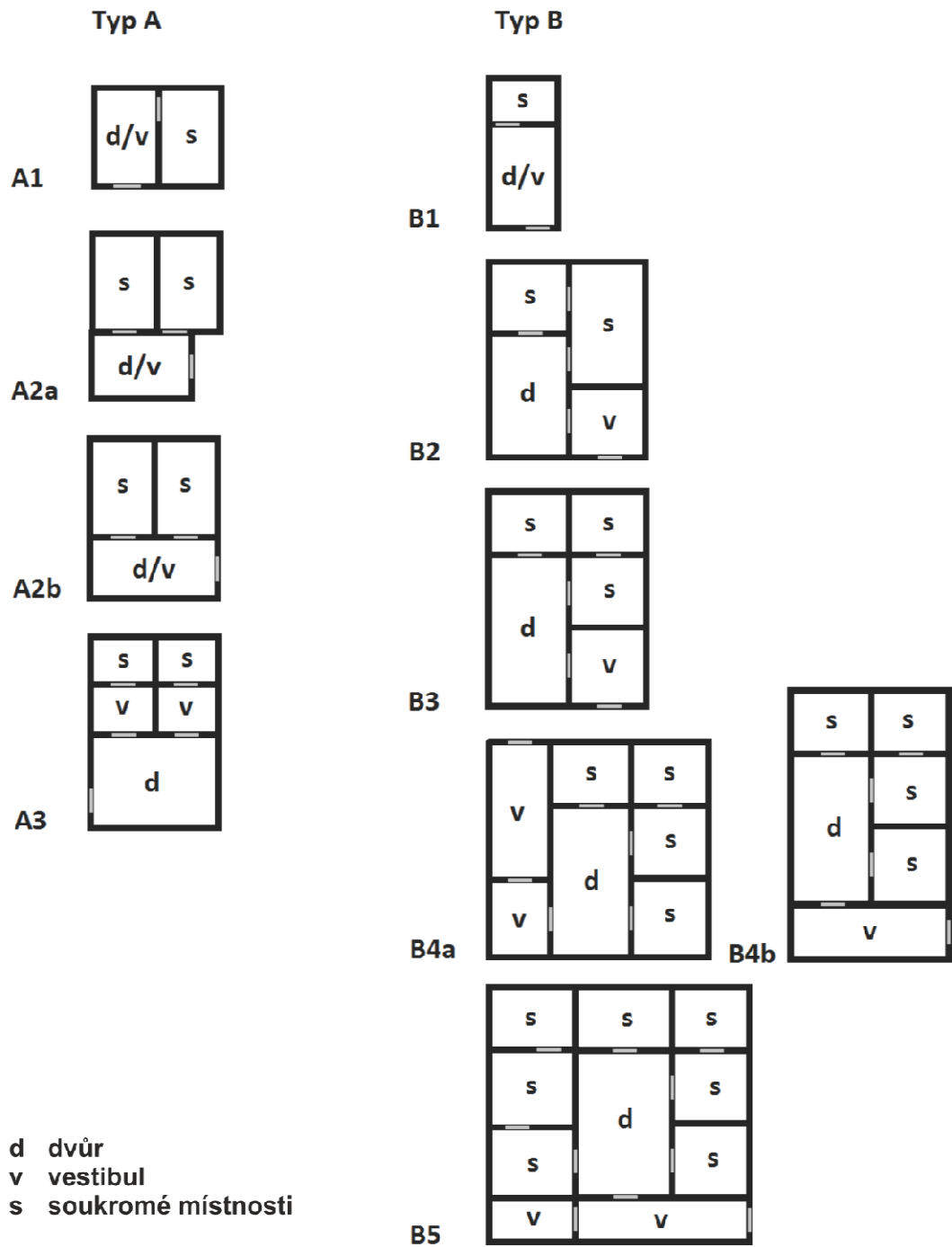

Obr. 73. Zobrazení architektury z lehkých organických materiálů, vyryté na tzv. Míse z Karanogu (podle Ali Hakem 1988).

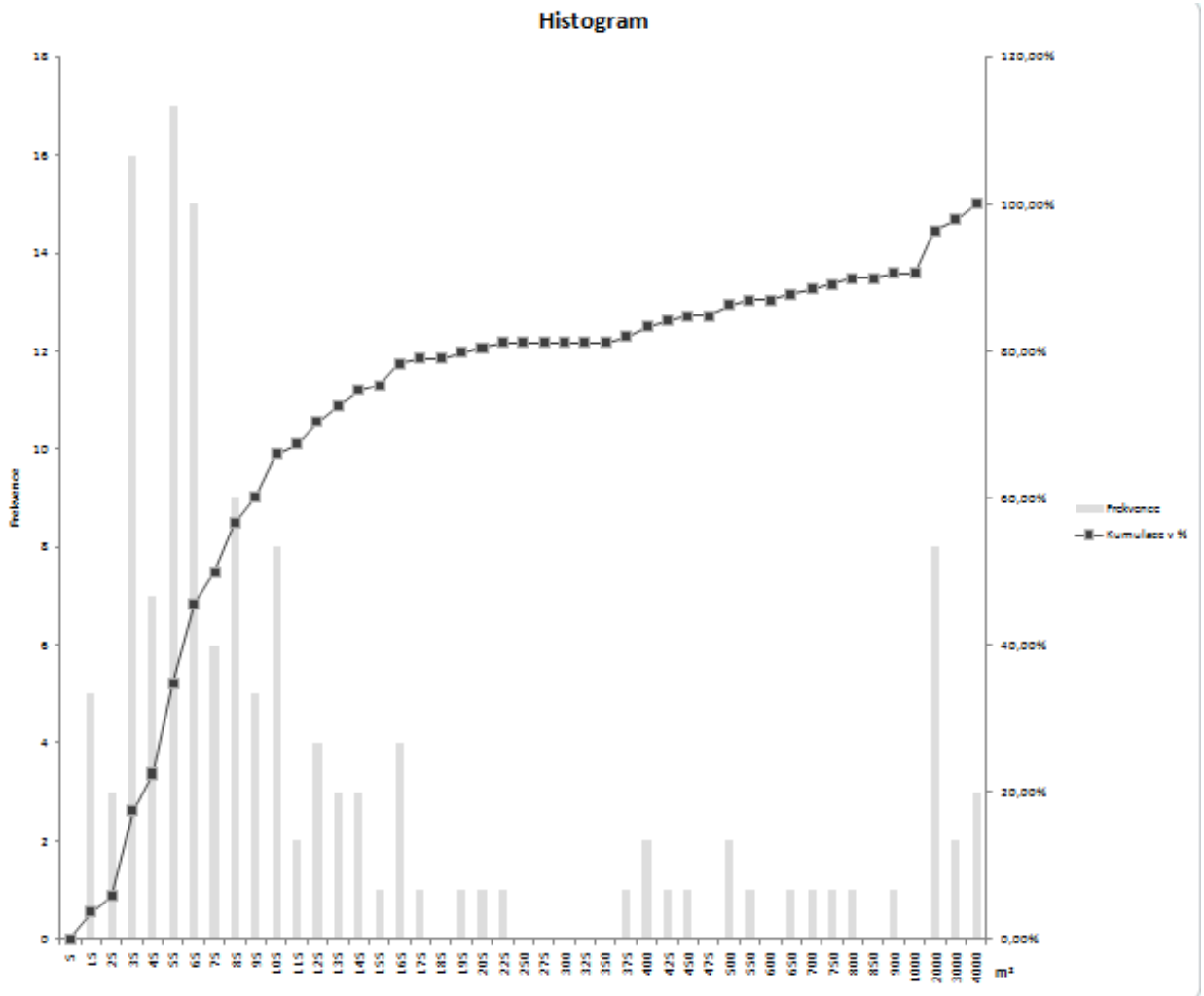

Obr. 74. Ostraka s náčrty plánů domů (podle Jacquet 1971).

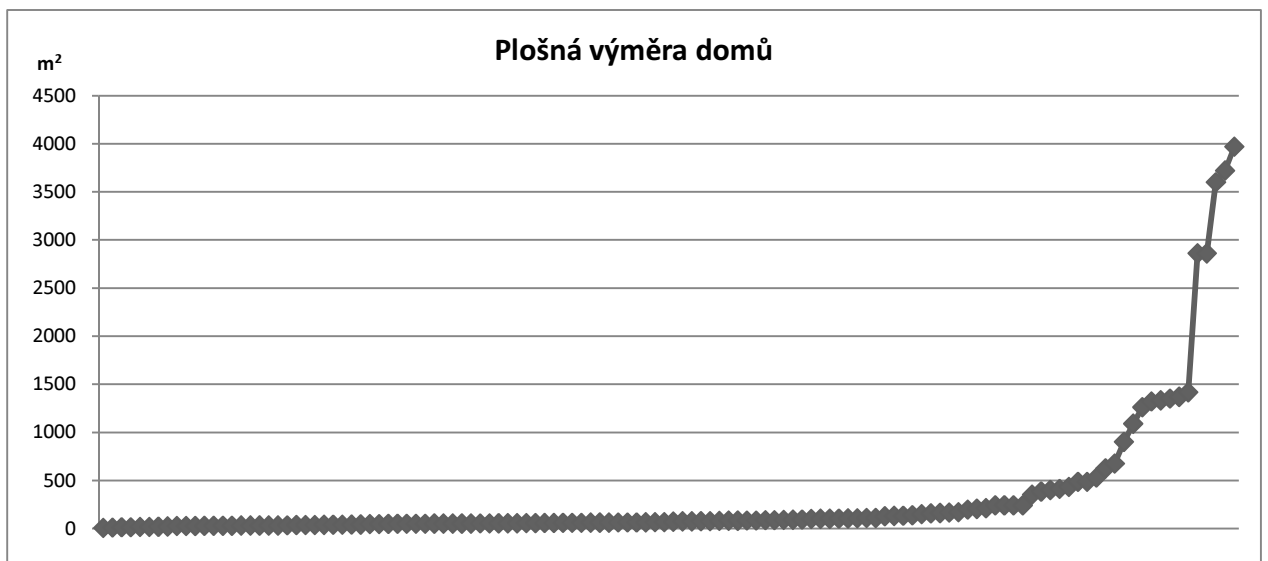
Typologie merojských domů

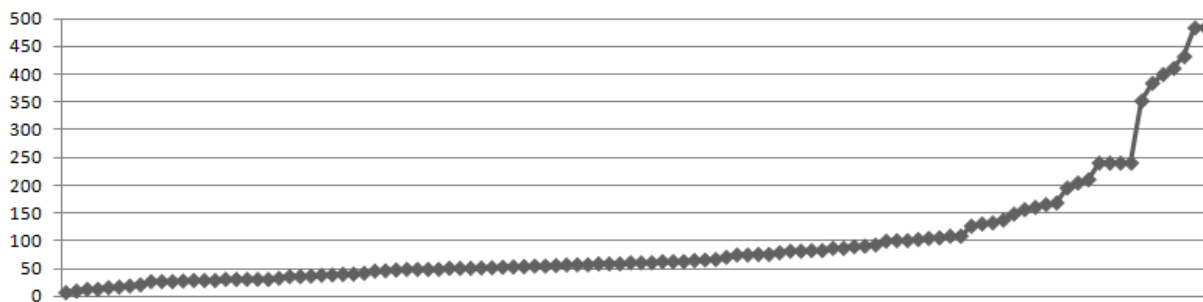
Obr. 75. Typologie merojských zděných domů.

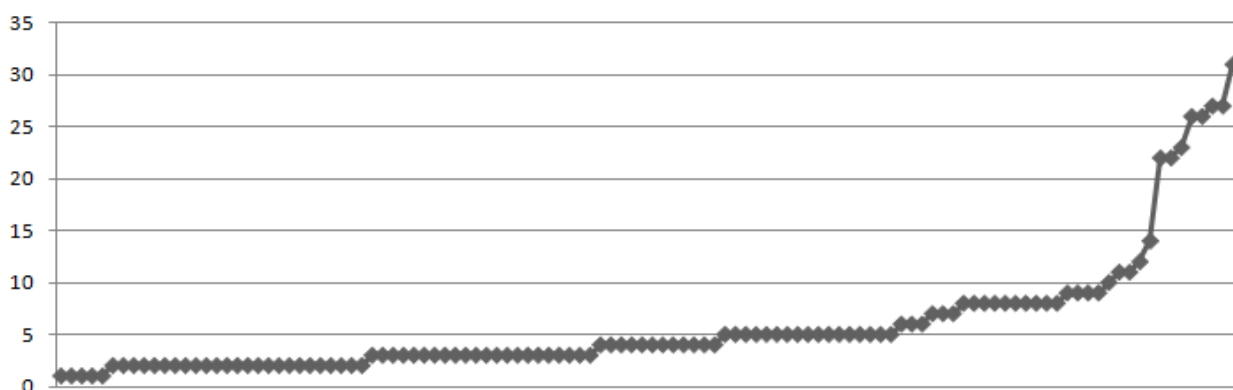
Obr. 76. Histogram zobrazující sociální stratifikaci merojského obyvatelstva na základě vztahu velikosti sledovaných domů a její četnosti.

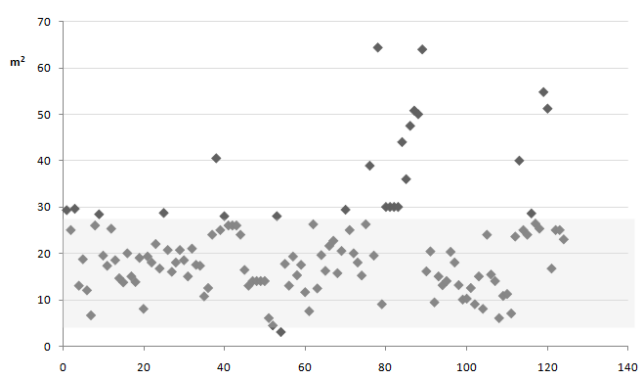
Obr. 77. Graf zobrazující vývoj plošné výměry sledovaných domů.

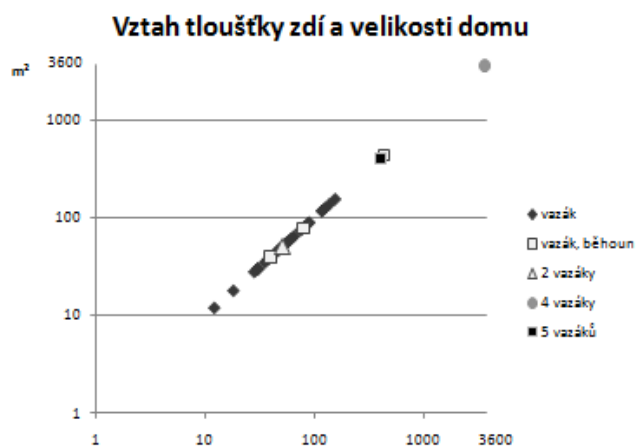
Obr. 78. Graf zobrazující vývoj plošné výměry sledovaných domů s výměrou pod 500 m².

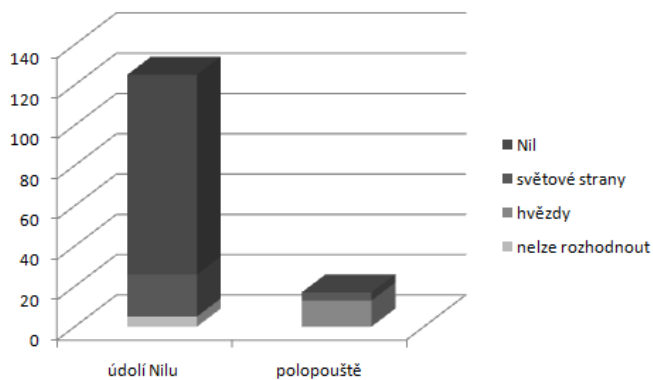
Obr. 79. Graf zobrazující vývoj počtu místností u sledovaných domů.

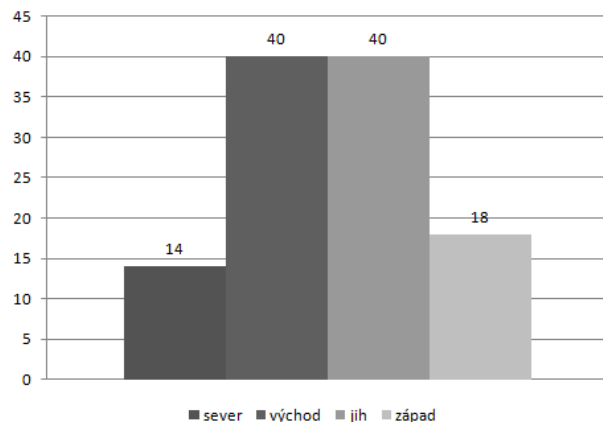
Obr. 80. Graf zobrazující průměrnou velikost místností sledovaných domů.

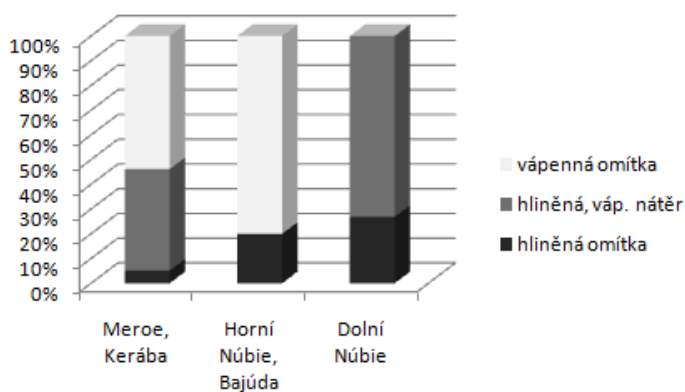
Obr. 81. Graf zobrazující vztah tloušťky zdi a velikosti sledovaných domu.

Obr. 82. Graf zobrazující tendence v orientaci sledovaných domů.

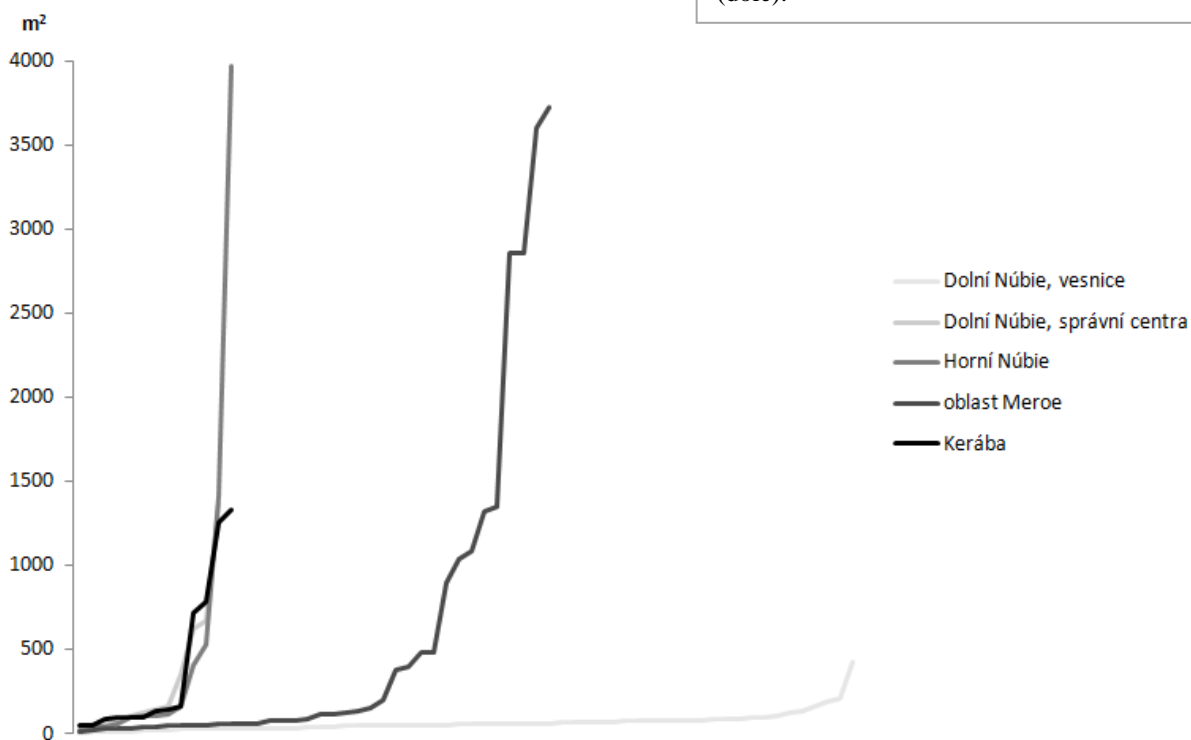

Obr. 83. Graf zobrazující tendence v orientaci hlavních vchodů sledovaných domů.

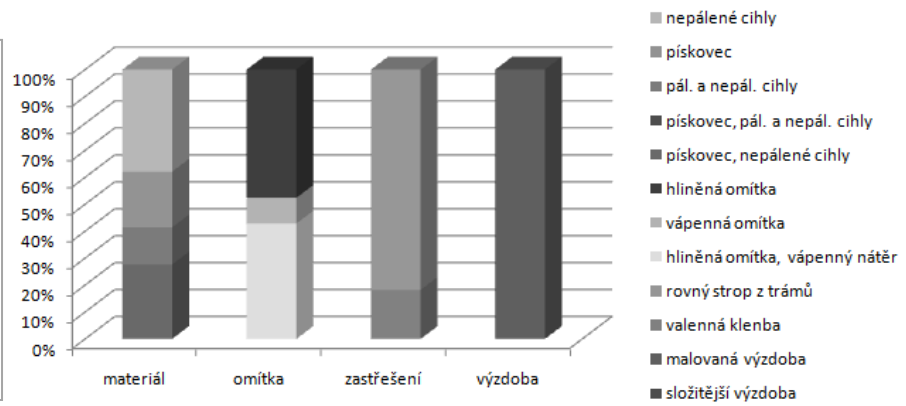
Obr. 84. Graf zobrazující užití různých druhů omítky sledovaných domů dle regionů.

Obr. 85. Graf zobrazující vývoj plošné výměry sledovaných domů dle regionů (dole).

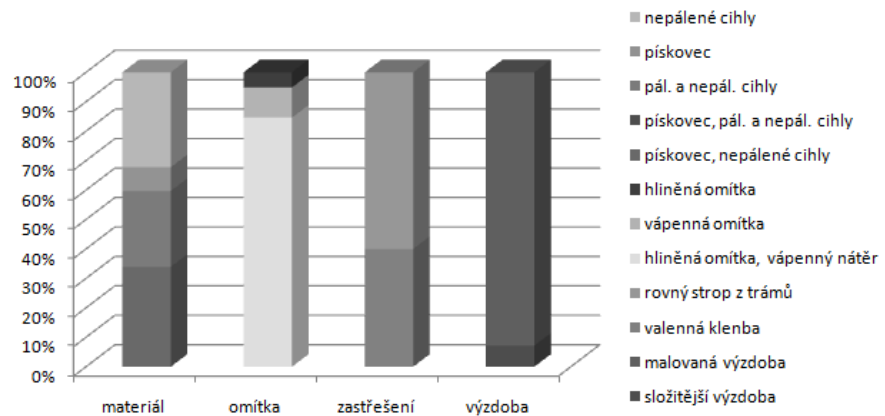

Obr. 86. Grafy zobrazující užití některých architektonických vlastností sledovaných domů v závislosti na jejich velikosti, resp. společenském postavení jejich majitele (materiál, omítka, zastřešení, výzdoba).

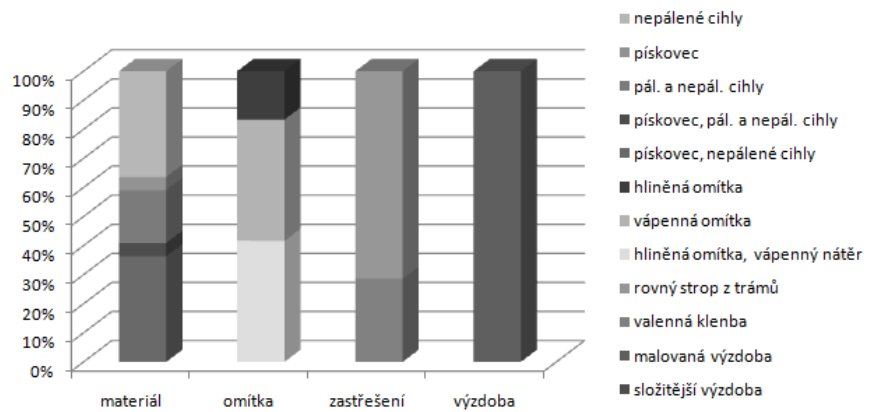
Nižší vrstvy

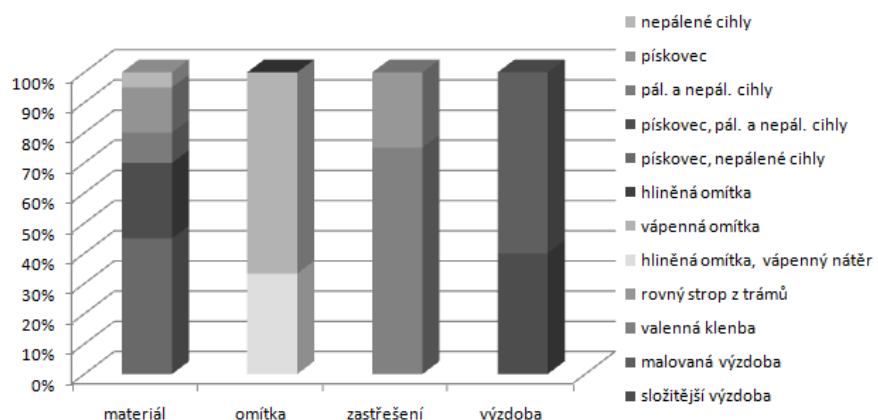
Střední vrstvy

Vyšší vrstvy

Nejvyšší vrstva

Příloha č. 3: Revizní výzkum objektů WBN 600

Revizní výzkum dvou objektů souborně označovaných jako WBN 600 proběhl v rámci druhé výkopové sezóny archeologické expedice Národního Muzea do Wad Ben Naga v roce 2010.²²³ Na tomto výzkumu se podíleli Pavel Onderka (vedoucí expedice), Mohamed Saad (inspektor NCAM), Miroslav Vaškových (vedoucí archeologických prací), Jiří Bučil (antropolog), Jitka Barochová (konzervátorka – restaurátorka) a Vlastimil Vrtal.

Výzkum byl zaměřen na revizi předchozích pozorování a výzkumů, které byly jen v omezené míře publikovány a neposkytovaly tak dostatečné množství informací o architektuře obou budov, ani odkrytém archeologickém materiálu. Objekty byly poprvé zachyceny Thabitem Hassanem Thabitem v průběhu výkopů Súdánské památkové správy v okolí tzv. Kruhové stavby (WBN 50) na přelomu let 1958 a 1959, které byly následně zpracovány a publikovány Jeanem Vercouterem.²²⁴ Ve zjednodušené podobě byly zaneseny do plánu lokality pod číslem 4 a označeny za sklady příslušející k tzv. Kruhové stavbě. Z plánu se zdá, že oba objekty byly považovány za jednu budovu (s vnitřním členěním). Jako stavební materiál byly (chybně) uvedeny pouze nepálené cihly, zmíněny byly nálezy značného množství užitkové keramiky (plochých i hlubokých mís a mističek) v nejsevernějším z předpokládaných skladů.²²⁵ Na tyto výzkumy navázal krátký archeologický průzkum objektů provedený Friedrichem W. Hinkellem v rámci přípravy čtvrtého svazku *The Archaeological Map of Sudan*.²²⁶ Byl pořízen plán obou objektů, včetně pečlivé dokumentace jejich rozměrů, chybí však údaje o užitých stavebních materiálech a další architektonické detaily.²²⁷ Objekty jsou zde uvedeny samostatně a označeny jako Dům A (Haus A) a Dům B (Haus B). Dům A sestává ze 4 menších místností (602–605) a dvora (601), Dům B ze dvou místností (606–607). Uveden je dále pouze nález dvanácti velkých zásobnic v okolí domů.²²⁸ O pozůstatcích obou domů se ve své studii merojské architektury zmiňuje také Ahmed M. Ali Hakem.²²⁹

²²³ Archeologické práce probíhaly mezi 18.11. a 1.12. 2010.

²²⁴ Vercouter, J: „Un palais des 'candaces' contemporain d'Auguste (fouilles à Wad-ban-Naga, 1958–1960)“ in: *Syria* 39, 1962, s. 263–299.

²²⁵ Vercouter, J: „Un palais des 'candaces' contemporain d'Auguste (fouilles à Wad-ban-Naga, 1958–1960)“ in: *Syria* 39, 1962, s. 275.

²²⁶ Hinkel, F. W. – Sievertsen, U.: *The Archaeological Map of Sudan IV. Die Royal City von Meroe und die repräsentative Profanarchitektur in Kush*, Berlin: 2002.

²²⁷ Viz Hinkel, F. W. – Sievertsen, U.: *The Archaeological Map of Sudan IV. Die Royal City von Meroe und die repräsentative Profanarchitektur in Kush*, Berlin: 2002, obr. IX 74.

²²⁸ Hinkel, F. W. – Sievertsen, U.: *The Archaeological Map of Sudan IV. Die Royal City von Meroe und die repräsentative Profanarchitektur in Kush*, Berlin: 2002, s. 76.

²²⁹ Ali Hakem, Ahmed M.: *Meroitic Architecture: a background of an African Civilization*, Khartoum: 1988, s. 317.

Obvod zdí, které zachytil Friedrich W. Hinkel, byl před započítím výzkumu místy na povrchu zřetelný. V první fázi tedy došlo k jejich povrchovému očištění, následně proběhl odkryv jednotlivých místností, a to od severu. S ohledem na předchozí archeologické zásahy se předpokládalo rozrušení původní stratigrafické situace a bylo tedy postupováno po mechanických vrstvách (10 cm, později dle situace).

Dům A

Zdi Domu A byly dochovány pouze na úrovni základů, s výjimkou západní a jižní zdi místnosti 605, kde zůstala zachována také další řada cihel. Na několika místech, konkrétně u východní zdi místnosti 601, západní zdi místnosti 602, částí zdí 602/603 a 604/605, v severovýchodním rohu místnosti 604 a jihozápadním rohu místnosti 605, nebylo možno průběh zdí zachytit, pravděpodobně z důvodu destrukce vodou (pozůstatky zdí z nepálených cihel se ztrácely plynule a na několika místech byla rozpoznána rozplavená hlína). Rozměry domu byly 12,8 x 9,2 m. V případě severní, západní a jižní zdi místnosti 605 byly užity pálené cihly, zbylá část domu byla postavena z cihel nepálených. Vzájemné provázání zdí mezi místnostmi 602–605 svědčí o tom, že důvodem pro volbu odlišného stavebního materiálu nebyla rozdílná stavební fáze budovy. Pálených cihel bylo dále užito u zdí 601/603, 603/604 a západní zdi místnosti 605, s největší pravděpodobností se jednalo o pozůstatky zárubní dveří, indikující umístění vchodů. Jamka k usazení dveří byla patrně identifikována také u zdi 602/605. Pískovcový práh, vyznačený na Hinkelově plánu u jihozápadního vchodu do otevřeného dvora, nebyl identifikován. Severozápadně od Domu A byl nalezen jednoduchý pískovcový překlad, který mohl z domu původně pocházet.

V základové vrstvě byly cihly loženy na stranu, cihly v dalších vrstvách (v případě zachování) naplocho. Všechny zdi byly složeny pouze z vazáků. Velikost cihel byla standartní, 36 x 18 x 8 cm. Cihly byly spojeny hrubší maltou šedé barvy. Na několika místech (západní zeď místnosti 601 a jihozápadní roh místnosti 602) byly mezi cihlami a v jejich blízkém okolí uloženy fragmenty bílé horniny (omítky, případně lokálního podloží). Základy zdí spočívaly na tenké vrstvě malty. Pod ní se nacházela několik centimetrů mocná vrstva jemného či hrubšího šedého štěrku (místy s oblázky či kousky bílé horniny), která dále spočívala na vrstvě tmavě hnědé půdy s vysokým obsahem černých ostrých kamínků či přímo na bílém podloží (*sara, kankar, caliche*).²³⁰ Vrstva štěrku mohla sloužit jako vyrovnávka. Severní zeď místnosti 605 byla navíc v této úrovni podepřena hrubými bloky pískovce.

²³⁰ Identifikována také při výzkumech v Meroe a Muwísu, viz Shinnie, P. L. – Bradley, R. J.: *The Capital of Kush. Meroitica* 4, Berlin: 1980; Baud, M.: „The Meroitic royal city of Muweis: first steps into an urban settlement of riverine Upper Nubia“ in: *Sudan & Nubia* 12, 2008, s. 52–63.

Horní vrstvu v místnosti 605 tvořil vátý písek (mocnost cca 10 cm) s vysokým obsahem archeologického materiálu, především střepů užitkové keramiky, zbytků pálených cihel a fragmentů bílé horniny či spíše omítky. U východní zdi byly v této vrstvě odkryty stopy uhlíků, kosti se stopami žehu a cihla se zachovanou vápennou omítkou, u západní zdi pak ohlazený mlecí, případně dedikační kámen.²³¹ Pod touto vrstvou se nacházela vrstva šedého šterku (mocnost cca 10 cm) s vysokým obsahem archeologického materiálu. V jižní části místnosti byly v hloubce 9, resp. 10 cm odkryty dvě kompletní, patrně obětní mističky (průměr 10 cm, jemnější užitková keramika, bez stop leštění či dekoru) a v hloubce 8 až 17 cm střepy nejméně dvou nádob jemného leštěného zboží (*Meroitic fine ware*) s dekorem v podobě barevných pásů a vytlačené řady vztyčených kober. Ve středu místnosti bylo nalezeno zapuštěné dno nevypálené nádoby. Ze severovýchodního rohu místnosti dále pochází fragment z jedné strany hlazené, silné vrstvy vápenné omítky se zbytky polychromie v červené barvě. Ve východní části místnosti byla identifikována kruhová sonda, částečně procházející zdí 604/605, která odpovídá umístění kruhové značky na plánu domů Friedricha W. Hinkela a pravděpodobně tedy pochází z jeho výzkumů. Další sonda byla s největší pravděpodobností příčinou částečné destrukce zdi 603/604 a výzkum na Hinkelem vyznačených místech proto již nadále neprobíhal. Pod vrstvou šterku se nacházela vrstva tmavě hnědé půdy, ostrých kamínků a bílé horniny s absencí archeologického materiálu, a zřejmě tedy přírodního původu. Vrstvu šterku tak lze považovat za úroveň podlahy.

Místnost 604 byla z důvodu předchozích zásahů odkryta pouze z poloviny. V horní vrstvě, sestávající z písku, hlíny a jemného šterku byla v hloubce 3 cm odkryta plochá obětní mistička (průměr 10 cm, jemnější užitková keramika, bez stop leštění či dekoru), fragmenty nepálených cihel či výmazu se zbytky vápenného nátěru (jeden s kruhovým otvorem o průměru 0,5 cm), fragmenty hlazené vápenné omítky, jemně opracovaný tvrdý kámen a střepy užitkové keramiky. V hloubce 10 cm se nacházela kompaktní vrstva šterku (severovýchodní roh), resp. hlíny a drobných kusů bílé horniny (jihozápadní roh), na níž spočíval střep velké nádoby typu užitkového zboží a vrtaný kámen, snad k uchycení dvěří.

Výplň místnosti 603 byla tvořena pouze tenkou vrstvou vátého písku s malým množstvím archeologického materiálu (drobné střepy větších užitkových nádob), proto zde byla pouze vytyčena 60 cm široká sonda sledující západní, jižní a východní zeď místnosti. Na vrstvě hlíny s úlomky horniny spočívala tenká vrstva šterku. V severozápadním rohu místnosti byly snad odkryty zbytky původní podlahy tvořené kompaktní vrstvou hliněné malty, spočívající na šterkové vyrovnávce.

²³¹ Srovnej Wildung, D. – Kroeper, K. – Schoske, S.: *Naga – Royal City of Ancient Sudan*, Berlin: 2011, s. 97, 99.

V místnosti 602 byla situace obdobná. Pod tenkou vrstvou váteho písku se nacházela vrstva šterku, resp. hlíny s úlomky horniny. Obě vydaly jen nepatrné množství archeologického materiálu. V jihovýchodním rohu místnosti však byly ve šterkové vrstvě odkryty dvě kruhové kumulace černého popela (průměr 15 cm) a jedna další kumulace světle šedého popela, svědčící o umístění pecí či topenišť.

Místnost 601 byla vzhledem ke špatnému stavu dochování rozdělena na 12 identických čtverců (přibližně 2 x 2 m), z nichž byla odkryta polovina. Vyplněna byla velmi tenkou vrstvou váteho písku, která vydala jen nepatrné množství archeologického materiálu, pod ní se nacházela vrstva šterku, případně rovnou podloží. V severovýchodním rohu byla odkryta kumulace popela. U jižní zdi byl nalezen ohlazený mlecí, případně dedikační kámen.

Nálezy učiněné v Domě A jasně indikují jeho obytnou funkci. Jižní polovinu tvořil velký otevřený dvůr, kde mohly probíhat hlavní hospodářské činnosti, severní pak čtveřice místností, uspořádaná pravděpodobně do dvou samostatných obytných jednotek, skládajících se z vestibulu a soukromé místnosti (typ A3). Vzhledem k intenzivním stopám pálení v místnosti 602 mohla být tato jen lehce zastřešena. Další možné stopy zastřešení se omezují pouze na zbytky hliněného výmazu s otvorem po výstuži z větví či rákosí (viz výše). Tloušťka stěn nenaznačuje, že by mohlo být užito valené klenby, rovný strop je tak pravděpodobný. Fragmenty vápenné omítky pravděpodobně pochází z vnějších stěn domu, nelze však vyloučit, že se jedná o intruzivní materiál z nedaleké výsypky jižně od paláce WBN 100. Způsob stavby i poloha mezi dvěma významnými stavbami svědčí o spíše nadprůměrném společenském postavení majitele. Nejbližší paralelu k Domu A představuje dům v Malé ohradě v Musawwarat es-Sufra (P1: 131; obr. 68) a palác M 91 v Meroe (P1: 101; obr. 54), kde se setkáváme s velmi podobným rozložením místností a otevřeného dvora.

Dům B

Dům B sestával ze dvou podlouhlých místností (606–607), tvořících přibližně čtverec (8,8 x 8,7 m). Obvodové zdi byly z pálených cihel, dochována byla pouze první a částečně i druhá řada cihel. Tato základová vrstva sestávala z cihel ložených naplocho, zeď měla převážně tloušťku jednoho vazáku. Cihly byly navzájem vázány šedou maltou. Příčná zeď, oddělující obě místnosti, a vnitřní zpevnění západní zdi domu byly postaveny z nepálených cihel z velmi jemné hlíny, které byly různě kombinovány (dva vazáky, vazák a běhoun, tři běhouny, vazák a dva běhouny). V západní zdi se nacházely dva vstupy, u nichž byla zeď více zpevněna pálenými cihlami. U severního vstupu byla identifikována splavená malta, případně původní výlev sloužící jako podlaha. Pískovcový práh, vyznačený na Hinkelově plánu, nebyl

identifikován. Místnosti 606 a 607 navzájem propojeny nebyly. U severní obvodové zdi a v rohu místnosti 607 byly vytyčeny sondy, prostřednictvím nichž byla zdokumentována vyrovnávka zdí z šedé malty, ležící přímo na tenké vrstvě podloží z hnědé hlíny a bílé horniny. Výplň obou místností sestávala pouze z tenké vrstvy písku, která obsahovala malé množství střepů užitkové keramiky. Pod ní se nacházelo vyrovnané podloží z bílé horniny.

Při čištění suti v okolí vchodu do místnosti 607 byly nalezeny fragmenty čtyř otisků pečetí. Tři otisky byly identické a zobrazovaly vztyčenou kobru a supici,²³² na čtvrtém, větším otisku pak byla zobrazena opět vztyčená kobra a posvátný býk, nad nímž spočíval sluneční kotouč.

Plán domu i jeho poloha v bezprostřední blízkosti tzv. Kruhové stavby (WBN 50) svědčí o hospodářské, spíše než obytné, funkci budovy. S největší pravděpodobností se jednalo o sklady k této budově náležející, což potvrzuje především nález otisků pečetí. Nejbližší paralelu k Domu B je možno najít v Kermě, v blízkosti tzv. Kruhového chrámu z napatské doby, kde byla nedávno odkryta téměř identická budova.²³³ Další možnou paralelu by mohla představovat Budova 4200 v Naga, nacházející se na jih od chrámu Apedemaka (300).²³⁴

Obě budovy, Dům A i Dům B sloužily s největší pravděpodobností k obsluze tzv. Kruhové stavby (WBN 50), k níž bezprostředně přiléhají a k níž jsou orientovány také jejich hlavní vchody. Tomu zřejmě odpovídá také datace budov.

Sondy T1, T2

V souvislosti s výzkumem objektů WBN 600 byly 15, resp. 10 m dále na východ vytyčeny dvě paralelní sondy T1 a T2 s cílem odhalit další předpokládané objekty podobného typu. Obě sondy měly rozměry 15 x 0,5 m. Vzhledem k absenci jasně definovatelných archeologických vrstev bylo postupováno po mechanických vrstvách (10 cm). Výplň tvořil štěrk s vysokým obsahem archeologického materiálu, převážně keramiky a náhodných kumulací pálených cihel, často s vápennou omítkou včetně polychromie. V jižní části obou sond se již v hloubce 30 cm nacházelo podloží. V severní části sondy T2 byla odkryta souvislá vrstva keramických střepů, 3 m dlouhá a přibližně 1,5 m široká (sonda zde bylo

²³² Zlatý pečetní prsten s identickým, ale negativním výjevem byl nalezen v Bedžrawíji West (Chartúm, Súdánské národní muzeum, inv. č. 2211, viz Baud, M.: *Méroé: un empire sur le Nil*, Paris: 2010, s. 136); několik stejných vyobrazení na otiscích pečetí pak pochází také z „Královského města“ v Meroe (Liverpool, World Museum, inv. č. 49.47.814, viz Baud, M.: *Méroé: un empire sur le Nil*, Paris: 2010, s. 245). Pro více informací o merojských pečetích viz Vincentelli, I.: „Clay sealings from Jebel Barkal (Sudan)“ in: *CRIPPEL* 22, 2001, s. 71–76.

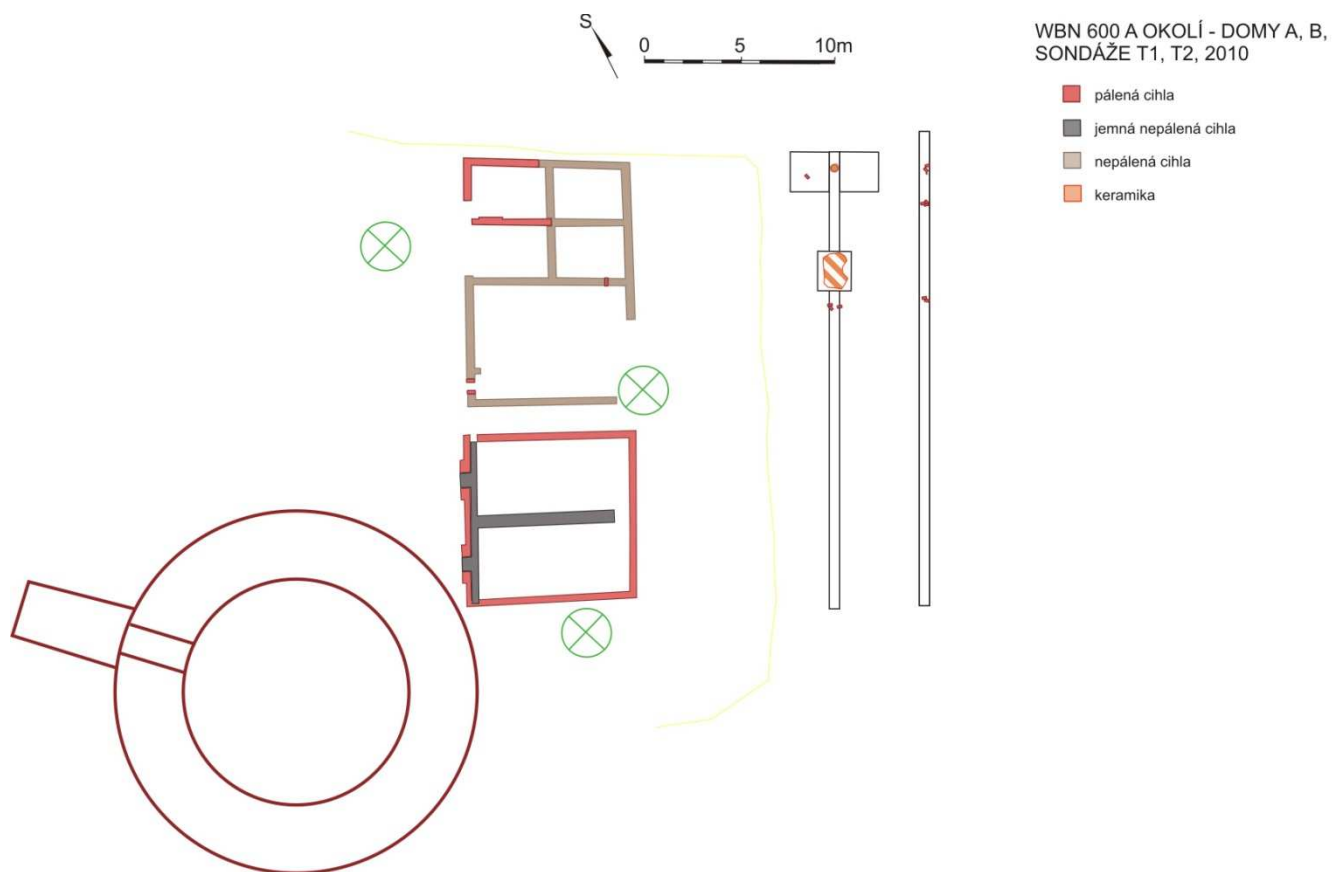
²³³ Bonnet, Ch. – Honegger, M. – Valbelle, D. – Ruffieux, P.: „Kerma 2005–2006, 2006–2007“ in: *Genava* 55, 2007, s. 187–200, obr. 7.

²³⁴ Knudstad, J. – Frey, R.: „Naga Project (Sudan) – Egyptian Museum Berlin: the City Survey 1995–1996, Seasons 1 and 2“ in: *Archéologie du Nil Moyen* 8, 1998, s. 193–201.

rozšířena o 0,75 m na každou stranu). Přibližně 1 m od severního konce sondy byla v hloubce 40 cm odkryta velká zásobnice (průměr cca 40 cm), usazená pomocí hliněného výmazu po jejím obvodu. Výplň zásobnice tvořil až po úroveň dochování popel a kousky ohořelého palmového dřeva. V horních vrstvách popela byl nalezen jednoduchý měděný prsten, válcovitý korálek a fragment dětské *ulny* beze stop žehu.²³⁵ Sonda byla v tomto místě rozšířena na obě strany o plochu 2 x 2 m. V hloubce cca 25 cm přecházel štěrk plynule v hlinitou vrstvu s menším obsahem oblázků, která obsahovala množství keramiky, převážně užitkové, intrusivních fragmentů pálených cihel a část architektonického prvku (oblouku?) se silnou vrstvou vápenné omítky a polychromií v žluté a červené barvě. V hloubce 25 cm byly také odkryty pozůstatky obiloviny, které byly odebrány jako vzorek. V severním profilu byla v hloubce 15 cm odkryta železná tyčinka s háčkem. V severozápadním rohu byla sonda prohloubena do hloubky 80 cm, charakter výplně však zůstal stejný a práce zde byly pozastaveny.

Ačkoliv se v sondách T1 a T2 nepodařilo identifikovat zdi žádného zděného objektu, nález pece či topeniště nutně svědčí o přítomnosti určitého typu osídlení v těchto místech, které bude možno odhalit plošným výzkumem.

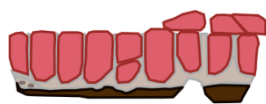
²³⁵ Podobný nález (zásobnice obsahující popel a lidské kosti) byl učiněn také při průzkumu Severního kómu v Meroe, viz Shinnie, P. L. – Bradley, R. J.: *The Capital of Kush. Meroitica* 4, Berlin: 1980.

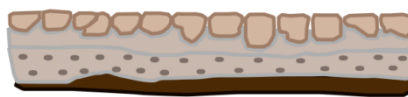
Obr. 87. Plán znázorňující polohu tzv. Kruhové stavby (WBN 50), Domů A a B (WBN 600) a sondáží T1 a T2.

Obr. 88. Pohled od severu na sondy T1 a T2, Domy A a B (WBN 600) a tzv. Kruhovou stavbu (WBN 50).
Archiv AE WBN.

A

B

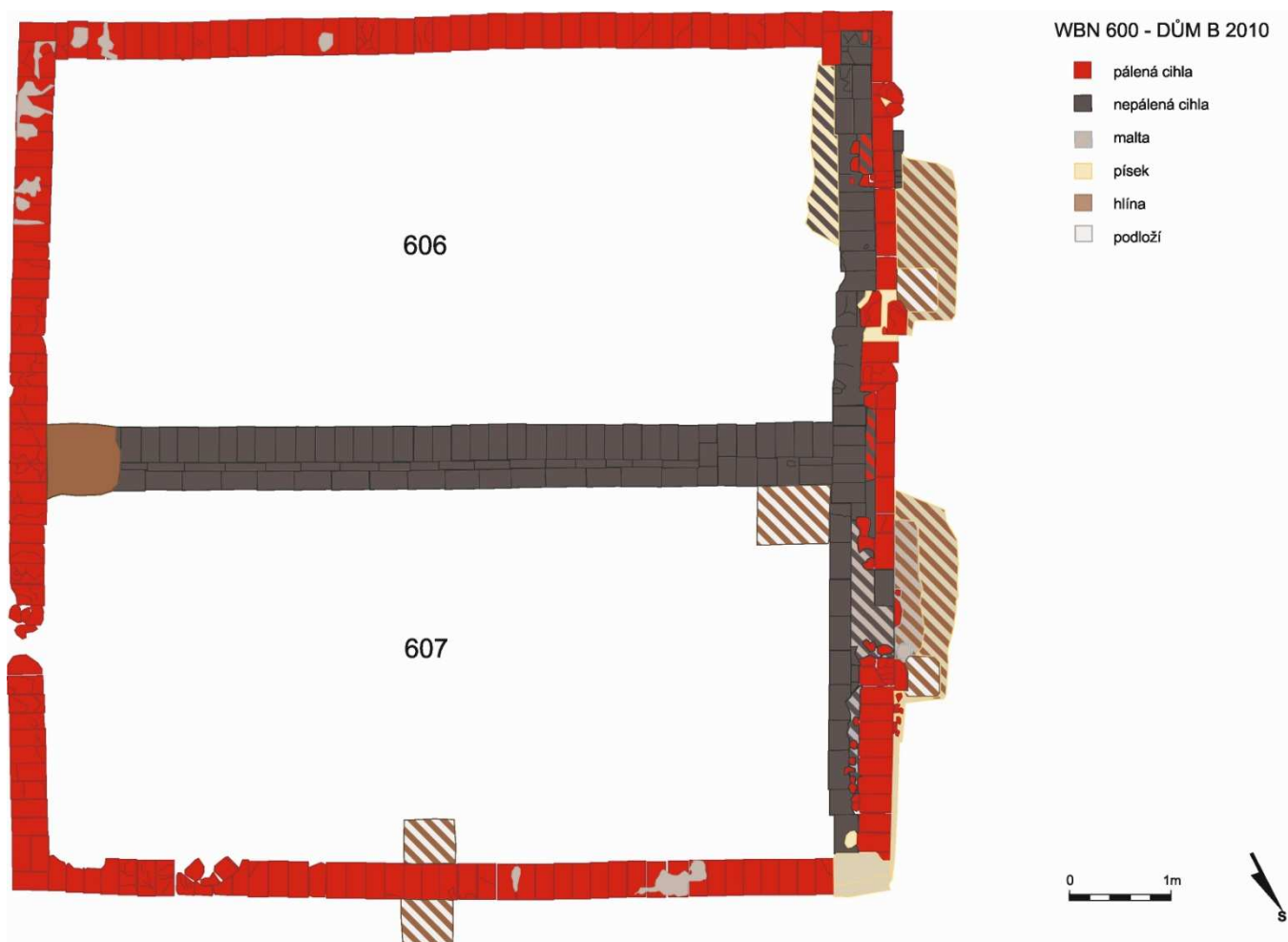

C

Obr. 89. Plán Domu A (WBN 600) ve stavu na konci archeologického výzkumu.

Obr. 90. Nález obětních mistichek a fragmentů jemného leštěného zboží v místnosti 605 (vlevo) a základová vrstva zdi 603/604 (vpravo). Archiv AE WBN.

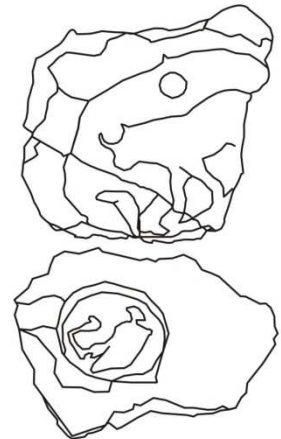
Obr. 91. Plán Domu B (WBN 600) ve stavu na konci archeologického výzkumu.

Obr. 92. Pohled na Dům B (WBN 600) ve stavu na konci archeologického výzkumu. Archiv AE WBN.

Obr. 93. Otisky pečeti, nalezené u vchodu do místnosti 607 Domu B (WBN 600), a grafické znázornění dvou z nich. Archiv AE WBN.

Obr. 94. Pohled na popelem vyplněnou zásobnici, nalezenou v sondě T2 (vlevo). Na povrchu viditelná dětská *ulna*. © AE WBN
Měděný prsten, který byl součástí výplně stejné zásobnice (nahore). Archiv AE WBN.